

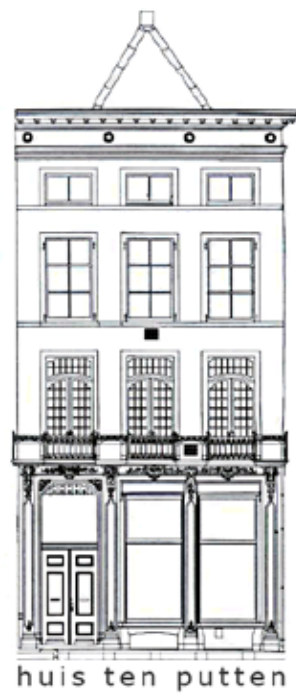

BLOKHUISPOORT te LEEUWARDEN

Bouwdeel D

Bouwhistorische documentatie

Vlaardingerbroek & Wevers - Utrecht, juni 2010

VLAARDINGERBOEK
&
WEVERS

OUDE GRACHT 187G
3511 NE UTRECHT

TEL 030 - 2341163
WWW.VLAARDINGERBROEK
- WEVERS . NL

© NIETS UIT DEZE UITGAVE MAG WORDEN VERMENIGVULDIGD ZONDER (SCHRIFTELIJKE) GOEDKEURING VAN DE OPDRACHTGEVER OF DE AUTEURS

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	11	Aanbevelingen voor restauratie en hergebruik	107
Bouwfasering	13	Geraadpleegde archieven en literatuur	113
Beschrijving van het gebouw	19	Bouwtekeningen	115
Monumentwaarde van het gebouw	103	Plattegronden met bouwfasen	137
Aanbevelingen voor nader onderzoek	105	Plattegronden met monumentwaarden	141

WOORD VOORAF

Het gebouwencomplex van de voormalige Penitentiare Inrichting “Blokhuispoort” aan het Blokhuisplein en de Keizersgracht te Leeuwarden is thans in beheer gegeven aan de firma Carex en huisvest diverse tijdelijke functies. De oorsprong van het gebouwencomplex gaat echter terug tot de 15de eeuw, waarin het als ‘Blokhuys’ – een stadscitadel of dwangburcht – gesticht werd op de zuidoostelijke hoek van stad Leeuwarden.

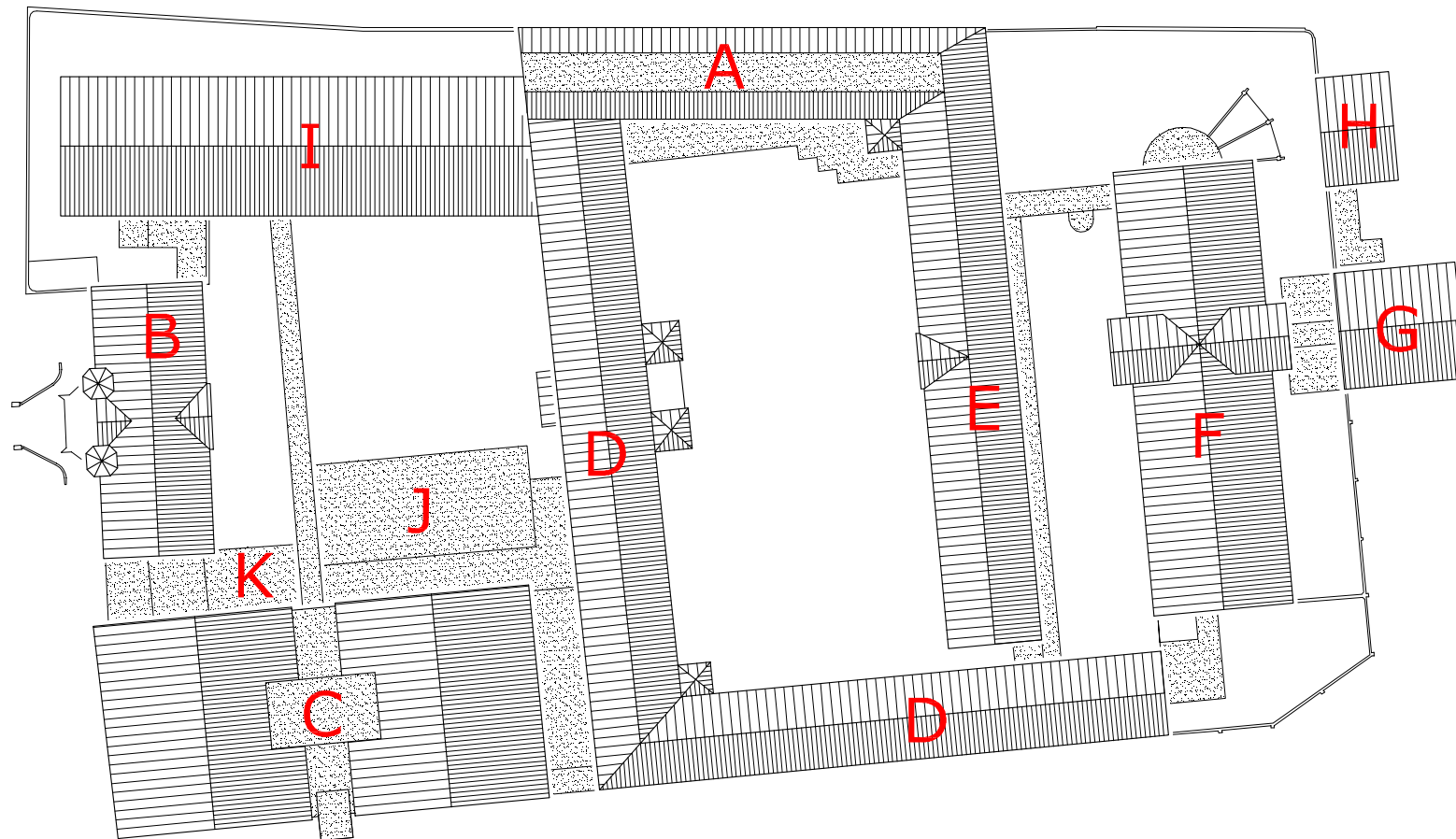
De eigenaar van het complex, de Rijksgebouwendienst, besloot onlangs tot een bouwhistorische opname met ruimteboek van de voormalige justitiële inrichting, in verband met de ophanden zijnde herbestemming van het monumentale gebouwencomplex. Dit onderzoek is een verdieping van de in augustus 2008 door BAAC uitgevoerde bouwhistorische verkenning met waardstelling. Het onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van de Rijksgebouwendienst door Vlaardingerbroek & Wevers gedurende de maanden oktober tot december 2009. Het veldwerk werd verricht door ir. Leo Wevers, ir. Ingrid Maaijwee en ir. Roos van Enter, waarbij de speciale bouw- en interieuronderdelen fotografisch gedocumenteerd werden.

Het archiefonderzoek beperkte zich tot het archief van bouw- en woningtoezicht van de gemeente Leeuwarden, het archief van het Historisch Centrum Leeuwarden, het archief van het Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum ‘Tresoar’ te Leeuwarden en het Nationaal Archief te ’s-Gravenhage. Hierbij werden met name de gegevens over de vele verbouwingen in de late 19e en 20ste eeuw geïnventariseerd. De bouwgeschiedenis van vóór de late 19de eeuw is vooral gebaseerd op topografische afbeeldingen.

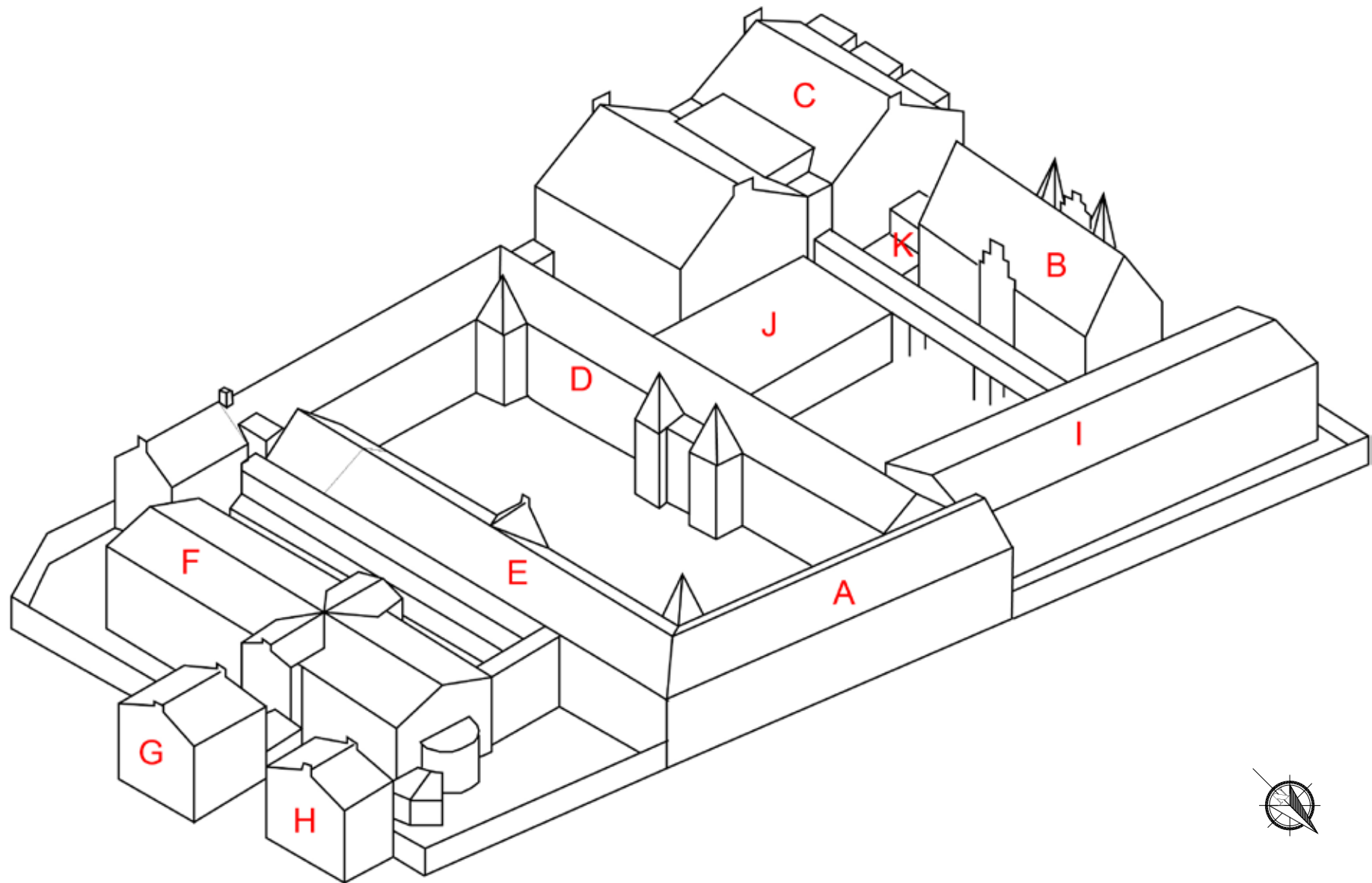
Tijdens het onderzoek hebben wij hulp en ondersteuning mogen ondervinden van diverse personen. Voor de inhoudelijke begeleiding gaat onze dank uit naar de heren Johan de Haan en Jan Kamphuis van de Rijksgebouwendienst. Voorts is dank verschuldigd aan Hotze Bouwma van Carex voor het verschaffen van toegang tot alle ruimten en het geven van diverse aanvullende informatie. Daarnaast is dank verschuldigd aan de heer Bastiaan van de Monumentenwacht Overijssel en Flevoland voor het beschikbaar stellen van enkele afbeeldingen en de heer Vegter van architectenburo irs. Vegter voor zijn toelichting op de door hem uitgevoerde plannen en inzage in zijn archief. Tenslotte is ook dank verschuldigd aan de medewerkers van de gemeente Leeuwarden, het Historisch Centrum Leeuwarden, het Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum ‘Tresoar’ te Leeuwarden en het Nationaal Archief te ’s-Gravenhage. Moge dit onderzoek bijdragen aan een verantwoorde en zorgvuldige herbestemming van dit bijzondere gebouwencomplex.

Utrecht, maart 2010

Ir Leo Wevers
Ir Ingrid Maaijwee
Ir Roos van Enter

Afbeelding 1. Situatietekening van de Blokhuispoort met nummering van de bouwdelen. Tekening RGD / Vlaardingerbroek & Wevers.

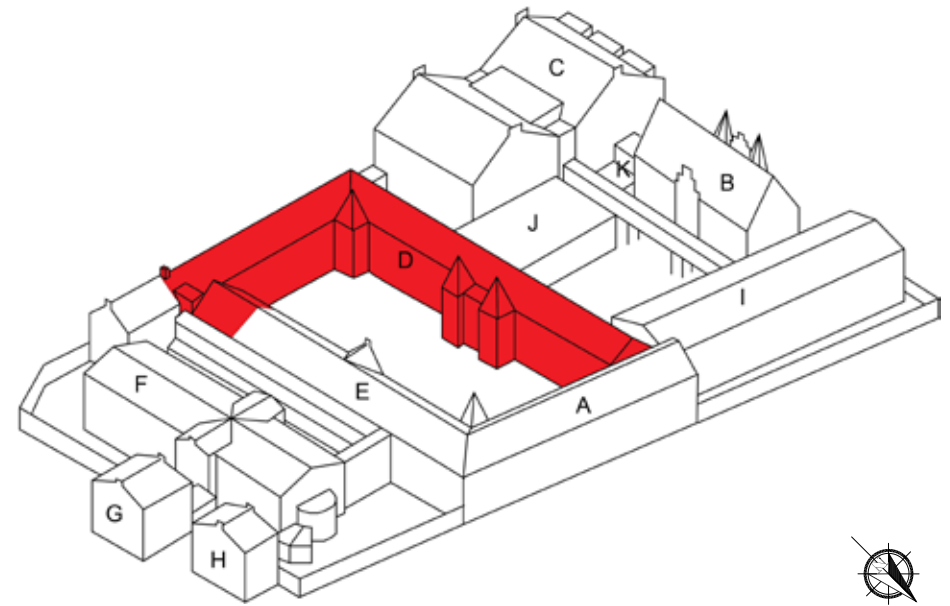
Afbeelding 2. Vogelvluchttekening van de Blokhuispoort met nummering van de bouwdelen. Tekening Vlaardingerbroek & Wevers.

INLEIDING

Bouwdeel D - tevens bekend als het eerste poortgebouw - werd in 1874 gebouwd. In de twee vleugels werden werkcellen, verblijfszalen, ruimten voor het personeel, een keuken en een badinrichting gerealiseerd. Gedurende de 20ste eeuw werd de indeling van het bouwdeel diverse malen gewijzigd, met name in de periode 1988-1991, waardoor de oorspronkelijke indeling slechts uit de afwerking van verschillende ruimten afleesbaar is.

De aanduiding van de bouwdelen (A t/m K) is overgenomen uit het door Baac in 2008 opgestelde rapport¹.

Een aantal bouwfases is ten behoeve van de helderheid samengevoegd, indien zij deel uitmaakten van hetzelfde bouwplan. Zo zijn bijvoorbeeld de verbouwingen die tussen 1988 en 1991 werden uitgevoerd door architectenbureau irs. Vegter aangegeven met het jaartal 1988, het jaar waarin de vergunning werd verleend en de eerste fase werd uitgevoerd. De diverse onderhoudswerkzaamheden die rond 1997 werden uitgevoerd, zijn vermeld onder het jaartal 1997. Wat betreft de installatievoorzieningen zijn enkel de tijdens of direct na de bouw aangebrachte voorzieningen beschreven, tenzij het bijzondere voorzieningen betreft.

Afbeelding 3. Vogelvluchttekening van de Blokhuispoort met in rood aangeven Bouwdeel D. Tekening Vlaardingerbroek & Wevers.

¹ J.M.J. Willems, M.C. van Dam, Leeuwarden Blokhuispoort, *Bouwhistorische verkenning met waardestelling*, BAAC, 's-Hertogenbosch 2008.

BOUWFASERING

Fase 1 (1874) (Afbeelding 135 t/m Afbeelding 137)

In 1872 werd besloten tot het afbreken van een bestaand gebouw bij de 'voorplaats'¹ en het bouwen van nieuwe vleugels aan de west-, oost- en zuidzijde van de tweede binnenplaats. Daarnaast werden tussen het bestaande alkovengebouw (bouwdeel C) en de nieuwe vleugel bij de voorplaats strafcellen gebouwd en werd een schoorsteen opgetrokken ten behoeve van de stoomketels in de nieuwe vleugel aan de zuidzijde.

De vleugel aan de westzijde - de binnenplaatsvleugel - werd ingericht tot werkcellen, bergplaatsen voor levensmiddelen en verblijfsruimten voor de huisdienst. De vleugel aan de zuidzijde - de grachtvleugel - werd ingericht tot was- en badlokalen en een drogerij met de nodige toestellen. De vleugel aan de oostzijde, in het verlengde van het huidige bouwdeel E, werd ingericht tot keuken. Voor de waterdistributie, de bad- en wasinrichtingen en de keukens werden waterreservoirs geplaatst en leidingen door het gebouw aangebracht. Verder werden de nodige riolen en zinkputjes voor de afvoer van water en de nodige aanhaalbuizen voor de pompen gemetseld. De bouwplannen werden gemaakt volgens ontwerp van architect Johan Frederik Metzelaar (1818-1897). Het bestek van oktober 1872 vermeldt de raming van fl. 146,130,- voor de sloop en nieuwbouw van de vleugels. In het bestek was bepaald dat 15 november 1873 de nieuwe gebouwen geheel onder dak moesten zijn gebracht en dat de oplevering op 30 juni 1874 plaats diende te vinden.

In het bestek werd allereerst de afbraak van de bestaande gebouwen vermeld. Bij deze afbraak moest de aannemer ervoor zorgen dat de beelden en opschriften in de voor- en achtergevel boven de ingangdeuren, en de klokken en bellen voorzichtig gedemonteerd en opgeborgen werden die eigendom bleven van het Rijk.

De nieuwbouw betrof de aanleg van drie vleugels van twee bouwlagen met zadeldak, te weten de westelijke binnenplaatsvleugel van 60 m, de grachtvleugel aan de zuidzijde van 47.3 m, en de keukenvleugel aan de oostzijde van 24.7 m. Daarnaast werden twee torens geplaatst tegen de oostgevel van de binnenplaatsvleugel van 4.77 x 4.77 m en één in de hoek tussen de binnenplaatsvleugel en de grachtvleugel.

Het gebouw kreeg een goothoogte van 10,04 meter boven peil, waarbij als

peil de bovenzijde van de begane grond van het alkovengebouw² - het huidige bouwdeel C - aangehouden diende te worden.

Fundering en opgaand werk

De funderingssleuven werden uitgegraven tot een diepte van 1,70 meter onder peil voor de wanden en 1,50 meter voor de poeren onder de kolommen. Vervolgens werden de sleuven aangevuld met woudzand³, waarna de nieuwe funderingen vanaf 1,5 m onder peil konden worden aangelegd. Deze werden 4 1/2, 3 1/2 en 3 steens breed aangelegd, opgetrokken uit middelmoppen in slappe basterd tras, en kregen versnijdingen per 2 lagen van een klezoor breedte. Het trasraam werd 0,85 meter hoog uitgevoerd en opgetrokken uit klinkermoppen in sterke tras. De buitenmuren dienden te worden opgemetseld in de 'beste gele klinkertmoppen' in slappe basterd specie, met rode accenten (plinten, consoles, lijsten, vlechtingen en strekken boven deuren en ramen) in 'Waalvormige appelbloesem steenen van de Vecht'. Voor het metselen van de binnenwanden werden de 'beste bonte moppen' in slappe basterd voorgescreven. Zowel de binnen- als buitenwanden dienden uitgevoerd te worden als schoon werk, 'vlak onder de rij afgevoegd en de baarden afgeknipt', met uitzondering van de te pleisteren wanden. De strekken boven de deuren en vensters in de buitenwanden werden voorzien van een gesneden voeg. Ter verlevendiging van de gevel werd het zandsteenwerk in 'Roode Udelfanger' uitgevoerd. Hierin werden de diverse kozijnstijlen, kraagsteentjes, steunstukken, duimstenen en spie- of kruisvensters uitgevoerd. Het hardsteenwerk werd in Escauzijnschen steen uitgevoerd, met onder andere dorpelstenen van 45 x 28 cm. Tevens werden in hardsteen de duim- en sluitstenen, buitengoten, trap-treden, borderszerken en waterbakken uitgevoerd.

Interieur

In het bestek staat verder expliciet vermeld welke wanden voorzien werden van kalkpleister. Ten behoeve van de wanden van de privaten schreef Metzelaar

1 De huidige eerste binnenplaats.

2 Peil lag 0,40 boven het aansluitende buitenterrein.

3 Woudzand komt voor nabij het maaiveld en wordt droog gewonnen. Het zand is geelbruin tot roodbruin gekleurd en wordt ook wel dekzand genoemd.

een portlandcement bepleistering voor met een hoogte van 2 meter. De privaten werden verder voorzien van een vurenhouten betimmering en twee stuks losse 4 cm dikke vurenhouten brillen met deksels. Op de wanden van de gangen en vertrekken op de begane grond, de verdieping en op de zolder moest een plint worden aangebracht van 13 x 2 cm, uitgevoerd in portlandcementpleister uit gelijke delen portlandcement en zuiver scherp grindzand. De rondgaande muren van de kamer van de Adject-kommandant voor de huisdienst, de kamer van de huiscommissaris en de muren van de bewaardersvertrekken, privaat en gang op zolder werden voorzien van pleisterwerk in kalkmortel met op de hoeken van de doorgangen en bogen een afschuining van 4 cm. De plafonds van de gangen en portalen alsmede de schoorstenen in de bewaardersvertrekken dienden gestuct te worden.

De vloeren in de strafcellen en gang bestonden uit een platte laag middel moppen in zand waarover een betonstorting van 20 cm werd aangebracht. Deze betonlaag werd afgedekt met een platte laag bonte moppen in zand. De vloeren van de werkcellen, bad- en waslokalen, de vouwkamer, gang en stokerij, de gang onder de trap, de vloer bij het droogfornuis en de beide keukens, bestond uit een platte laag bonte moppen in zand met erover een gemetselde rollaag van klinkers in basterd specie. De vloeren van de hoofd- en verdere toegangen, de traplokalen, spreekvertrek, portiersverblijf, wachtkamer, bergplaatsen voor levensmiddelen, privaten, vertrekken voor de huisdienst, de maand-commissaris en adjunct-commandant bestonden uit een platte laag bonte moppen in zand, met daarover een 4 cm dikke portlandcementvloer.

Constructie

Ter ondersteuning van de verdiepingsvloeren schreef het bestek gegoten ijzeren kolommen voor: vijfentwintig stuks voor de begane grond en verdieping, en twee stuks onder de kokerbinten in de keuken, alle voorzien van basementen, kapitelen en draagplaten.

De verdiepings- en zoldervloeren werden opgebouwd uit ijzeren getrokken balken met een hoogte van 20 cm, middels 174 stuks gevelankers bevestigd en voorzien van los aangegoten versierde veren. Tussen de ijzeren binten werden zogenaamde *“holle wulven van portlandcement”* aangebracht. De vloeren werden afgewerkt met 4 cm portlandcent voor de verdieping en 2 cm voor de zolder. Daarnaast werden in alle portlandcementvloeren tegels gekrast. De straf- en werkcellen en de daarbij behorende toegangen moesten overwelft worden met *‘een halfsteens wulf’* in de beste gele moppen in basterd specie, en dienden daarna aangeraasd te worden met een betonlaag tot 5 cm boven de kruin van het gewelf.

De kapconstructie werd uitgevoerd in uit geslagen T-profielen samengestelde ijzeren spanten. Het vurenhouten dakbeschot werd bevestigd op vuren gordingen van 0,10 x 0,15 meter en voorzien van panlatten en *‘verglaasde platte pannen’*.

De constructie van de torenspitsen bestond uit vuren- en grenenhout en werd voorzien van vurenhouten messing en groef dakbeschot en afgedekt met *‘koperberger of Rijnsche leijen, voldoende van grootte, zoogenaamd Maasdak (...); iedere lei met drie taaije gegalvaniseerde zoogenaamde drieponds leinagels vastgehecht’*.

Binnen- en buitenwandopeningen

In de gevels werden 151 vensters aangebracht, in *‘eiken wagenschot, en de glasroeden van getrokken zinken compositie volgens model’*, in drie verschillende uitvoeringen, maar met gelijke detaillering. Alle openingen werden voorzien van diefijzers. Ten behoeve van de ventilatie schreef het bestek boven alle vallende ramen een *‘eikenhouten vast bovenstuk, zwaar 0,08 bij 0,15 m. met de noodige ventilatiegaten volgens detail en de noodige krammen met moertjes tot vastzetting; de gaten door een beweegbaar ijzeren plaat met knop en schroeven te openen en te sluiten’* voor.

Op de daken werden negen lantaarns aangebracht waarvan zes van 2,5 x 2 meter en drie van 3 x 2 meter met zinken roevendaken. Daarnaast werden zeven stuks gegoten ijzeren dakramen geplaatst. In de torens waren dakkozijntjes van grenenhout aangebracht en voorzien van opgeklampte eikenhouten luiken.

De grenen binnendeurkozijnen van de verblijfsruimten voor het personeel werden gesteld op hardstenen neuten en voorzien van grenenhouten paneeldeuren, vurenhouten architraven en eiken plintstukjes. Voor de gevangenverblijven en werkcellen werden dubbele grenenhouten opgeklampte deuren voorgescreven, af te hangen aan hardstenen duimstenen door middel van zware duimgehengen en af te sluiten met zware instekende dag- en nachtsloten. De deuren in de werkcellen en strafcellen moesten voorzien worden van de nodige inspectie-openingen en schaftgatkleppen. In de ingangen naar het alkovengebouw, de rechter-commissaris, de bergplaats voor levensmiddelen, het badlokaal, het ketelhuis, de vouwkamer, de ingang naar cellengebouw en deuren naar de keuken werden grenenhouten opgeklampte spiegeldeuren aangebracht met bovenlichten van eikenhout met getrokken zinken glasroeden.

Afwerkingen

Het schilderwerk aan de buitenzijde diende in de opgegeven kleur te worden

uitgevoerd. Het houtwerk van enkele binnen- en buitendeuren en de poortdeuren moest voorzien worden van een eikenhoutimitatie. De kolommen, trapbalken en leuning werden gebronsd, de overige ijzerwerken en kasspannen geschilderd. Met betrekking tot het glaswerk was er sprake van een tweetal soorten: *'fransch dubbel halfwit glas'* en *'dubbel matglas'*.

Installaties

Tegen de gevels werden gegoten ijzeren hemelwaterafvoeren van rond 8 cm, *'met 4 mm dikke sokken in elkander gewerkt'*, bevestigd en werden tachtig stuks zinken roosters met aangesoldeerde randen aangebracht.

Voor de waterdistributie werden boven de keuken een koudwater-reservoir van 4.5 x 1.5 x 1 m en drie reservoirs van 4 x 1 x 1 m hoog geplaatst. Boven de drogerij werden vier waterreservoirs van 2.75 x 2.5 x 1 m hoog geplaatst. De reservoirs werden uit 4 mm plaatijzer geklonken. De leidingen van en naar de reservoirs en naar de verschillende vertrekken bestonden uit getrokken ijzeren pijpen met een diameter van 5 cm en 3 cm. De reservoirs en pijpen werden voorzien van een vuren houten omkleiding en de nodige koperen kranen.

In de drogerij waren droogladeren aanwezig welke vervaardigd waren van 3 mm dik plaatijzer met tussen de bestaande stijlen van de droogladeren T-ijzers die gesteld en geklonken dienden te worden. De droogladeren waren voorzien van de nodige handvatten en met elkaar verbonden door stangen, schroeven en moeren. Onder iedere drooglader waren vier gegoten ijzeren *spoorradjes*⁴ met geslagen ijzeren stoeltjes aangebracht en in de droogladeren zeven stuks dubbele grenenhouten latten.

De schoorstenen in de drogerij en keuken en de rookkanalen waren aan de binnenzijde voorzien van de beste moppen in slappe basterd en de gedeeltes buiten het dak uit de beste gele moppen. In de schoorsteenpijpen en nissen dienden vijf stuks *'koperen dubbele nisbuizen, met deksels en ooren'* te worden gemetseld. In de wasserij waren de waskuipen en verschillende baden voorzien van getrokken ijzeren aan- en afvoerpijpen met de nodige koperen kranen. In het waslokaal was een portlandcement spoelbak - 3.5 x 0.7 meter - aanwezig. De steunmuurtjes onder de hardstenen aanrechtbladen waren gemaakt van de beste bonte moppen in slappe basterd.

In het bestek van bouwdeel D wordt niet specifiek melding gemaakt van het aanbrengen van gasverlichting. Ondanks het gegeven dat er in het bestek geen gasverlichting vermeld werd, mag aangenomen worden dat deze wel

aanwezig was⁵.

Fase 2 (1875) (Afbeelding 142 t/m Afbeelding 144)

In 1874 werd besloten tot het opruimen en wegbreken van de oude drogerij, een gedeelte van de bestaande wasserij en de bestaande stoomketels in de stokerij, met om- en ondermetseling. Vervolgens dienden de ruimten opnieuw te worden ingericht, waarbij alle vloeren, wanden en plinten eenzelfde afwerking kregen als beschreven in de voorgaande fase. In de gang op de begane grond bij de werkcellen werd een 1,5 steens dikke afsluitmuur gemetseld uit de beste bonte moppen in slappe basterd. Voor de waterdistributie, de baden en wasinrichtingen en de keukens werden leidingen door het gebouw aangebracht. Verder werden de nodige riolen en zinkputjes voor de afvoer van water en de nodige aanhaalbuizen voor de pompen gemetseld. De bouwplannen werden gemaakt volgens ontwerp van architect J.F. Metzelaar. De oplevering diende op 31 december 1875 plaats te vinden.

Interieur

In de stokerij werden twee nieuwe cilindervormige ketels geplaatst voorzien van uitwendige haarden en een ommetseling in vuurvaste stenen en dito specie. Daarnaast dienden de ketels te worden voorzien *'van alles wat volgens de wet wordt voorgeschreven'* (o.a. schoonmaakopeningen en veiligheidskleppen).

In de keuken werden drie gegoten ijzeren ketels geplaatst op een draairing met drie poten en een middenstuk van gesmeed ijzer. Tevens werd er een geslagen ijzeren waterketel - die inwendig vertind was - geplaatst. Alle vier de ketels waren voorzien van getinde ijzeren deksels met boorden en handvaten, een koperen kraan, een geslagen ijzeren en vertind rooster en een hangende stoompijp voorzien van een roostertje.

Installaties

Alle leidingen die nodig waren voor de stoomleidingen van de stoomkasten naar de spijs- en waterketels, de aansluiting van de leidingen voor de wasbakken en baden, en de leidingen naar de garenkokerij waren uitgevoerd in ijzeren pijpen (engelsch patent). De pijpen werden voorzien van de benodigde getrokken ijzeren verbindingstukken, T-stukken, bochten en stoppen. De waterleidingen waren voorzien van koperen afsluitkranen of tapkranen met losse en vaste sleutels.

De aannemer diende bij de vuurhaarden de vereiste stookgereedschappen te

4 Mogelijk worden hier geleide rails bedoeld.

5 De eerder uitgevoerde bouwdeelen B en C waren al wel van gasverlichting voorzien.

leveren en daarnaast alles wat bij stoomketels, een kook-, bad- en wasinrichting gebruikt kon worden.

Fase 3 (1876-1888) (Afbeelding 145 en Afbeelding 146)

Blijkens de tekeningen uit de *'Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden'*⁶ kreeg al voor 1888 een aantal vertrekken op de begane grond en verdieping een andere functie. De kamer van de adjunct-commandant voor de huisdienst werd bijvoorbeeld wachtkamer. Op de eerste verdieping wijzigden eveneens enkele functies. De twee oorspronkelijke verblijfzalen aan de noordzijde van de binnenplaatsvleugel waren inmiddels in gebruik als boekbinderij en snijderij van de kleermakerij. Verder werd het verblijf van de wachten boven de keuken als normale verblijfzaal gebruikt.

Fase 4 (1894) (Afbeelding 147 en Afbeelding 148)

Getuige de overzichtstekeningen van het complex uit 1894⁷ werden wederom de functies van een aantal vertrekken gewijzigd.

Op de begane grond van de binnenplaatsvleugel werden de vijf strafcellen aan de noordzijde als ziekcellen ingericht. Tevens werd er onder één van de werkcellen een kelder gemaakt. Hierbij werd een kort venster in de oostgevel van de binnenplaatsvleugel vervangen door twee boven elkaar geplaatste getoogde vensters. Ten zuiden van de poort werd de kamer van de maand Commissaris in de binnenplaatsvleugel verbouwd tot smederij met in de nevenruimten aan de oostzijde een kleine ververij en portaal. In het badlokaal in de grachtvleugel werd een deur in de zuidgevel aangebracht.

De indeling werd ten opzichte van de oorspronkelijke toestand met name in de binnenplaatsvleugel gewijzigd, waarbij de oude boekbinderij en snijderij in kleinere verblijfklokken voor de militairen en een schoollokaal werden opgedeeld. De snijderij en een bijbehorend magazijn werden in de twee zuidelijke verblijfzalen opnieuw ingericht. Aan de oostzijde werd de verblijfzaal boven de keuken bestemd tot verblijfzaal voor 'levenslangen'.

Vermoedelijk werden ook in deze fase enkele kanalen en schoorstenen aange-

6 Dr.Ph. Kooperberg, *Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden*, Den Haag 1888.

7 Collectie Nationaal Archief, archief Rijksgebouwendienst RGD, inv.nr. 791.14, 791.15 en 791.17.

bracht ten behoeve van de verwarming.

Fase 5 (1948-1950)

Aan het einde van de jaren '40 van de voorgaande eeuw werd de voormalige verblijfzaal voor de levenslang veroordeelden op de eerste verdieping ingericht tot werkzaal. Hierbij werden de vensters in de westgevel van de *keukenvleugel* verlengd en voorzien van een bijbehorende aftimmering (ruimte F1.26, F1.27). Tevens werd in 1948 het vroegere *'plat boven de keuken'* ingevuld, waarbij de westgevel inclusief speklagen werd doorgetrokken. De hardstenen dorpel werd in het nieuwe venster hergebruikt en was afkomstig van het venster in de vroegere buitenwand, dat zich ter plaatse van de huidige gangwand bevond.

Voorts werd de huidige tweede binnenplaats ingericht tot wandelplaats en sportgelegenheid. Vermoedelijk werden tegelijkertijd enkele werk- en strafcellen samengevoegd en werden twee strafcellen verwijderd ten behoeve van een luchtplaats. De smederij (bouwdeel J) werd in 1948 gebouwd tegen de westgevel van de *binnenplaatsvleugel*. Ten behoeve van de smederij en de luchtplaats werden enkele vensters dichtgezet en zijn ten gevolge van de nieuwe binnenplaatsinrichting enkele korte vensters in de gevels vervangen door deuren.

Voor toezicht op de nieuwe luchtplaats werd mogelijk in dit jaar een wachterspost geplaatst in de zuidgevel van de strafcellenuitbouw. Mogelijk werden eveneens enkele cellen tot de huidige isoleercellen verbouwd.

Het interieur werd op de begane grond en verdieping voorzien van enkele scheidingswanden, kasten en kantoortjes.

Tijdens deze of de hieropvolgende bouwfase uit 1957 werden de blauw ge-glazuurde vlakke Friese pannen vervangen door de huidige grijsgesmoorde romaanse pannen en werden de loden nokafdekkingen door nokvorsten vervangen.

In de jaren 1949-1950 werd op de binnenplaats in de hoek tussen de keukenen grachtvleugel een grote voorraadkelder voor de keuken en de optrek van een bijkeuken daarboven gerealiseerd (Afbeelding 149). De aanbouw bestond uit spouwmuren in gele waalstenen in halfsteensverband en werd afgedekt door een betonnen platdak met een grote luifel en een kolom nabij de keukeningang.

In aansluiting op de verbouwingen in de vleugels D, E en A werd in 1948 tevens de tweede binnenplaats gewijzigd. Hier werden de hekken en metalen schuttingen, dienende ter afscheiding van de oude zogenaamde 'ziekenplaats' - aan de noordzijde - en de 'voorplaats' - aan de zuidzijde - verwijderd. Voorts werd een zestal bomen geroid en werd het terrein voor het administratiegebouw - bouw-

deel E - opnieuw bestraat en geschikt gemaakt als een ruime wandelplaats en sportgelegenheid. Vermoedelijk werden tegelijkertijd de pissoirnissen⁸ in de gevels van de traptorens gemetseld.

Fase 6 (1957)

In 1957 werden in het complex de sanitaire- en verwarmingsvoorzieningen verbeterd. Vermoedelijk werd op de begane grond van de *binnenplaatsvleugel* een cv-ruimte met bijbehorende kanalen ingericht.

Fase 8 (1976) (Afbeelding 150 t/m Afbeelding 152)

Blijkens revisie- en bouwtekeningen uit 1976 en diverse foto's uit de beeldbank Leeuwarden werden in de periode 1974-1976 in het bouwdeel diverse werkzaamheden uitgevoerd, waaronder het slopen van de dakkapellen op de nok, het slopen van de grote schoorsteen en het aanpassen van de riolering. Tevens werden op de verdieping van de *binnenplaatsvleugel* aan de noordzijde twee kantoorruimtes gerealiseerd en werd aan de zuidzijde een sanitaire groep aangebracht.

Fase 9 (1988-1991) (Afbeelding 153 en Afbeelding 154)

In 1988 werd het gehele complex aangepast in verband met de gewijzigde gebruiks- en veiligheidseisen. In bouwdeel D werd met name de indeling van de eerste verdieping uitvoerig gewijzigd door middel van lichte scheidingswanden, waarbij de oorspronkelijke wanden op diverse plaatsen - al dan niet gedeeltelijk - werden verwijderd.

Ten behoeve van de nieuwe routing door het complex werd aan de oostzijde van de *keukenvleugel*, ter hoogte van de eerste verdieping, een verbindingsgang aangebracht. Hiervoor werd het trappenhuis op de hoek tussen de gracht- en keukenvleugel gesloopt.

Mogelijk werd de wachterspost in de zuidgevel van de strafcellenunitbouw in dit jaar verwijderd.

Fase 10 (1997-2000)

In deze fase werd een nieuw hek geplaatst voor de poortdoorgang van de eerste naar de tweede binnenplaats en werden de sanitaire voorzieningen van het gehele complex verbeterd.

Op de begane grond van de *gracht- en keukenvleugel* werden enkele sanitair

groepen geplaatst en de strafcellen werden voorzien van een nieuwe interieurafwerking en inrichting (1997).

Tevens werd de keukenaanbouw gesloopt, waarbij de gevel hier van een paars gesausde pleisterlaag werd voorzien.

Fase 11 (2006)

Vanaf 2006 werden door de tijdelijke huurders verschillende interieurafwerkingen aangebracht.

Op de faseringsplattegronden vanaf pagina 137 zijn de diverse bouwfasen aangegeven.

8 Mogelijk werden de pissoirnissen pas in 1965 geplaatst. In dit jaar werden ook enige sanitaire verbeteringen aangebracht.

BESCHRIJVING VAN HET GEBOUW

Exterieur

Bouwdeel D bestaat uit drie gedeelten: een vleugel tussen de eerste en tweede binnenplaats (binnenplaatsvleugel), een vleugel aan de zuidzijde van de tweede binnenplaats (grachtvleugel) en een gedeelte aan de oostzijde van de tweede binnenplaats in het verlengde van bouwdeel E (keukenvleugel). Daarnaast bevat bouwdeel D een eenlaagse uitbouw (1873), tussen bouwdeel C en de binnenplaatsvleugel, waarin strafcellen gehuisvest zijn.

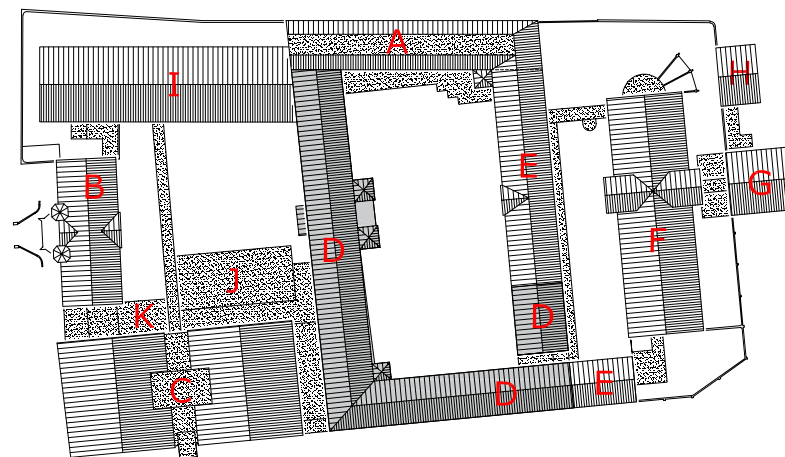
De drie delen bestaan uit twee bouwlagen met daarboven een met Romaanse pannen gedekt zadeldak. De gevels zijn opgemetseld in IJsselsteentjes in kruisverband met een grootte van 21,5 x 10 x 4,5 cm en een 10-lagenmaat van 55 cm, voorzien van een geknipte voeg. De gevels worden verlevendigd door speklagen in rode baksteen en hoekblokken in rode Udelfanger zandsteen. De vensters bezitten hardstenen onderdorpels en worden beëindigd door segmentbogen in rode baksteen met gesneden voegen, tenzij anders aangegeven. De achterliggende binten van de vloerconstructies tekenen zich af door smeedijzeren sierankers. De gevels bezitten met zink beklede hardstenen bakgoten op hardstenen consoles. De hardstenen consoles worden ondersteund door een in rode steen gemetselde getrapte uitkraging, met daartussen een band van rode baksteen met een overhoekse muizentand.

De *westgevel* van de binnenplaatsvleugel (Afbeelding 4) is zeventien vensterassen breed. Het rechter deel van de gevel - de zevende tot zeventiende vensteras - wordt ter hoogte van de begane grond door eenlaagse aanbouwen aan het zicht onttrokken. Op de verdieping wordt de zeventiende vensteras gedeeltelijk aan het zicht onttrokken door een verbindingsgang (1988) tussen bouwdeel C en de binnenplaatsvleugel.

De poort naar de tweede binnenplaats bevindt zich in een risalerend geveldeel, dat wordt beëindigd door een tuitgevel voorzien van hardstenen dekplaten. Bovenop het tuitstuk bevindt zich een hardstenen beeld. De met hardstenen schampstenen beschermde doorgang bezit hoekblokken en geprofileerde aanzetstenen in Udelfanger zandsteen en een sluitsteen met het jaartal 1874. Voor deze doorgang is een stalen hekwerk (XXd) geplaatst, voorzien van een hardstenen dekplaat. Aan weerszijden en boven deze doorgang wordt het metselwerk onderbroken door smalle kruisvormige vensters met Udelfanger boven- en onderdorpel en stijlen voorzien van vellingkanten en kapelletjes. Links van deze doorgang (Afbeelding 8) zijn inboetingen in het metselwerk zichtbaar. In

de zuidgevel van het risalerende geveldeel bevindt zich een getoogde gemetselde doorgang met vellingkanten en een segmentboog in rode baksteen. In deze doorgang bevindt zich een kraaldelen deur.

De begane grond kent in het linker geveldeel vier getoogde vensters voorzien van 20-ruits ramen, Udelfanger tussenstijlen, hardstenen onderdorpels en een segmentboog in afwisselend rode en gele baksteen. De tussenstijlen zijn met op kleur gebrachte mortel gerepareerd. De borstwering van de vensters ligt iets terug ten opzichte van het omringende metselwerk. In de eerste vensteras is onder het venster een deur (1957) aangebracht (Afbeelding 6). Tussen de eerste en tweede vensteras is een hardstenen blokje aanwezig dat mogelijk duidt op de plaats van een vroegere lantaarn. Tussen de derde en vierde vensteras is een secundair aangebracht smal venster, voorzien van traliewerk en een hardstenen onderdorpel, dichtgezet. In het gedeelte tussen de poort en de smederij - in de zesde vensteras - is het oorspronkelijke venster onder de segmentboog in afwisselend rode en gele baksteen vervangen door een getoogd 6-ruits venster (XXb) met hardstenen vaste middenstijl en onderdorpel (Afbeelding 8). Tussen de zesde vensteras en de smederij is secundair een smal

2-ruits venster voorzien van traliewerk en een hardstenen onderdorpel. Rechts naast dit venster bevindt zich nog de kraaldelen deur (1873) in de getoogde gemetselde doorgang voorzien van vellingkanten.

In de zevende, achtste en vijftiende vensteras zijn de vensters dichtgezet (XXb) ten behoeve van de smederij. De vensters in de zestiende en zeventiende vensteras zijn dichtgezet ten behoeve van de luchtplaats van de strafcellen. Tevens is het metselwerk hier voorzien van een pleisterlaag (Afbeelding 9).

Ter hoogte van de eerste verdieping zijn in de eerste negen vensterassen, getoogde 25-ruits tweelichten aangebracht, met Udelfanger tussenstijl en 10-ruits naar binnen kleppende bovenramen. Boven deze vensters bevinden zich vier kleine rechthoekige ventilatiegaaatjes. In de tiende tot zestiende vensteras zijn zeven getoogde 25-ruits vensters aangebracht, voorzien van 10-ruits naar binnen kleppende bovenramen. Een deel van de vensters op de verdieping is later voorzien van een 3-ruits naar binnen kleppend bovenraam en een 2-ruits onderraam. Alle vensters in de gevel zijn voorzien van tralies.

Helemaal links tegen de zuidgevel van bouwdeel I is de oorspronkelijke verdiepte hemelwaterafvoer nog aanwezig met net onder de hardstenen goot een loden vergaarbak. Tussen de derde en vierde vensteras is een pvc-waterafvoerpijp voorzien van een stalen kap. Daarnaast zijn in de gevel enkele rooster-tjes aanwezig - waaronder muizenroostertjes - en meniesporen zichtbaar. Het dakvlak wordt onderbroken door een gemetselde schoorsteen (XXb) met links daarvan een kleinere afvoerpijp.

De *oostgevel* (Afbeelding 10) van de binnenplaatsvleugel is vijftien vensterassen breed. Ter hoogte van de begane grond worden de veertiende en vijftiende vensteras aan het zicht onttrokken door een gang (1988). Op de verdieping is de vijftiende vensteras aan het zicht onttrokken door een glazen uitbouw (1997).

Het metselwerk van de drie traptorens wordt onderbroken door smalle - tussen de speklagen geplaatste - vensters met een hardstenen onderdorpel en Udelfanger stijlen en bovendorpel, voorzien van vellingkanten en kapelletjes. Het tentdak van de torens is met leien in Maasdekking gedekt, wordt onderbroken door een dakkapel en beëindigd door een loden piron. De dakkapellen zijn zorgvuldig vormgegeven met houten stijlen voorzien van vellingkanten, een opgeklampt luik in kraaldelen met versierde gehengbladen, zijn afgedekt met lood en worden bekroond door een loden piron (Afbeelding 12).

De poort naar de eerste binnenplaats bevindt zich in een risalerend geveldeel tussen de twee traptorens, dat wordt beëindigd door een plat dak voorzien van de hiervoor beschreven hardstenen goot. De met hardstenen schampstenen

beschermdoorgang bezit hoekblokken, geprofileerde aanzetstenen en een sluitsteen in Udelfanger zandsteen. In de sluitsteen van de segmentboog is het jaartal '1874' aangebracht. De kleine gevelopeningen aan weerszijden van de poort zijn voorzien van een hardstenen onderdorpel, een in rode baksteen gemetselde bovendorpel en traliewerk. Boven de poort bevindt zich een band in Udelfanger zandsteen en is een getoogd drie-licht aangebracht. Het drie-licht bezit Udelfanger stijlen, een 9-ruits naar binnen kleppend onderraam en een 4-ruits half rond bovenraam en is voorzien van een hardstenen onderdorpel en segmentbogen in rode baksteen. In de meest rechter traptoren is in de rechter-onderhoek een inboeting zichtbaar.

In de zuidgevel van het risalerende geveldeel is (XXc) een nis gemetseld met daarin een hardstenen pissoir op een gemetselde voet. De nis wordt gedekt door een betonnen dak. Links naast de nis is op het metselwerk een zwarte afdruk zichtbaar, mogelijk van een vroegere watervoorziening. De noordgevel van het risalerende geveldeel bevat eenzelfde pissoirnis Afbeelding 14. Rechts boven deze nis bevindt zich een getrappt venster met hardstenen onderdorpels en Udelfanger stijlen en bovendorpels, voorzien van vellingkanten en kapelletjes. De meest linker traptoren - in de hoek tussen de binnenplaatsvleugel en de grachtvleugel - bevat in de noordgevel een kraaldelen deur met daarboven een in rode baksteen gemetselde rollaag. Van het bovenste venster boven deze doorgang is de rechter - voormalige Udelfanger- stijl vervangen door een hardstenen stijl.

De begane grond kent in het linker geveldeel in de eerste en derde vensteras korte vensters (1873) met 21-ruits onderramen en 14-ruits bovenramen. Onregelmatig metselwerk en vermoedelijk gerepareerde Udelfanger zandstenen blokken in de dagkanten geven aan dat in de tweede vensteras een - hiervoor beschreven- kort venster vervangen is (XXb) door een dubbele kraaldelen deur met houten kalf en getoogd 21-ruits bovenraam. Tussen de derde en vierde vensteras is een kraantje ingemetseld (XXc). In de vierde vensteras bevindt zich onder een keperboog (1873) met geprofileerde aanzetstenen en een sluitsteen in Udelfanger zandsteen een voormalige dubbele gevelopening. De indeling van de opening wordt gekenmerkt door hardstenen tussenstijlen onder de sluitsteen met ertussen metselwerk. In het linkerdeel van deze opening is de oorspronkelijke indeling nog aanwezig van de dubbele kraaldelen deur onder het hardstenen kalf en erboven het half getoogde 21-ruits bovenraam. In het rechter deel is de dubbele deur vervangen door een 12-ruits venster met een bakstenen onderdorpel en eronder een visgraten metselwerk invulling (Afbeelding 13). Onder een voormalig venster in de vijfde vensteras is een betonnen latei aangebracht, opgelegd op een gemetselde getrapte uitkraging. Boven de

latei is een getoogd 8-ruits ventser (XXb) aangebracht en onder de latei bevindt zich een stalen schuifdeur voorzien van een 8-ruits venster en gemetselde dagkanten (Afbeelding 13).

In de zesde vensteras is de dubbele kraaldelen deur met hardstenen kalf en getoogd 21-ruits bovenraam (1873) nog aanwezig en in de zevende vensteras is een smal kort venster (1873) met een 9-ruits onderraam en 6-ruits bovenraam.

Het rechter geveldeel kent op de begane grond vier korte vensters met 21-ruits onderramen en 14-ruits bovenramen. Links naast de negende vensteras bevindt zich een oorspronkelijke doorgang (1873) voorzien van een rechte rollaag in rode baksteen en een kraaldelen deur. Boven deze doorgang is secundair een 20-ruits venster met halfronde beëindiging aangebracht Afbeelding 14. Tussen de negende en tiende vensteras zijn twee loden pijpjes zichtbaar. In de elfde vensteras is onder het venster een rooster aangebracht (XXb) ten behoeve van de kelderventillatie. Het korte venster in de dertiende vensteras is vervangen door twee boven elkaar geplaatste getoogde 21-ruits vensters (1894). Rechts naast de dertiende vensteras bevindt zich een ingemetseld tappunt (XXc).

Ter hoogte van de verdieping bevinden zich in het linker geveldeel zes korte vensters met 21-ruits onderramen en 14-ruits bovenramen. In de zevende vensteras is het oorspronkelijke venster vervangen door een groter getoogd venster met een 6-ruits onderraam en 3-ruits bovenraam. In het rechter geveldeel bevinden zich ter hoogte van de verdieping zes korte vensters. In de gehele gevel zijn alle vensters voorzien van tralies, behalve het venster in de vijfde vensteras op de begane grond. Er bevinden zich boven de vensters vier rechthoekige gaatjes ten behoeve van de ventilatie. Daarnaast is een deel van de korte vensters later voorzien van 3-ruits bovenramen en 21-ruits onderramen. De hemelwaterafvoer is ingekast en afgesmeerd met cement. Het dakvlak wordt onderbroken door een gemetselde schoorsteen (XXc), vier kleinere afvoerpijpjes en drie kleine ijzeren dakvensters.

De *noordgevel* van de grachtgevel is elf vensterassen breed (Afbeelding 16). In de eerste vensteras is ter hoogte van de begane grond de oorspronkelijke deuropening dichtgezet en voorzien van een aubergine gesausde pleisterlaag (1997). Het getoogde bovenraam is nog wel aanwezig maar voorzien van drie ruiten.

In de tweede en elfde vensteras is de oorspronkelijke doorgang met een dubbele deur uit kraaldelen, hardstenen kalf en getoogd bovenraam nog aanwezig. De getoogde 2-ruits bovenramen zijn ook hier vervangen door 3-ruits boven-

ramen. Daarnaast is de doorgang in de elfde vensteras mogelijk nog voorzien van de origineel hardstenen blokken met versiering. Onregelmatig metselwerk en vermoedelijk gerepareerde Udelfanger zandstenen blokken in de dagkanten geven aan dat in de vijfde en achtste vensteras de korte vensters vervangen zijn door dubbele deuren waarvan iedere deur een 4-ruits venster bevat. In de overige vensterassen bevinden zich korte vensters (1873) met 21-ruits onderramen en 14-ruits bovenramen. Onder het venster in de negende vensteras zijn cementvoegen aangebracht in de borstwering.

Ter hoogte van de verdieping bevinden zich elf korte vensters met 21-ruits onderramen en 14-ruits bovenramen. Alle vensters in de gevel zijn voorzien van hardstenen onderdorpels, segmentbogen in rode baksteen en tralies. Daarnaast bevinden zich boven de venster vier rechthoekige gaatjes ten behoeve van de ventilatie. Verder zijn enkele vensters later voorzien van 3-ruits bovenramen en 3-ruits onderramen en vermoedelijk gerepareerde Udelfanger zandstenen blokken in de dagkanten. Tussen de vierde en vijfde vensteras bevindt zich een ingekaste hemelwaterafvoer afgesmeerd met cement.

Het dakvlak wordt onderbroken door drie kleine afvoerpijpen en drie kleine ijzeren dakvensters.

De *zuidgevel* (Afbeelding 22) van de grachtvleugel wordt - in tegenstelling tot de overige gevels - niet verlevendigd door speklagen. Ter hoogte van de begane grond zijn drie getoogde 20-ruits tweelichten met Udelfanger stijlen aanwezig en vijf korte vensters met 1-ruits ramen. Alle vensters zijn voorzien van tralies. Tevens zijn in het metselwerk kleine inboetingen en een dichtzetting van een voormalige deuropening zichtbaar. De overgang naar bouwdeel E wordt gekenmerkt door een hemelwaterafvoer en een dubbele rij sierankers. In het dakvlak zijn een schoorsteen en een klein ijzeren dakvenster aangebracht.

Aan de linker zijde bevindt zich de *zuidgevel* van de uitbouw met de voormalige strafcellen. In dit geveldeel bevindt zich een betonnen raamwerk met een gepleisterde invulling¹. De bovenste meter van de gevel is secundair (1988) en wordt gedekt door een betonnen plaat.

De *westgevel* van de keukenvleugel is vijf vensterassen breed (Afbeelding 24). De scheiding met bouwdeel E wordt gekenmerkt door een ingekaste gietijzeren ronde hemelwaterafvoer, afgesmeerd met cement.

In de eerste vensteras ter hoogte van de begane grond bevindt zich een gevelopening voorzien van een vast hardstenen kalf. Onder het kalf is een dubbele

1 Het betonnen raamwerk duidt op een vroegere uitgebouwde wachterspost.

deur geplaatst, met in beide deuren een 2-ruits venster. Boven het kalf bevindt zich een getoogd 21-ruits bovenraam. Het overige deel van de gevel op de begane grond is voorzien van een aubergine gesausde pleisterlaag. Boven deze pleisterlaag zijn nog vier segmentbogen in rode baksteen zichtbaar. Onder de segmentbogen in de derde, vierde en vijfde vensteras zijn vensters (1997) aangebracht uit glazen bouwstenen met een betonnen omlijsting en een op kleur-gebrachte betonnen onderdorpel. Tussen het venster en de segmentboog in de vijfde vensteras is een ventilatierooster aangebracht.

Ter hoogte van de eerste verdieping zijn vier 6-ruits vensters aangebracht met naar binnen kleppende bovenramen en markiezen met houten omtimmering. De vensters bezitten aan de onderzijde 2-ruits stolpramen (1948). Onregelmatig metselwerk in het onderste deel van de dagkanten en het ontbreken van de Udelfanger blokken aan de onderzijde geeft aan dat deze vensters later zijn verlengd (1948). De vensters zijn niet voorzien van traliewerk. De vijfde vensteras bevindt zich in een secundair deel metselwerk² onder een plat dak (1948) en bestaat uit een stolvenster met 2-ruits ramen. De hemelwaterafvoeren zijn ingekast en afgesmeerd met cement. In het dakvlak is een klein ijzeren dakvenster aangebracht.

De *oostgevel* (Afbeelding 27) van de keukenvleugel is vier vensterassen breed en wordt ter hoogte van de verdieping bijna geheel aan het zicht onttrokken door een met eterniet platen beklede gang (1988), voorzien van een met golfplaten afgedekt lessenaarsdak.

De eerste vensteras kent een getoogd 9-ruits venster. In de overige vensterassen zijn deze vensters dichtgezet middels een gemetselde invulling in kruisverband.

De gevel wordt gedekt door een zadeldak met opnieuw verbeterde Hollansche pannen.

2 Dit gedeelte van de gevel werd in 1948 ingevuld ter plaatse van het vroegere 'plat boven de keuken'. De hardstenen dorpel werd hergebruikt en was afkomstig van het venster in de vroegere buitenwand, die zich ter plaatse van de huidige gangwand bevond.

Afbeelding 4. Overzicht van de *westgevel* van de binnenplaatsvleugel van bouwdeel D, gezien vanaf de eerste binnenplaats.

Afbeelding 5. Overzicht van de *westgevel* van de binnenplaatsvleugel van bouwdeel D, gezien vanaf de eerste binnenplaats, met daarop aangegeven de oorspronkelijke grootte van de gevelopeningen.

Afbeelding 6. In de eerste vensteras van de *westgevel* van de binnenplaatsvleugel is onder het getoogde venster secundair (1957) een deur geplaatst. Tussen de eerste en tweede vensteras is een hardstenen blokje aanwezig met erboven een zwarte afdruk die mogelijk duidt op de plaats van een vroegere lantaarn.

Afbeelding 7. Foto van de toegangspoort naar de tweede binnenplaats in 1959. Links van de doorgang is een houten afscheiding te zien met een detaillering gelijk aan de deuren van de smederij (bouwdeel J) uit 1948. De poortdeuren zijn op dit moment geplaatst tegen de noordwand van de poortdoorgang.

Foto: Collectie beeldbank Leeuwarden, documentnr.: BDO0595

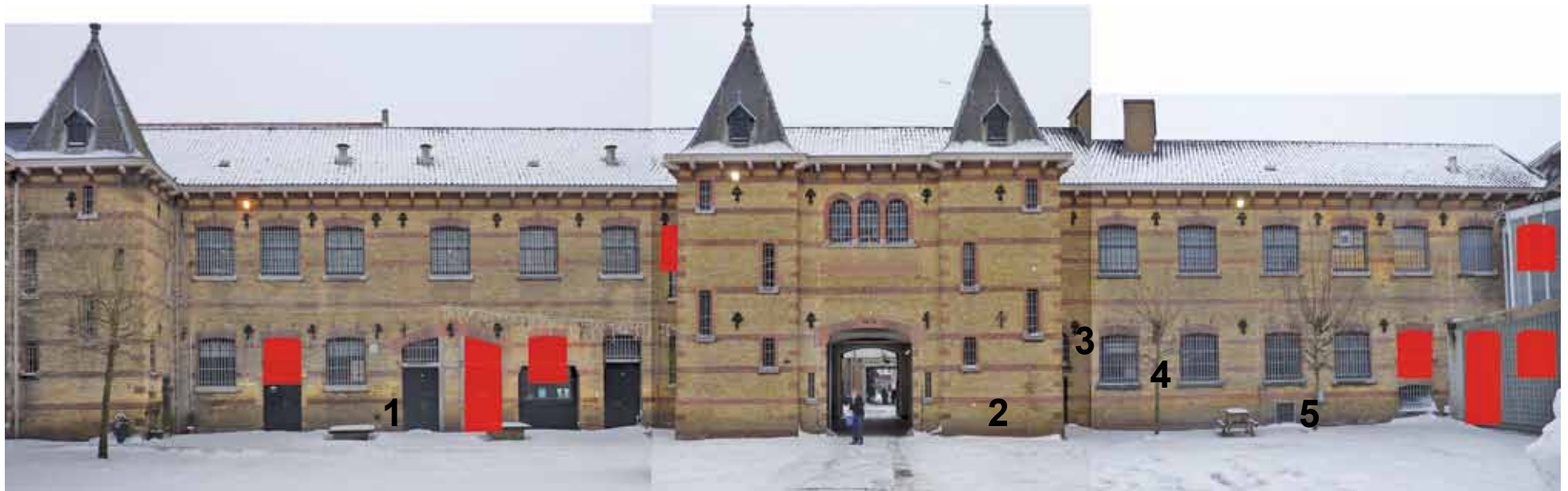
Afbeelding 8. Voor de poort naar de tweede binnenplaats is een stalen hekwerk (XXd) geplaatst voorzien van een hardstenen dekplaat. Links van deze doorgang zijn inboetingen in het metselwerk zichtbaar. Rechts van deze doorgang is het oorspronkelijke venster vervangen door een getoogd 6-ruits venster (XXb) met hardstenen vaste middenstijl en onderdorpel.

Afbeelding 9. De vensters in de zestiende en zeventiende vensteras zijn dichtgezet (1948) tijdens de aanbouw van de nieuwe smederij en ten behoeve van de luchtplaats van de strafcellen. Tevens is het metselwerk hier voorzien van een pleisterlaag.

Afbeelding 10. Overzicht van de *oostgevel* van de binnenplaatsvleugel van bouwdeel D. Ter hoogte van de begane grond worden de veertiende en vijftiende vensteras aan het zicht onttrokken door een gang (1988). Op de verdieping is de vijftiende vensteras aan het zicht onttrokken door een glazen uitbouw (1997) ten behoeve van een trap.

Afbeelding 11. Overzicht van de *oostgevel* van de binnenplaatsvleugel van bouwdeel D met daarop aangegeven de oorspronkelijke grootte van de gevelopeningen. De nummers geven de verschillende bouwsporen aan.

1: Tussen de derde en vierde vensteras is een kraantje ingemetseld (XXc).

2: In de rechteronderhoek is een inboeting zichtbaar

3: Boven de oorspronkelijke doorgang (1873) links naast de negende vensteras is secundair een 20-ruits venster met halfronde beëindiging aangebracht.

4: Tussen de negende en tiende vensteras zijn twee loden pijpjes zichtbaar.

5: In de elfde vensteras is onder het vensters een rooster aangebracht (XXb) ten behoeve van de kelderventillatie.

Afbeelding 12. Overzicht van een dakkapel in de traptoren. De dakkapellen zijn zorgvuldig vormgegeven met houten stijlen voorzien van vellingkanten, een opgeklampt luik in kraaldelen met versierde gehengbladen, zijn afgedekt met lood en worden bekroond door een loden piron.

Afbeelding 13. In de vierde vensteras bevindt zich onder een keperboog (1873) een voormalige dubbele gevelopening. In het rechterdeel is de dubbele deur vervangen door een 12-ruits venster met een bakstenen onderdorpel en eronder een visgraten metselwerk invulling. Het korte venster in de vijfde vensteras is vervangen (XXb) door een getoogd 8-ruits ventser, eronder is een betonnen latei geplaatst op een gemetselde getrapte uitkraging. Onder de latei bevindt zich een stalen schuifdeur voorzien van een 8-ruits venster en gemetselde dagkanten.

Afbeelding 14. In de noordgevel van het risalerende geveldeel is een nis gemetseld met daarin een hardstenen pissoir op een gemetselde voet (1948). De nis wordt gedekt door een betonnen dak. Rechts boven deze nis bevindt zich een getrapte venster met hardstenen onderdorpels en Udelfanger stijlen en bovendorpels, voorzien van vellingkanten en kapelletjes. Boven de oorspronkelijke doorgang (1873) links naast de negende vensteras is secundair een 20-ruits venster met halfronde beëindiging aangebracht.

Afbeelding 15. Foto van de tweede binnenplaats in 1983. De gang en ombouw van de trap zijn hier nog niet aanwezig.
Foto: Collectie beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB040.

Afbeelding 16. Overzicht van de *noordgevel* van de grachtvleugel van bouwdeel D.

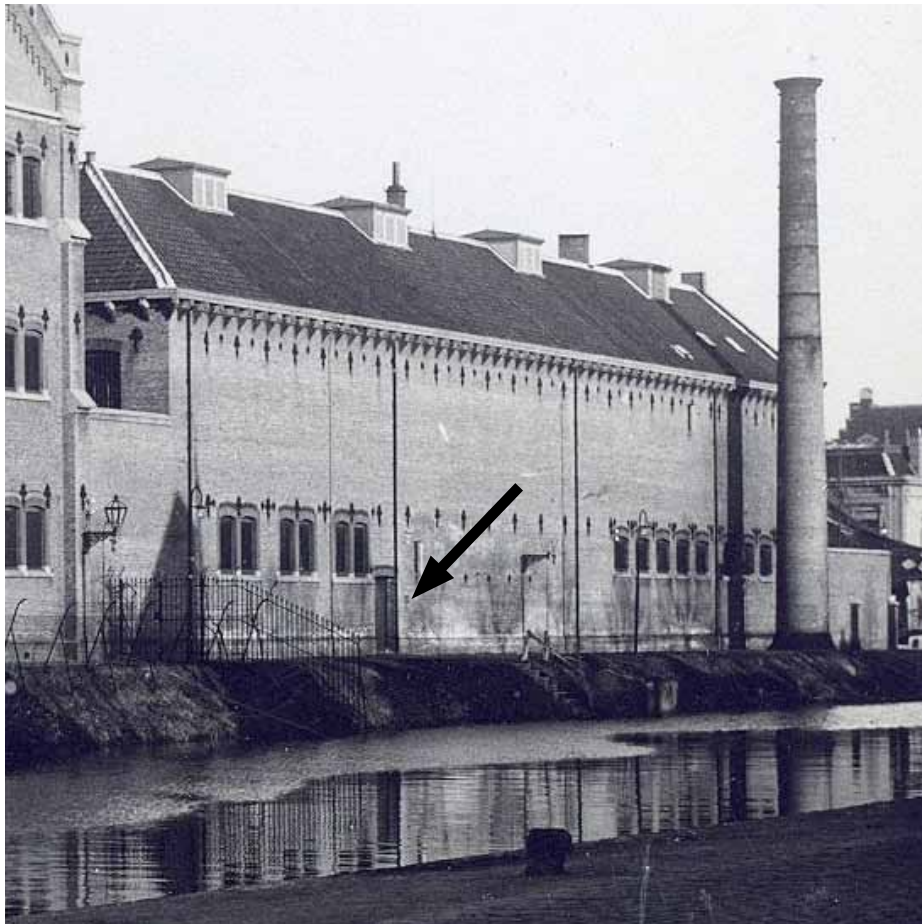
Afbeelding 17. Overzicht van de *noordgevel* van de grachtvleugel van bouwdeel D met daarop aangegeven de oorspronkelijke grootte van de gevelopeningen. De oorspronkelijke deuropening in de eerste vensteras is dichtgezet en voorzien van een aubergine gesausde pleisterlaag (1997). Tevens zijn enkele vensters later voorzien van 3-ruits bovenramen en 3-ruits onderramen. De pijl geeft aan dat van dit venster de rechter Udelfanger zandstenen stijl vervangen is door een betonnen stijl (Afbeelding 19).

Afbeelding 18. Detail van de versierde hardstenen blokken - aan de aanslagzijde van de deur - van de oorspronkelijke deuropening in de elfde vensteras.

Afbeelding 19. Detail van het venster waar de rechter Udelfanger zandstenen stijl vervangen is door een betonnen stijl. Tevens is de ingekaste hemelwaterafvoer te zien die is afgesmeerd met cement.

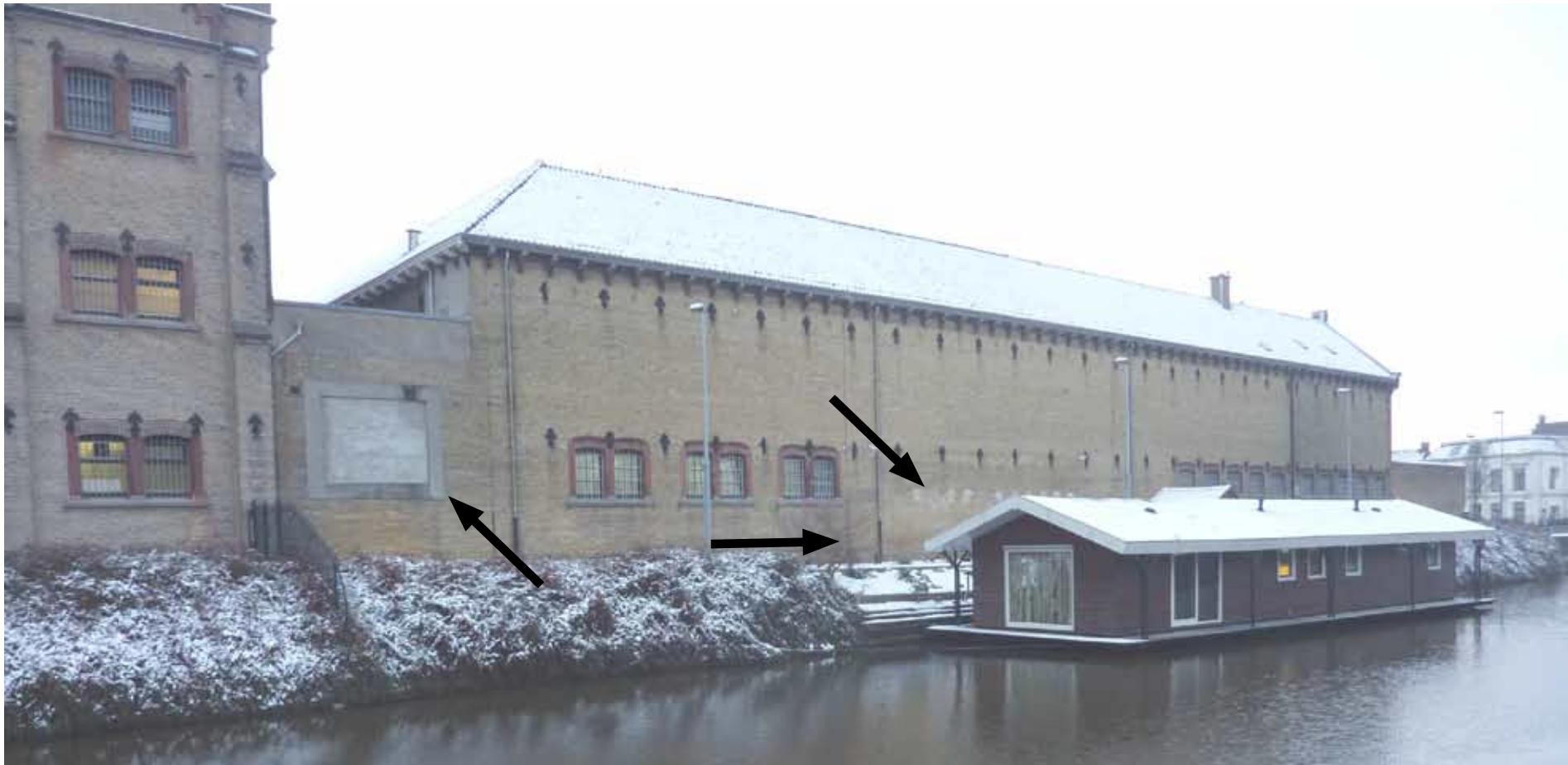
Afbeelding 20. Foto van de *zuidgevel* van de grachtvleugel van bouwdeel D in de periode 1925-35. Hier is te zien dat de grote schoorsteen nog aanwezig is. Tevens bevindt zich rechts naast de derde vensteras een deuropening uit 1894 naar het vroegere badlokaal.

Foto: Collectie beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA021

Afbeelding 21. Foto van de *zuidgevel* van de grachtvleugel van bouwdeel D en aan de linkerkzijde de zuidgevel van de uitbouw met de voormalige strafcellen in de periode 1970-75. De erker in de zuidgevel van de uitbouw is mogelijk een wachterspost en kan tijdens de grote verbouwing in 1948 tot stand zijn gekomen.

Foto: Collectie beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA057

Afbeelding 22. Overzicht van de *zuidvleugel* van de grachtvleugel en de uitbouw van bouwdeel D. In het metselwerk zijn ter hoogte van de begane grond kleine inboetingen en een dichtzetting van een voormalige deuropening (Afbeelding 20) zichtbaar. Tevens bevindt zich in de zuidgevel van de uitbouw een betonnen raamwerk met een gepleisterde invulling op de plaats van mogelijk een vroegere wachterspost.

Afbeelding 23. Foto van de westgevel van de keukenvleugel van bouwdeel D in augustus 1975. Hier is de in 1949-1950 gerealiseerde keukenaanbouw nog aanwezig. De deur in de vierde vensteras van rechts werd hierbij dichtgezet.
Foto: Collectie beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA061

Afbeelding 24. De *westgevel* van de keukenvleugel is ter hoogte van de begane grond voorzien van een aubergine gesausde pleisterlaag (1997) op de plaats van de voormalige keukenaanbouw. Boven deze pleisterlaag zijn nog vier segmentbogen in rode baksteen zichtbaar. Onder de segmentbogen in de derde, vierde en vijfde vensteras zijn vensters (1997) aangebracht uit glazen bouwstenen met een betonnen omlijsting en een betonnen onderdorpel. Tussen het venster en de segmentboog in de vijfde vensteras is een ventilatierooster aangebracht.

Afbeelding 25. In 1948 werd het vroegere 'plat boven de keuken' ingevuld, waarbij de westgevel inclusief speklagen werd doorgetrokken. De hardstenen dorpel werd bij het nieuwe venster hergebruikt en was afkomstig van het venster in de vroegere buitenwand, die zich ter plaatse van de huidige gangwand bevond.

Afbeelding 26. Detail van de ventilatieopeningen boven de vensters. De aangegoten versiering van het anker is hier nog deels aanwezig.

Afbeelding 27. De oostgevel van de keukenvleugel is vier vensterassen breed en wordt ter hoogte van de verdieping bijna geheel aan het zicht onttrokken door een met eterniet platen beklede gang (1988), voorzien van een met golfplaten afgedekt lessenaarsdak.

Afbeelding 28. Detail van dichtgezet venster dat voorzien is van een gemetselde invulling (1988) in kruisverband.

Poort (ruimte P0.10)

De poort is een rechthoekige ruimte van ongeveer 5 bij 14,5 meter, die de doorgang vormt van de eerste naar de tweede binnenplaats.

De wanden zijn opgetrokken uit wit gesausd (XXb) schoon metselwerk in kruisverband met geknipte voegen. De vloer is grotendeels voorzien van bakstenen op zijn plat in halfsteens verband, met een gecementeerde plint. Het plafond wordt gevormd door wit gepleisterde troggewelven op stalen binten. Mogelijk bevinden zich in het midden twee binten naast elkaar en zijn deze afdekt met een staalplaat.

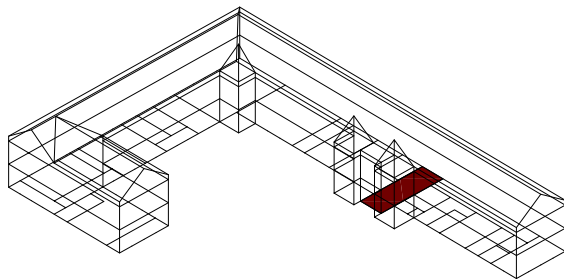
De *noordwand* bezit een muurdam met rechts daarvan vier deuropeningen voorzien van vellingkanten met kapelletjes en een segmentboog. De linker deuropening bevat een aan de bovenzijde getoogd kozijn met geprofileerde architraven (XXb) en een recente deur (1988). De tweede en derde deur (XXb) zijn in een ouder kozijn (1874) geplaatst. De vierde deuropening, die toegang geeft tot de traptoren (ruimte J0.06), is uit de bouwtijd.

Links naast de muurdam bevindt zich, op de plaats van een vroeger privaat (1874), een in halfsteens verband gemetselde wand (XXc). De kastdeuropening in deze wand is voorzien van een segmentboog en een hergebruikte binnendeur met kozijn. Het kozijn (vermoedelijk 1874) bezit een getoogde bovendorpel en is voorzien van geprofileerde lijsten en neuten. De deur is een paneeldeur.

De doorgang naar de tweede binnenplaats bevindt zich in de *oostwand* en wordt geflankeerd door twee kleine vensters met hardstenen onderdorpel en Udelfanger zandsteen stijlen en bovendorpel, echter zonder ramen. Het metselwerk van de doorgang in de gevel wordt beschermd door twee hardstenen schampstenen. De toegang tot de tweede binnenplaats wordt aan de *oostzijde* afgesloten door een in een betonnen vloerstrook geplaatst, stalen hekwerk

(1998), voorzien van een plastic beplating met daarin twee grote deuren.

De *zuidwand* bezit links naast de muurdam twee deuropeningen voorzien van vellingkanten met kapelletjes en een segmentboog. De linker deuropening geeft toegang tot de traptoren (ruimte

J0.05) en bevat een oorspronkelijke opgeklampte deur (1874). De tweede deuropening bevat een secundair geplaatste deur (XXb) en is voorzien van een aan de bovenzijde getoogd kozijn met geprofileerde architraven (XXb). Tussen de hiervoor beschreven deuropeningen zijn twee dichtgezette doorgangen zichtbaar, voorzien van een segmentboog. De linker dichtzetting dateert mogelijk uit 1894, de rechter is later dichtgezet (XXc). Voor deze dichtzettingen zijn de oorspronkelijke poortdeuren, voorzien van siersluitwerk en zware gehengen, geplaatst. De oorspronkelijke doorgang rechts van de muurdam bezit een rabatdelendeur (XXb). Op de muurdam bevindt zich een kantschuif ten behoeve van het vastzetten van de oorspronkelijke poortdeuren in geopende toestand. Het metselwerk van de doorgang in de *westwand* wordt beschermd door twee hardstenen schampstenen en bezit - net als de doorgang in de oostwand van de ruimte - aan beide zijden een klein venster, echter zonder ramen. De oorspronkelijke Udelfanger sluitsteen, met het jaartal 1874, is vervangen door een betonnen sluitsteen (1998). De oorspronkelijke poortdeuren zijn - zoals hiervoor beschreven - verwijderd (1998) en tegen de *zuidwand* geplaatst. In de poort zijn enkele kasten tegen de noordwand aangebracht ten behoeve van de electra. Tevens is er een rioolpijp aanwezig.

Afbeelding 29. Overzicht van de poort (ruimte P0.10) gezien richting het westen. De oorspronkelijke poortdeuren werden in 1998 verwijderd en tegen de *zuidwand* geplaatst. Tevens werden er enkele kasten tegen de *noordwand* aangebracht ten behoeve van de electra.

Afbeelding 30. Voor de dichtzettingen in de *zuidwand* zijn de oorspronkelijke poortdeuren, voorzien van siersluitwerk en zware gehengen, geplaatst.

Afbeelding 31. Links naast de muurdam in de *noordwand* bevindt zich, op de plaats van een vroeger privaat (1874), een in halfsteens verband gemetselde wand (XXc). De kastdeuropening in deze wand is voorzien van een segmentboog en een hergebruikte binnendeur met kozijn. Het kozijn (vermoedelijk 1874) bezit een getoogde bovendorpel en is voorzien van geprofileerde lijsten en neuten. De deur is een paneel deur.

Afbeelding 32. Op de muurdam in de *zuidwand* bevindt zich een kantschuif ten behoeve van het vastzetten van de oorspronkelijke poortdeuren in geopende toestand.

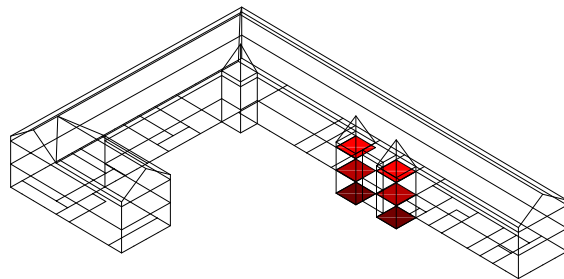
Trappenhuisen poort (ruimte J0.05, J0.06, J1.13 t/m J1.15)

Deze traptorens bevinden zich aan de oostzijde van de binnenplaatsvleugel, aan weerszijden van de poort. De twee torens - van 4,1 meter in het vierkant - staan ter hoogte van de verdieping met elkaar in verbinding door middel van een overloop.

De wanden zijn opgetrokken uit schoon metselwerk in kruisverband met geknipte voegen. In de cementvloer op de begane grond zijn voegen gekrast, in een tegelpatroon van 50 x 50 cm, dat op diverse plaatsen gerepareerd is. De overgang tussen de wanden en de vloer en traptreden wordt gevormd door een gecementeerde plint van 13 x 2 cm. Het plafond bestaat uit steengas (XXc) op grover gaas, voorzien van stukwerk.

De trap bestaat uit gestapelde treden van massief gezoete hardsteen met een dikte van 19 cm en is voorzien van een ijzeren leuning. De bordessen ter hoogte van de eerste verdieping en zolder bestaan beide uit één donker gezoete hardstenen massieve plaat van 12,5 cm dik.

De trap wordt verlicht door een enkele vensters, voorzien van hardstenen onderdorpel en Udelfanger zandsteen stijlen en bovendorpel. De vensters zijn voorzien van houten ramen, die door zinken roeden in drie of twee ruiten worden verdeeld.

Afbeelding 33. Overzicht van het interieur van de noordelijke traptoren. De trappen zijn opgebouwd uit hardstenen blokken van 27 x 19 cm en voorzien van ijzeren balusters. De hardstenen bordessen worden ondersteund door ijzeren kolommen. De invullingen aan de achterzijde zijn secundair (XXc).

Afbeelding 34. Zicht op de overloop boven de poort vanaf het bordes van de noordelijke traptoren. De doorgang naar de zuidelijke toren werd in het midden van de 20ste eeuw dichtgezet en voorzien van een deur. Vermoedelijk werd eveneens de tweede doorgang in de westwand aangebracht. Op de bouwtekening (Afbeelding 136) is een viertal privaten aangegeven, maar mogelijk zijn deze niet uitgevoerd of reeds voor 1894 verwijderd.

Afbeelding 35. Zicht op het venster in de oostwand van de overloop. Het drie-licht (1874) bezit kleppende onderramen. Ter plaatse van het venster zijn geen sporen van eventuele binnenwanden van de privaten zichtbaar, wat het waarschijnlijk maakt dat deze niet werden uitgevoerd.

Trappenhuis (ruimte H0.15 en H1.13)

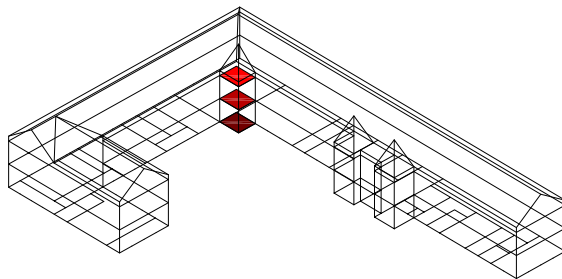
Deze traptoren bezit een doorsnede van 3,3 x 4,5 meter en bevindt zich in de hoek tussen de binnenplaats- en grachtvleugel. Op zowel de begane grond als de verdieping bevond zich een privaat en later een toilet.

De wanden zijn witgepleisterd en langs de spiltrap van een geschilderde mint-groene band voorzien. In de cementvloer op de begane grond zijn voegen gekrast, in een tegelpatroon van 50 x 50 cm, dat op diverse plaatsen gerepareerd is. De overgang tussen de wanden en de vloer en traptreden wordt gevormd door een gecementeerde plint van 13 x 2 cm. Het plafond bestaat uit steengas (XXc) op grover gaas, voorzien van stukwerk.

De trap bestaat uit gestapelde treden van massief gezoete hardsteen met een dikte van 19 cm en is voorzien van een ijzeren leuning met gekrulde beëindigingen. De bordessen ter hoogte van de eerste verdieping en zolder bestaan beide uit één donker gezoete harstenen massieve plaat van 12,5 cm dik.

De trap wordt verlicht door een enkele vensters, voorzien van hardstenen onderdorpel en Udelfanger zandsteen stijlen en bovendorpel. De vensters zijn voorzien van houten ramen, die door zinken roeden in drie of twee ruiten worden verdeeld.

De toegang tot het voormalige privaat op de eerste verdieping bestaat uit een vermoedelijk uit de bouwtijd daterende paneeldeur. Waarschijnlijk werd het voormalige privaat in 1957 gemoderniseerd met een watercloset met vermoedelijk een hoog geplaatste gietijzeren stortbak zoals deze ook in bouwdeel H (directiewoning) werd aangebracht. Het venster met platte stalen roeden werd waarschijnlijk eveneens in deze fase aangebracht.

Afbeelding 36. Zicht op de onderzijde van de trap ter hoogte van de begane grond, gezien richting het zuiden. De cementvloer van de begane grond is voorzien van ingekraste voegen op een raster van 50 x 50 cm. De donker gezoete massieve harstenen treden van de eerste vlucht zijn uitgesleten. De wanden van de eerste vlucht van de spiltrap zijn voorzien van een pleisterwerk, waarin een verdiepte lambriseringslijst werd aangebracht. Daarboven zijn de wanden voorzien van een gepleisterde, geschilderde lambrisering.

Afbeelding 37. Zicht op de toegang tot het voormalige privaat op de eerste verdieping gezien richting het noorden. De paneeldeur stamt vermoedelijk uit de bouwtijd, net als het 3-ruits venster met zinken roeden in de noordwand. De - oorspronkelijk Udelfanger - linker stijl van het venster is vervangen door een gecementeerde stijl.

Afbeelding 38. Detail van het deurbeslag van de paneeldeur op de voorgaande afbeelding.

Afbeelding 39. Overzicht van het toilet op de eerste verdieping. Waarschijnlijk werd het voormalige privaat in 1957 gemoderniseerd met een watercloset met vermoedelijk een hoog geplaatste gietijzeren stortbak zoals deze ook in bouwdeel H (directiewoning) werd aangebracht. Het venster met platte stalen roeden werd waarschijnlijk eveneens in deze fase aangebracht.

Afbeelding 40. Detail van de gekrulde beëindiging van de ijzeren leuning.

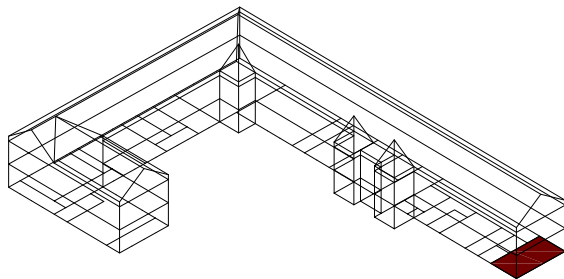
Portaal en kasten (ruimte B0.45, B0.46 en E0.05)

Dit portaal bevindt zich aan de noordzijde van de binnenplaatsvleugel, juist ten zuiden van de brandmuur tussen de bouwdelen A en D. Deze muur zelf stamt vermoedelijk uit het eerste kwart van de 19de eeuw, toen bouwdeel A en de voorganger van bouwdeel D werden gebouwd. Oorspronkelijk bevond zich op deze plaats een trappenhuis dat vanaf de begane grond toegang gaf tot de kerk en school op de verdieping van bouwdeel A en naar de zolder. De trap werd ter hoogte van de begane grond vermoedelijk in 1948 verwijderd.

De wanden zijn uit witgeschilderd schoonmetselwerk met knipvoegen opgetrokken. De oorspronkelijke vloer is voorzien van een blauwe gietvloer met uit de bouwtijd daterende gecementeerde plinten. Het plafond wordt gevormd door blauw gepleisterde troggewelven op stalen binten.

De westwand is voorzien van een doorgang met een dubbele blauwe 'patrijspoortdeur'. De dubbele houten deuren (1874) in de oostwand zijn vormgegeven als opgeklampte deuren, waarvan de klampen zijn voorzien van vellingkanten. In de zuidwand is een nis met een stalen steektrap naar de eerste verdieping en naar de kelder aanwezig. De trap werd tijdens de bouw van bouwdeel I in 1894 gerealiseerd.

In de vloer is een betonnen blok naast de doorgang aan de zuidzijde opgenomen. Het blok werd vermoedelijk in 1948 aangebracht en houdt mogelijk verband met een hek dat zich hier tot 1988 bevond.

Afbeelding 41. Overzicht van ruimte B0.46 gezien richting het westen. De deuren met patrijspoorten in de westwand geven toegang tot de cellenhal in bouwdeel I en werden in 1988 aangebracht. Rechts van de noordwand (rechts) bevond zich tot vermoedelijk 1948 een trap, zoals deze op de verdieping nog wel aanwezig is (zie Afbeelding 81). De wand links was tot 1894 geheel gesloten, toen de meest noordelijke werkcel werd verdiept en horizontaal gesplitst.

Afbeelding 42. Overzicht van de ruimte gezien richting het oosten. De dubbele houten deuren (1874) in de oostwand zijn vormgegeven als opgeklampte deuren, waarvan de klampen zijn voorzien van vellingkanten. Het betonnen blok in de vloer, naast de doorgang aan de rechter zijde, werd vermoedelijk in 1948 aangebracht en houdt mogelijk verband met een hek dat zich hier tot 1988 bevond.

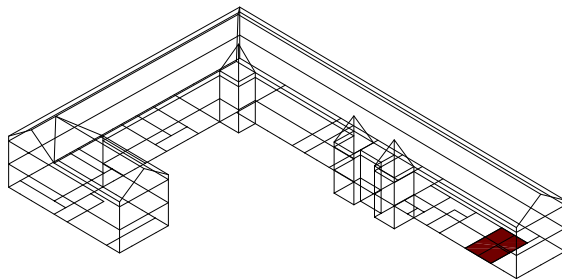
Afbeelding 43. Detail van het betonnen blok van de voorgaande afbeelding. Het blok bezit een sparing ten behoeve van een stijl van vermoedelijk een hekwerk dat hier aangebracht werd in 1948 werd en in 1988 verwijderd (zie Afbeelding 150).

Kapper en opslag (ruimte B0.47 en B0.48)

De ruimte van de kapper en de opslag bevinden zich aan de noordzijde van de binnenplaatsvleugel ter plaatse van de oorspronkelijk meest noordelijke werkcel. Deze cel werd reeds in 1894 gewijzigd waarbij de vloer werd verdiept en de ruimte horizontaal gesplitst. De boven elkaar gelegen ruimten zijn bereikbaar via steektrappen vanuit het portaal tussen de bouwdelen A, D en I.

De wanden zijn opgetrokken uit wit gesausd schoon metselwerk in kruisverband. De oorspronkelijke cementvloer is voorzien van een blauwe gietvloer (1997) met opstaande rand. Het plafond wordt gevormd door een halfsteens segmentbooggewelf.

De trappen (1894) bestaan uit op stalen I-profielen bevestigde gegoten ijzeren driehoekige opengewerkte segmenten. De leuning (1891) bestaat uit verticale ijzeren strips met onder de T-vormige handlijst twee horizontale ronde staven. De bordessen bestaan uit hardsteen en zijn voorzien van hardstenen plinten met afgeronde hoeken.

Afbeelding 44. Zicht op de voorruimte van de kapper (boven) en de opslag. In 1894 werd de voormalige werkcel uitgediept en voorzien van een tussenvloer. De ruimte werd afgesloten van de gang aan de westzijde van bouwdeel D en bereikbaar vanuit het portaal tussen de bouwdelen A, D en I. De detaillering van de trap naar de bovenste ruimte komt overeen met de detaillering van de trappen in de cellenhallen van de bouwdelen F en I. De trap naar de opslag is opgebouwd uit hardstenen treden.

Afbeelding 45. Zicht op de toegangsdeur naar de opslag (B0.47). Deze wand en doorgang werden in 1894 aangebracht bij het realiseren van deze ruimte. De zware houten deur bezit een detaillering gelijk aan de celdeuren, met ovaal kijkgat, maar zonder schaftklep.

Afbeelding 46. Overzicht van ruimte B0.47 (opslag). De halfsteens troggewelven op IPN-liggers werden in 1894 aangebracht, evenals het venster in de oostwand.

Gang (ruimte J0.12)

Deze gang bevindt zich aan de noordwestzijde van de binnenplaatsvleugel en ontsloot net na de bouw vanaf de tweede binnenplaats de werkcellen en trapenhuis ter plaatse van de brandmuur tussen de bouwdelen A en D. In 1988 werd de gang naar het zuiden verlengd, waarbij de wanden van de voormalige kamer van de adjunct commissaris van de huisdienst werden verwijderd en de gang bereikbaar werd vanuit de poort.

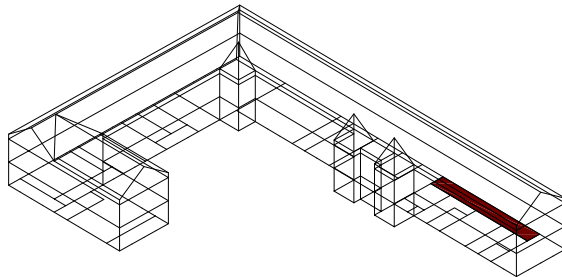
De wanden zijn opgetrokken uit wit gesausd schoon metselwerk in kruisverband. De oorspronkelijke cementvloer is voorzien van een blauwe gietvloer (1997) met uit de bouwtijd daterende gecementeerde plinten. Het plafond wordt gevormd door witgepleisterde troggewelven op stalen binten.

De deur in de westwand onder het hoog geplaatste venster werd in 1957 aangebracht ten behoeve van de bereikbaarheid van de gelijktijdig gerealiseerde cv-ruimte aan de oostzijde. Het metselwerk ten noorden van de sprong aan de westelijke buitenmuur betreft vermoedelijk de oostgevel van de voorganger van bouwdeel I. Dit gebouw werd pas in 1893 gesloopt ten behoeve van de huidige cellenvleugel.

In de oostwand is een reeks deuren opgenomen, die tot de oorspronkelijke werkcellen toegang gaven. De getoogde doorgangen in schoonmetselwerk zijn voorzien van vellingkanten en ingemetselde hardstenen blokken ten behoeve van het bevestigen van duimen en sloten.

Het zuidelijke deel van de gang betreft een voormalige afzonderlijke ruimte, die in 1988 bij de gang werd getrokken. De oostwand in dit gingdeel werd in 1988 aangebracht en is aan de onderzijde voorzien van een triplex beplating. De deur (1988) in de noordwand werd in een oudere (1874) doorgang geplaatst. Het aan de bovenzijde getoogde kozijn in de zuidwand is voorzien van geprofileerde architraaflijsten en houten neuten. Op circa 1,3 meter hoogte is een

bij de voormalige ruimte behorende verdiepte lambriseringslijst (1874) aangebracht.

Afbeelding 47. Overzicht van ruimte J0.12 gezien richting het noorden. De deur links onder het hoog geplaatste venster werd in 1957 aangebracht ten behoeve van de bereikbaarheid van de gelijktijdig gerealiseerde cv-ruimte aan de rechter zijde. Het metselwerk ten noorden van de sprong aan de linker zijde is vermoedelijk de oostgevel van de voorganger van bouwdeel I. Dit gebouw werd pas in 1893 gesloopt ten behoeve van de huidige cellenvleugel.

Afbeelding 48. Zicht op één van de deuren in de oostwand van de gang. Deze deur werd secundair in een oudere doorgang (1874) geplaatst. Deze doorgang gaf toegang tot één van de werkcellen en is voorzien van vellingkanten en ingemetselde hardstenen blokken ten behoeve van het bevestigen van duimen (rechts) en een slot (links).

Afbeelding 49. Overzicht van het zuidelijke deel van de gang gezien richting het zuiden. Op deze plaats bevond zich tot 1988 een afzonderlijke ruimte, met direct ten noorden daarvan een toilet. De wand aan de linker zijde werd in 1988 aangebracht en is aan de onderzijde voorzien van een triplex beplating. De deur (1988) in de noordwand werd in een oudere (1874) doorgang geplaatst. Het aan de bovenzijde getoogde kozijn is voorzien van geprofileerde architraaflijsten en houten neuten. Op circa 1,3 meter hoogte is een verdiepte lambriseringslijst (1874) aangebracht.

CV-ruimte (ruimte J0.11)

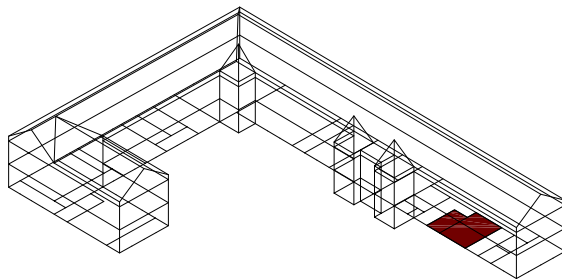
De cv-ruimte bevindt zich ten noorden van de poort achter de oostgevel. Oorspronkelijk waren er op deze plaats drie werkcellen, waarvan de meest zuidelijke al in 1896 werd ingekort ten behoeve van het omleggen van de gang. In 1957 werden de drie ruimten samengevoegd en werd hierin de nieuwe cv-installatie ondergebracht.

De vloer van de cv-ruimte werd voorzien van grijs-wit gemêleerde tegels en de wanden van groen-gele tegels van 20 x 10 cm. Tevens werd in het midden van de ruimte een installatievloer aangebracht (zie Afbeelding 52).

Het plafond bestaat uit segmentboogvormige gewelfvelden, die de oude werkcellen markeren, gekoppeld door betonnen onderslagbalken.

In de oostwand bevinden zich drie vensters. Deze werden bij het realiseren van de cv-ruimte (1957) gewijzigd en uitgevoerd met stalen stolpramen aan de onder- en kiepramen aan de bovenzijde.

De zuidelijke binnenmuur is voorzien van diverse rookkanalen behorende bij de voormalige cv-ketels (1957).

Afbeelding 50. Overzicht van ruimte J0.11 gezien richting het oosten. Oorspronkelijk bevonden zich op deze plaats drie werkcellen. De wand tussen de twee meest zuidelijke cel werd grotendeels gehandhaafd, maar de andere wand werd grotendeels verwijderd (1957). De vloer van de cv-ruimte werd voorzien van grijs-wit gemêleerde tegels en de wanden van groen-gele tegels van 20 x 10 cm. Tevens werd in het midden van de ruimte een installatievloer aangebracht (zie Afbeelding 52).

Afbeelding 51. Zicht op het venster van de voorgaande afbeelding. Bij het realiseren van de cv-ruimte (1957) werden de vensters gewijzigd, uitgevoerd met stalen stolpramen aan de onder- en kiepramen aan de bovenzijde.

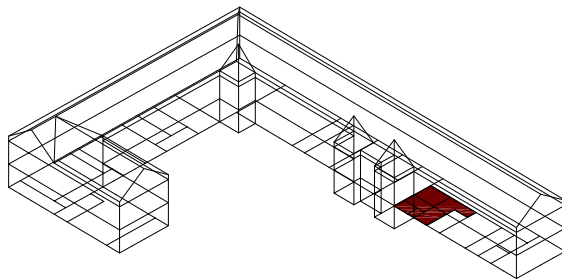
Afbeelding 52. Detail van de installatievloer (1957) in het midden van de ruimte. De vloer is opgebouwd uit holle stalen profielen en geribde stalen tegels.

Opslag en gang (ruimte J0.07 t/m J0.10)

Deze opslagruimte en gang bevinden zich juist ten noorden van de poort. De gang stamt nog uit de bouwtijd en gaf toegang tot de tweede binnenplaats en de voormalige werkcellen (nu cv-ruimte). Ter plaatse van de opslag bevond zich in 1874 de kamer voor de adjunct commissaris van de huisdienst en ter plaatse van de kast en PTT-ruimte was een spreekvertrek. Vermoedelijk werd in 1948 een verbinding met de poort gerealiseerd (nu onderdeel van opslag). Het doortrekken van de gang J0.12 naar de poort werd pas na 1988 uitgevoerd.

De gang J0.10 is voorzien van witgesausde wanden in schoonmetselwerk. De doorgang naar de tweede binnenplaats in de oostwand werd tijdens de bouw (1874) aangebracht. De meest oostelijke doorgang in de zuidwand gaf toegang tot een spreekvertrek. De getoogde doorgang in het midden van de zuidwand werd vermoedelijk in 1896 aangebracht. De deur aan de westzijde in de zuidwand is recent (1988). Het venster in de westwand van de gang werd in 1896 aangebracht bij het verleggen van de gang. Het raam en de aftimmerlatten stammen - afgaande op de detaillering ervan - uit het midden van de 20ste eeuw.

De kast J0.08 en PTT ruimte J0.07 vormden oorspronkelijk één spreekvertrek. De scheidingswand werd in 1976 aangebracht. De overige gepleisterde wanden dateren vermoedelijk uit 1894 en bezitten onder de huidige verflagen sporen van de oorspronkelijke wandafwerking met een oker geschilderde lambrisering en een rode bias.

Afbeelding 53. Zicht op de doorgang van de gang aan de westzijde (J0.12) en de gang naar de tweede binnenplaats (J0.10). Deze doorgang werd in 1896 gerealiseerd bij het omleggen van de gang.

Afbeelding 54. Overzicht van de gang J0.10 gezien richting het oosten (tweede binnenplaats). De doorgang naar de tweede binnenplaats in de oostwand werd tijdens de bouw (1874) aangebracht. De achterste doorgang in de wand rechts (zuidwand) gaf toegang tot een spreekvertrek. De getoogde doorgang in het midden werd vermoedelijk in 1896 aangebracht. De deur rechts is recent (1988).

Afbeelding 55. Zicht op het venster in de westwand van de gang. Dit venster werd in 1896 aangebracht bij het verleggen van de gang, die oorspronkelijk de volledige breedte van het bouwdeel besloeg. Het raam en de aftimmerlatten stammen - afgaande op de detaillering ervan - uit het midden van de 20ste eeuw.

Afbeelding 56. Zicht op de paneel deur van de kast J0.08 gezien richting het oosten met daarachter de deur naar de tweede binnenplaats. De paneel deur stamt vermoedelijk uit de bouwtijd en gaf toegang tot een spreekvertrek.

Afbeelding 57. Zicht in de kast van de voorgaande afbeelding richting het westen. De wand links werd in 1976 aangebracht, maar de westwand vermoedelijk in 1894. Deze geeft mogelijk een indruk van de oorspronkelijke wandafwerking van het bouwdeel met een oker geschilderde lambrisering en een rode bias. Op de wanden van de gang zijn eveneens okertinten aangetroffen onder het afbladderende recentere sauserwerk.

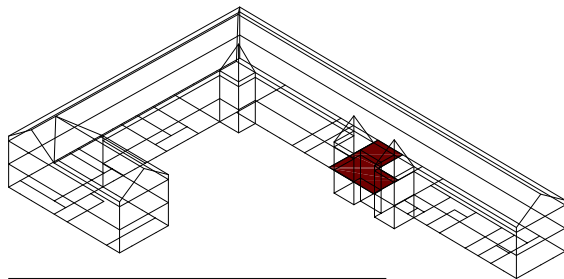
Werkplaats fac. zaken en kantoor (ruimte J0.02 en J0.03)

De werkplaats is juist ten zuiden van de poortdoorgang gelegen en bevat een opkamtje (kantoor). Oorspronkelijk (1874) waren op deze plaats twee ruimten aanwezig, de wachtkamer en ontvangstkamer voor levensmiddelen en een bergplaats voor levensmiddelen. In 1896 werden de ruimten in gebruik genomen als magazijn voor levensmiddelen en als timmerwinkel. Het magazijn werd in 1935 de broodkamer en in 1948 is de scheidingswand deels weggehaald waardoor één ruimte ontstond. Tevens is in 1948 het hoger gelegen kantoor (ruimte J0.03) geplaatst.

De L-vormige ruimte is ongeveer 8,5 bij 8,75 meter en bevindt zich in de binnenplaatstvlugel achter de zesde en zevende vensteras van de oostgevel en de linkertraptoren van de poortdoorgang.

De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd en deels voorzien van een licht geel gesausde lambrisering. Onder de verflaag van de lambrisering zijn bloedrode en donker oker gekleurde sporen zichtbaar. De wanden zijn voorzien van een gecementeerde plint van 13 cm. In de cementvloer zijn voegen gekrast, zodat een tegelpatroon ontstaat. Tevens zijn er op diverse plaatsen op de vloer sporen van rode verf zichtbaar. Het plafond wordt gevormd door wit gepleisterde troggewelven op IPN-liggers in twee richtingen¹ en wordt ondersteund door een gietijzeren kolom voorzien van consoles en een cirkelvormige voetplaat van cement.

De *oostwand* bezit een opgeklampte deur die toegang geeft tot de traptoren (ruimte J0.05), en een hoog geplaatst venster voorzien van een hardstenen onderdorpel, houten ramen met zinken roeden. Het vaste 9-ruits onderraam is aan ingemetselde hardstenen blokken bevestigd door middel van ijzeren dokken. Boven het 6-ruits naar binnen kleppende bovenraam zijn vaste bovenstukken geplaatst, voorzien van ventilatiegaten die door middel van ijzeren platen kunnen worden afgesloten danwel geopend. Tevens bevindt zich in de *oostwand* een dub-

1 Het verschil in de overspanningsrichting van de stalen binten komt voort uit de oorspronkelijke indeling (Afbeelding 118).

bele deur voorzien van een 21-ruits getoogd naar binnen kleppend bovenraam. Geprofileerde klampen verdelen beide deuren in drie panelen. De deuren zijn door middel van drie sets zware gehengen aan duimen in hardstenen blokken opgehangen.

De *westwand* bezit een licht getoogde doorgang voorzien van een rabatdelen deur die toegang geeft tot de eerste binnenplaats. Tevens is tegen deze wand een hoger gelegen kantoor, voorzien van een glasroedenpui, geplaatst (1948) dat middels een houten trapje te bereiken is. Onder het kantoor bevindt zich een open kast met planken.

Tegen de zuidwand is een hardstenen gootsteen op gemetselde halfsteensmuurtjes geplaatst. Rechts naast deze gootsteen bevindt zich een doorgang die toegang geeft tot ruimte J0.01. De doorgang bevat een houten schuifdeur (1948), waarvan het paneel voorzien is van schuine latten. Tevens zijn in de ruimte diverse verwarmingsbuizen aanwezig.

Afbeelding 58. Overzicht van ruimte J0.02 gezien richting het zuiden (ruimte J0.01). De doorgang bevat een houten schuifdeur (1948), waarvan het paneel voorzien is van schuine latten. Links naast de doorgang is een hardstenen gootsteen op gemetselde halfsteensmuurtjes geplaatst.

Afbeelding 59. Tegen de westwand is een hoger gelegen kantoortje, voorzien van een glasroedenpui, geplaatst (1948) dat middels een houten trapje te bereiken is. Onder het kantoortje bevindt zich een open kast met planken.

Afbeelding 60. Detail van een gietijzeren kolom voorzien van consoles en een cirkelvormige voetplaat van cement.

Opslag fac. zaken (ruimte J0.01)

De voormalige kamer van de maandcommissaris (1874) is juist ten zuiden van ruimte J0.02 gelegen en bereikbaar via de tweede binnenplaats en ruimte J0.02. De kamer van de maandcommissaris bevatte een voorportaal voorzien van een privaat (Afbeelding 118). In 1894 werd de ruimte in gebruik genomen als smederij.

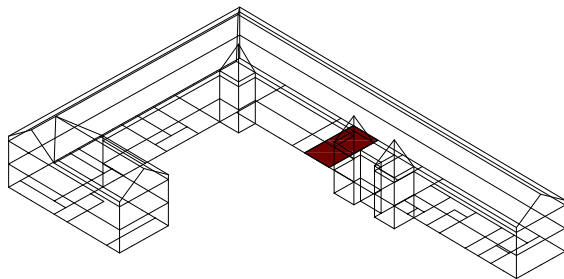
De rechthoekige ruimte is ongeveer 5 bij 8,75 meter en bevindt zich in de binnenplaatstevleugel achter de vierde en vijfde vensteras van de oostgevel. De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd. De cementvloer bevat een gootje langs de *noordwand*. Het plafond wordt gevormd door wit gepleisterde troggewelven op IPN-liggers. Een ervan wordt ondersteund door een gietijzeren kolom voorzien van consoles en een cirkelvormige voetplaat van cement. Tevens bevindt er zich een haak in het plafond.

In de *noordwand* bevindt zich een secundaire opening die aan de andere zijde - in ruimte J0.02 - voorzien is van een schuifdeur.

De *oostwand* bezit een doorgang naar de tweede binnenplaats. De schuifdeur is secundair (XXb, vermoedelijk 1948) en voorzien van een 18-ruits venster en stalen platen op de onderpanelen. Boven de schuifdeur bevindt zich een 8-ruits naar binnen kleppend venster (XXb). Rechts van de schuifdeur is onder het oorspronkelijke half getoogde bovenraam een 12-ruits venster met zinken roeden geplaatst (XXb). Het overige deel van de oorspronkelijke deuropening is dichtgezet en gepleisterd.

In de *westwand* zijn de vensters dichtgezet en gepleisterd. De hardstenen vensterbanken zijn nog aanwezig.

Tevens zijn in de ruimte een buisradiator en diverse verwarmingsbuizen aanwezig.

Afbeelding 61. Overzicht van ruimte J0.01 gezien richting het oosten. De schuifdeur in de doorgang naar de tweede binnenplaats is secundair (XXb) en voorzien van een 18-ruits venster en stalen platen op de onderpanelen. Boven de schuifdeur bevindt zich een 8-ruits naar binnen kleppend venster (XXb). Rechts van de schuifdeur is onder het oorspronkelijke half getoogde bovenraam een 12-ruits venster met zinken roeden geplaatst (XXb). De rest van de oorspronkelijke deuropening is dichtgezet en gepleisterd.

Afbeelding 62. Overzicht van ruimte J0.01 gezien richting het westen. De vensters zijn dichtgezet en gepleisterd. De hardstenen vensterbanken zijn nog wel aanwezig.

Afbeelding 63. Detail van de buisradiator tegen de noordwand van ruimte J0.01, links naast de doorgang die toegang geeft tot ruimte J0.02.

Kantoor (ruimte J0.04)

Het kantoor, dat in 1874 werd ingericht tot portierverblijf, is juist ten zuiden van de poort gelegen en bereikbaar via de poort, de eerste binnenplaats en ruimte J0.02.

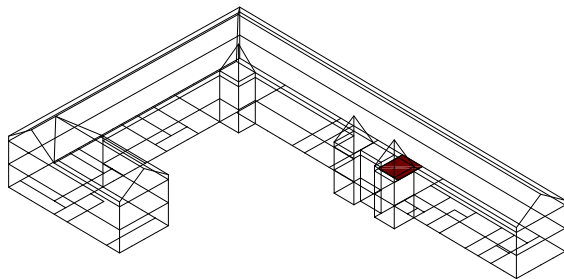
De rechthoekige ruimte is ongeveer 4 bij 3 meter en bevindt zich in de binnenplaatst vleugel juist ten zuiden van de poort.

De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd. De ruimte bevat een grijs-blaue marmoleum vloer en een systeemplafond met erboven troggewelven op IPN-liggers.

In de *noordwand* bevindt zich een secundair (XXc) geplaatste deur in de doorgang naar de poort. Het kozijn (XIXc) bezit een getoogde bovendorpel en is voorzien van geprofileerde lijsten en houten neuten.

In de *zuidwand* bevindt zich de doorgang naar ruimte J0.02. De deur is secundair (XXc).

De *westwand* bezit een klein 2-ruits naar binnen draaiend venster met zinken roeden (1874) en een 6-ruits getoogd venster (XXb) voorzien van een eenvoudige houten vensterbank geplaatst op een hardstenen onderdorpel. Het venster bestaat uit een samengesteld kozijn, waarvan beide bovenramen kleppend en het rechter onderraam draaiend is uitgevoerd.

Afbeelding 64. Overzicht van ruimte J0.04 gezien richting het westen. Het 6-ruits getoogde venster (XXb) bestaat uit een samengesteld kozijn, waarvan beide bovenramen kleppend en het rechter onderraam draaiend is uitgevoerd. Tevens is het venster voorzien van een eenvoudige houten vensterbank geplaatst op een hardstenen onderdorpel.

Werkplaats (ruimte H0.10)

Deze werkplaats bevindt zich aan de zuidzijde op de begane grond van de binnenplaatsvleugel. Oorspronkelijk was de ruimte het verblijf voor de huisdienst, vervolgens verblijfzaal en in 1976 voorzien van een toiletruimte en kantoortje. Direct na de bouw was de ruimte bereikbaar vanuit de doorgang naar bouwdeel C, maar al voor 1896 werd de toegangsdeur naar de tweede binnenplaats gerealiseerd.

De rechthoekige ruimte meet ongeveer 12,50 bij 8,75 meter en bevindt zich in de binnenplaatstevleugel ten zuiden van de poort nabij de grachtvleugel.

De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd. De ruimte bevat een grijs-blauwe marmoleum vloer en een systeemplafond met erboven troggewelven op IPN-liggers.

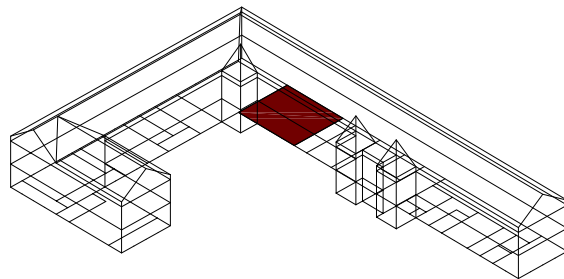
De oostwand naar de tweede binnenplaats is voorzien van een getoogd raam en een dubbele deur met bovenlicht. Deze deur werd al voor 1896 aangebracht, maar bezit dezelfde detaillering als de dubbele deuren uit de bouwtijd. In de noordwestelijke hoek van de ruimte is een kantoortje aanwezig (1976) gerealiseerd, waarbij vermoedelijk materialen van elders uit het complex werden hergebruikt, die op hun beurt vermoedelijk van de verbouwing van 1948 stammen.

In de noordwand bevindt zich een secundaire deur, die na 1988 aangebracht werd en naar de verbindingsgang tussen de tweede binnenplaats en bouwdeel C leidt. De oorspronkelijke doorgang (1874) bevond zich achter de huidige toiletruimte (1976) en werd in 1894 dichtgezet.

In de zuidwestelijke hoek werd een cv-verdelerruimte ingebouwd. De noord- (1894) en westwand (1874) zijn voorzien van een geschilderde lambrisering met een rode bies. Vermoedelijk was dit de oorspronkelijke wandafwerking van het bouwdeel. De oostwand van de verdelerruimte werd in 1988 geplaatst bij

het aanbrengen van de cv-verdeler.

In de zuidwand is een schuifdeur naar de aangrenzende ruimte aanwezig (XXb).

Afbeelding 65. Overzicht van ruimte H0.10 gezien richting het oosten. De deur naar de tweede binnenplaats werd voor 1896 aangebracht, en bezit dezelfde detaillering als de dubbele deuren uit de bouwtijd.

Afbeelding 66. Zicht op het kantoortje in de noordwestelijke hoek van de ruimte. Het kantoortje werd in 1976 gerealiseerd, waarbij vermoedelijk materialen van elders uit het complex werden hergebruikt. De deur rechts werd na 1988 aangebracht en komt uit in de verbindinggang tussen de tweede binnenplaats en bouwdeel C (het Alcovegebouw). De oorspronkelijke doorgang (1874) bevond zich achter de huidige toiletruimte (1976) en werd in 1894 dichtgezet.

Afbeelding 67. Interieur van de cv-verdelerruimte aan de zuidoostzijde van de ruimte. De noord- (1894) en westwand (1874) zijn voorzien van een geschilderde lambrisering met een rode bies. Vermoedelijk was dit de oorspronkelijke wandafwerking van het bouwdeel. De oostwand werd in 1988 geplaatst bij het aanbrengen van de cv-verdeler.

Werkplaats DAV (ruimte H0.09)

De werkplaats bevindt zich op de hoek tussen de binnenplaats- en grachtvleugel en vormde tot vermoedelijk 1948 één geheel met de oostelijk gelegen ruimte H0.08. De ruimte was tot die tijd in gebruik als badlokaal.

De rechthoekige ruimte meet ongeveer 12,50 bij 8,75 meter en bevindt zich in de binnenplaatstevleugel ten zuiden van de poort nabij de grachtvleugel.

De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd. De ruimte bevat een grijs-blauwe marmoleum vloer en een plafond bestaande uit troggewelven op IPN-liggers, ondersteund door gietijzeren kolommen.

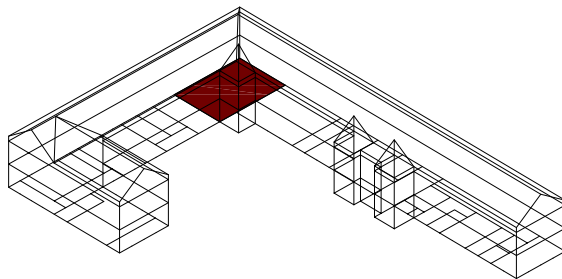
In de noordwand is een schuifdeur naar de aangrenzende ruimte aanwezig (XXb).

De oostwand is voorzien van een - vermoedelijk hergebruikte - opgeklampte deur. De wand werd vermoedelijk in 1948 in de oude badruimte ingebouwd.

De zuidwand is voorzien van een reeks van vijf getoogde ramen.

De westwand van de ruimte kende van origine een drietal hooggeplaatste getoogde vensters, die boven de aangrenzende strafcellen geplaatst waren.

Ten behoeve van het realiseren van de luchtplaats bij de strafcellen tussen de bouwdelen C en D werden de twee meest zuidelijke vensters dichtgezet en tekenen zich sindsdien als blindnissen af.

Afbeelding 68. Overzicht van ruimte H0.09 gezien richting het oosten. De oostwand werd vermoedelijk in 1948 aangebracht.

Afbeelding 69. Zicht op de deur in de oostwand (voorgaande afbeelding). De zwaar uitgevoerd deur werd in 1948 gelijktijdig met de wand angebracht en is aan de andere zijde voorzien van verticale kraaldelen.

Afbeelding 70. Zicht op de westwand van de ruimte. Ten behoeve van het realiseren van de luchtplaats bij de strafcellen tussen de bouwdelen C en D werden de twee meest zuidelijke vensters dichtgezet.

Opslag sport (ruimte H0.08)

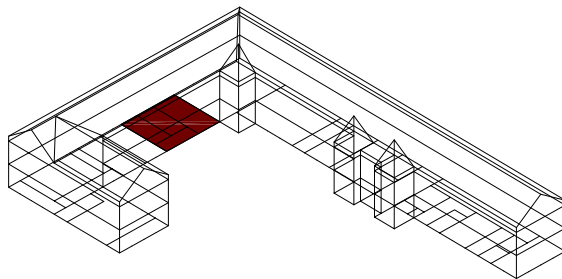
De opslag sport bevindt zich ten oosten van de traptoren tussen de binnenplaats- en grachtvleugel. De ruimte maakte tot vermoedelijk 1948 deel uit van het badlokaal, waarvan het door middel van een steens muur werd afgescheiden.

De rechthoekige ruimte meet ongeveer 5 bij 8,75 meter en bevindt zich in de grachtvleugel aan de westzijde nabij de binnenplaats.

De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd. De ruimte bevat een grijs-blauwe marmoleum vloer en een systeemplafond met erboven troggewelven op IPN-liggers.

De noordwand is voorzien van een dubbele opgeklampte deur, die vermoedelijk uit de bouwtijd stamt (1974). De ramen in het venster ten oosten van de deur werden mogelijk in 1948 vervangen, toen de ruimte werd afgescheiden van de westelijk gelegen werkplaats.

In de westwand van de ruimte is een getoogde doorgang opgenomen, voorzien van een uit kraaldelen opgebouwde deur, die vermoedelijk tegelijk met de wand in 1948 werd aangebracht. In de wand is een gietijzeren kolom opgenomen, waarvan de voet nog zichtbaar is.

Afbeelding 71. Overzicht van ruimte H0.08 gezien richting het noorden. De dubbele opgeklampte deur stamt uit de bouwtijd. De ramen in het venster rechts van de deur werden mogelijk in 1948 vervangen, toen de ruimte werd afgescheiden van de westelijk gelegen werkplaats.

Afbeelding 72. Zicht op de doorgang in de westwand van de ruimte. De uit kraaldelen opgebouwde deur werd tegelijk met de wand in vermoedelijk 1948 aangebracht.

Afbeelding 73. Zicht op de voet van de ingemetselde kolom. Tot circa 1948 vormde deze ruimte één geheel met de huidige werkplaats en was in gebruik als badlokaal.

Keuken en bijbehorende ruimten (ruimte F0.22 t/m F0.42)

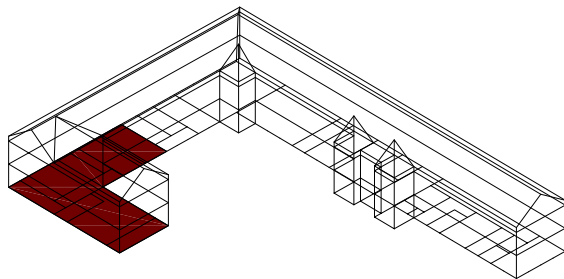
De keuken bevindt zich sinds de bouw van bouwdeel D op de begane grond van de keukenvleugel. De indeling ondervond vooral in de tweede helft van de 20ste eeuw diverse wijzigingen, waarbij in 1997 de huidige indeling werd gerealiseerd.

De ruimten zijn voorzien van getegelde wanden (1997), kennen marmoleum vloerafwerkingen en zijn voorzien van systeemplafonds met erboven troggewelven op IPN-liggers.

Ruimte F0.43 is aan de westwand voorzien van een dubbele deur met vierruits ramen (vermoedelijk 1948).

Ruimte F0.25 - de keuken - bezit in de westgevel een reeks met vensters uit glazen bouwstenen. Deze vensters rechts werden in 1997 aangebracht, tijdens of kort na het afbreken van de in 1949 gebouwde keukenaanbouw.

De toiletruimten aan de oostzijde van de binnenplaatsvleugel (ruimten F0.36 t/m F0.40) stammen uit 1988. Dit gedeelte werd in 1997 bij de keuken getrokken en de voorruimte F0.37 was voorheen ketelhuis. Ter plaatse van de toiletten bevond zich tot 1988 de doorgang van de binnenplaats naar het trappenhuis dat toegang gaf tot de verblijfszalen op de eerste verdieping

Afbeelding 74. Overzicht van ruimte F0.43 gezien richting het westen. De deur werd waarschijnlijk in 1948 aangebracht. De huidige wandafwerking stamt uit 1997.

Afbeelding 75. Overzicht van ruimte F0.25 gezien richting het zuiden. De vensters rechts werden in 1997 aangebracht, tijdens of kort na het afbreken van de in 1949 gebouwde keukenaanbouw.

Afbeelding 76. Overzicht van ruimte F0.25 gezien richting het zuidwesten in februari 1983. Het horizontale venster in de westgevel werd in 1949 aangebracht bij de bouw van de keukenaanbouw. Foto: Collectie beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA057

Afbeelding 77. Detail van het deurbeslag van de toegangdeur naar de binnenplaats. De deur werd waarschijnlijk in 1948 aangebracht ter plaatse van een voormalig venster.

Afbeelding 78. Zicht op de toiletruimten aan de oostzijde van de binnenplaatsvleugel vanuit de voorruimte F0.37. Dit gedeelte werd in 1997 bij de keuken getrokken en de voorruimte was voorheen ketelhuis. Ter plaatse van de toiletten bevond zich tot 1988 de doorgang van de binnenplaats naar het trappenhuis dat toegang gaf tot de verblijfszalen op de eerste verdieping.

Bewaarderswacht en gang (ruimte B1.39 en B1.40)

De bewakerswacht bevindt zich aan de noordzijde van de binnenplaatsvleugel, tegen de zuidgevel van het noordelijk gelegen bouwdeel A. Oorspronkelijk gaf deze ruimte toegang tot de trap naar de zolder, maar werd in 1988 bewaardersruimte ten behoeve van de cellenhal van bouwdeel I.

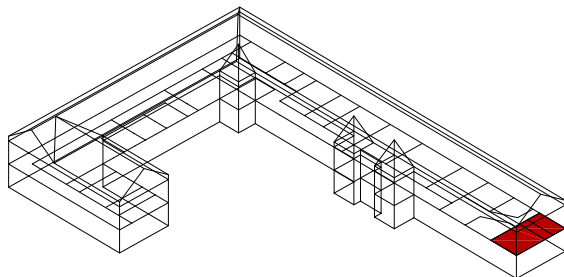
De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd, uitgezonderd de oostelijke buitengevel, die uit witgesausd schoonmetselwerk is opgetrokken en voorzien is van een gecementeerde plint. De vloer is bedekt met grijs marmoleum. Het plafond wordt gevormd door - deels aan het oog onttrokken door systeemplafonds - wit gepleisterde troggewelven op stalen binten.

De *noordwand* is voorzien van een doorgang naar het trappenhuis met een hardstenen trap (1874) naar de zolder van bouwdeel D.

De *oostwand* (buitengevel) bezit twee vensters.

De *zuidwand* is voorzien van een doorgang naar de gang B1.39. In de doorgang bevond zich een zware houten deur die door middel van gehengelen aan de duimblokken was bevestigd.

In de *westwand* bevindt zich een recente pui (1988).

Afbeelding 79. Overzicht van ruimte B1.40 gezien richting het westen (cellenhal bouwdeel I). De pui op het einde van de ruimte werd in 1988 geplaatst, waarbij eveneens de inrichting van de ruimte werd aangebracht.

Afbeelding 80. Detail van de overgang van de wanden van de - oudere - tussenwand tussen de bouwdelen A en D (1822) rechts en de noordwand van de cellenhal van bouwdeel I. Ter plaatse van de hardstenen dorpel bevond zich tot 1988 een pui.

Afbeelding 81. Zicht op de onderzijde van de hardstenen trap (1874) naar de zolder van bouwdeel D. De ijzeren leuning kent een gekruld uiteinde.

Gang een aangrenzende ruimten (ruimte J1.16, J1.18, B1.39 en B1.43 t/m B1.45)

Deze gang met aangrenzende ruimte bevindt zich aan de noordzijde van de binnenplaatsvleugel. Na de bouw waren deze ruimten de meest noordelijke verblijfzaal, waarin in het derde kwart van de 20ste eeuw twee ruimten werden gerealiseerd. De huidige indeling stamt grotendeels uit 1988.

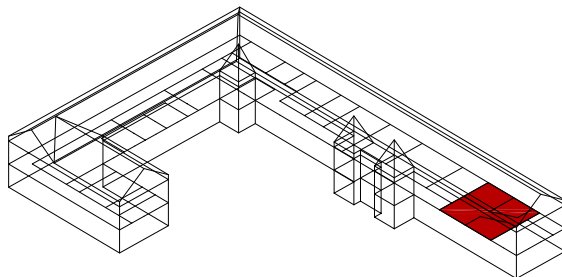
De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd, uitgezonderd de oostelijke buitengevel, die uit witgesausd schoonmetselwerk is opgetrokken en voorzien is van een gecementeerde plint. De vloer is bedekt met grijs marmoleum en laminaat. Het plafond wordt gevormd door - deels aan het oog onttrokken door systeemplafonds - wit gepleisterde troggewelven op stalen binten.

De *noordwand* is voorzien van een doorgang naar het trappenhuis in bouwdeel I. In de doorgang bevond zich een zware houten deur die door middel van gehengen aan de duimblokken was bevestigd.

De *oostwand* (buitengevel) bezit vier vensters. Onder de hoog geplaatste vensters zijn delen van het metselwerk uitgevoerd als vuil werk. Mogelijk zijn dit dichtzettingen van nissen ten behoeve van radiatoren.

De *zuidwand* is voorzien van een doorgang naar de gang J1.07.

In de *westwand* bevinden zich telkens de hoog geplaatste vensters. De vensters zijn voorzien van hardstenen onderdorpels, houten ramen en zinken roeden. De vaste onderramen zijn vastgezet aan ingemetselde hardstenen blokken door middel van ijzeren doken. Boven de kleppende bovenramen zijn vaste bovenstukken geplaatst, voorzien van ventilatiegaten die door middel van ijzeren platen kunnen worden afgesloten danwel geopend. De buitengevel is voorzien van een voorzetwand.

Afbeelding 82. Overzicht van ruimte B1.45 gezien richting het oosten. De huidige indeling van deze zone stamt uit 1988.

Afbeelding 83. Overzicht van ruimte J1.16 gezien richting het noordwesten. De wand aan de rechter zijde stamt uit de bouwtijd en scheidde de meest noordelijke verblijfzaal van het achterliggende trappenhuis. Nu geeft de doorgang toegang tot de cellenhal van bouwdeel I.

Afbeelding 84. Detail van de voorgaande afbeelding. In de doorgang bevond zich een zware houten deur die door middel van gehengen aan de duimblokken was bevestigd.

Gang eerste verdieping en toiletruimten (ruimte J1.01, J1.07 en H1.19 t/m H1.24)

Deze gang bevindt zich op de eerste verdieping aan de oostzijde en onsluit de ten westen gelegen ruimten en de beide traptorens aan weerszijden van de poort. Het noordelijk deel van de gang is reeds voor 1896 ontstaan, het zuidelijk deel in 1988.

De gang is bajonet-vormig, heeft een breedte van ongeveer 1,7 meter en bezit zeven vensterassen.

De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd, uitgezonderd de oostelijke buitengevel, die uit witgesausd schoonmetselwerk is opgetrokken en voorzien is van een gecementeerde plint. De vloer is bedekt met rood marmoleum. Het plafond wordt gevormd door wit gepleisterde troggewelven op stalen binten.

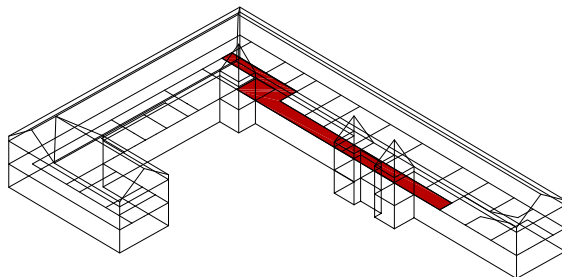
De *noordwand* is voorzien van een doorgang naar de gang B1.39.

De *oostwand* (buitengevel) bezit zeven vensters. Onder de hoog geplaatste vensters zijn delen van het metselwerk uitgevoerd als vuil werk. Mogelijk zijn dit dichtzettingen van nissen ten behoeve van radiatoren.

De toiletruimten en electrakast aan de *zuidzijde* van de gang werden in 1976 gerealiseerd en in 1988 en/of 1997 gewijzigd, waarbij onder andere de deuren werden vervangen en een tussenwand in de voorruimte werd geplaatst.

De *westwand* bevat oudere delen uit 1894 en een deel aan de noordzijde, dat uit halfsteens metselwerk is opgetrokken. Dit deel werd in 1976 aangebracht, op de plaats van een oudere wand.

De blauw gesausde metselwerk wanden halverwege de gang nabij de traptorens en overloop geven de oorspronkelijke indeling van deze zone weer.

Afbeelding 85. Zicht op de onderzijde van de oostwand van de gang. Onder de hoog geplaatste vensters zijn delen van het metselwerk uitgevoerd als vuil werk. Mogelijk zijn dit dichtzettingen van nissen ten behoeve van radiatoren.

Afbeelding 86. Overzicht van de gang gezien richting het zuiden. De deur links geeft toegang tot de overloop boven de poort. De blauw gesausde metselwerk wanden geven de oorspronkelijke indeling van deze zone weer. Het halfsteens metselwerk rechts werd in 1976 aangebracht, op de plaats van een oudere wand (zie Afbeelding 148).

Afbeelding 87. Zicht op de toiletruimten en electrakast aan de zuidzijde van de gang. De toiletgroep werd in 1976 gerealiseerd en in 1988 en/of 1997 gewijzigd, waarbij onder andere de deuren werden vervangen en een tussenwand in de voorruimte werd geplaatst.

Teamkamer en kantoor huishoudelijke dienst (ruimte J1.08 t/m J1.12 en J1.17)

Deze kantoren bevinden zich in het midden van de eerste verdieping achter de rechter traptoren. Oorspronkelijk was het één verblijfszaal, waarvan de indeling reeds voor 1894 werd gewijzigd, zodat er een drietal kleinere ruimten ontstond, bereikbaar via een gang (zie Afbeelding 148). De huidige scheiding tussen beide ruimten dateert uit 1988.

De rechthoekige ruimten bevinden zich achter een reeks van drie vensterassen van de westgevel.

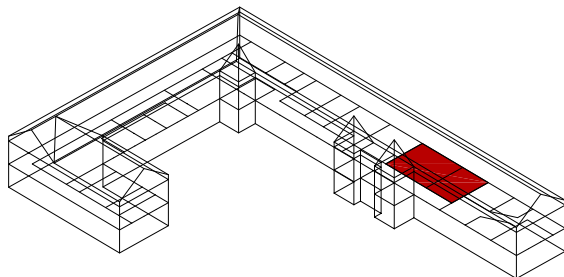
De wanden zijn wit gepleisterd, waarbij de wand tussen beide ruimten een lichte scheidingswand betreft (1988) voorzien van een lage houten plint. Op de overige metselwerk wanden zijn gecementeerde 13 cm hoge plinten aangebracht. De oorspronkelijke cementvloer is afgedekt met grijs marmoleum en laminaat. Het plafond bestaat uit een verlaagd systeemplafond (1988), waarboven zich troggewelven op stalen binten bevinden. De binten worden ondersteund door een viertal op hardstenen basementen met vellingkanten geplaatste gietijzeren kolommen, voorzien van achthoekige voetplaten en - door het systeemplafond aan het zicht onttrokken - consoles.

De *oostwand* is per ruimte voorzien van een enkele deur, die toegang geeft tot de achterliggende gang. In ruimte J1.08 bevindt zich halverwege de oostwand een sprong in het metselwerk die samenhangt met de in 1896 gerealiseerde indeling. De wand ten zuiden van de sprong werd echter in 1976 in halfsteens verband opgetrokken.

In de *westwand* bevinden zich telkens de hoog geplaatste vensters. De vensters zijn voorzien van hardstenen onderdorpels, houten ramen en zinken roeden. De vaste onderramen zijn vastgezet aan ingemetselde hardstenen blokken door middel van ijzeren doken. Boven de kleppende bovenramen zijn vaste

bovenstukken geplaatst, voorzien van ventilatiegaten die door middel van ijzeren platen kunnen worden afgesloten danwel geopend. De buitengevel is voorzien van een voorzetwand.

De *noord-* en *zuidwand* van de vertrekken zijn blind. De noordwand van ruimte J.17 is

voorzien van een rookkanaal, dat in 1957 werd aangebracht ten behoeve van de rookgasafvoer van de nieuwe cv-installatie op de begane grond.

In ruimte J1.08 is tegen de zuidwand een blokje met toiletruimten aanwezig (1948). De toegangen tot de toiletruimten zijn uitgevoerd als paneeldeur met klein bovenraam en aftimmerlatten met een hol profiel.

Afbeelding 88. Overzicht van ruimte J1.17 gezien richting het noordwesten. De ruimte is nu in gebruik als fotostudio. Het rookkanaal rechts werd in 1957 aangebracht ten behoeve van de rookgasafvoer van de nieuwe cv-installatie op de begane grond.

Afbeelding 89. Overzicht van ruimte J1.08 gezien richting het oosten. Halverwege de oostwand bevindt zich een sprong in het metselwerk die samenhangt met de in 1896 gerealiseerde indeling (zie Afbeelding 148). De wand rechts van de sprong werd echter in 1976 in halfsteens verband opgetrokken (zie Afbeelding 152).

Afbeelding 90. Detail van één van de vensters in de oostgevel van ruimte J1.08. De vaste onderramen zijn vastgezet aan ingemetselde hardstenen blokken door middel van ijzeren doken. Boven de kleppende bovenramen zijn vaste bovenstukken geplaatst, voorzien van ventilatiegaten die door middel van ijzeren platen kunnen worden afgesloten danwel geopend.

Afbeelding 91. Zicht op de rond 1948 gerealiseerde toiletruimten in ruimte J1.08. De toegangen tot de toiletruimten zijn uitgevoerd als paneeldeur met klein bovenraam en aftimmerlatten met een hol profiel.

Afbeelding 92. Zicht in het interieur van de voorruimte van één van de toiletten. De wanden zijn voorzien van een verdiepte lambriseringlijst zoals deze ook tijdens de bouw (1874) in een aantal privaten werd uitgevoerd.

Leslokaal, kantoor S&V en computerlokaal (ruimte J1.04 t/m J1.06)

Deze ruimten bevinden zich in het midden van de eerste verdieping achter de linker traptoren. Oorspronkelijk was het één verblijfszaal, waarvan de indeling reeds voor 1894 werd gewijzigd, zodat er twee kleinere ruimten ontstonden (zie Afbeelding 148). De huidige scheiding tussen ruimten J1.04 en J1.05 dateert uit 1988.

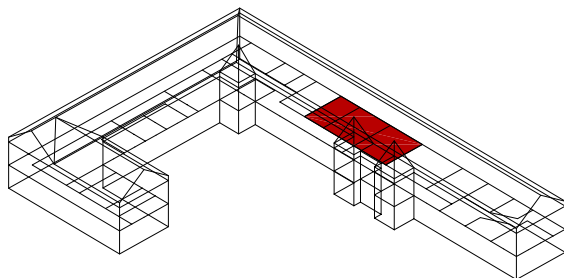
De rechthoekige ruimten bevinden zich achter een reeks van vier vensterassen van de westgevel.

De wanden zijn wit gepleisterd, waarbij de noord- en oostwand bestaan uit een lichte scheidingswanden (1988) voorzien van een lage houten plint. Op de metselwerk zuid- en westwand zijn gecementeerde 13 cm hoge plinten aangebracht. De oorspronkelijke cementvloer is afgedekt met grijs marmoleum, laminaat of vloerbedekking. Het plafond bestaat uit een verlaagd systeemplafond (1988), waarboven zich troggewelven op stalen binten bevinden. De binten worden ondersteund door een viertal op hardstenen basementen met vellingkanten geplaatste gietijzeren kolommen, voorzien van achthoekige voetplaten en - door het systeemplafond aan het zicht onttrokken - consoles.

De *oostwand* is per ruimte voorzien van een enkele deur met patrijspoot (1988), die toegang geeft tot de achterliggende gang.

In de *westwand* bevinden zich telkens de hoog geplaatste vensters. De vensters zijn voorzien van hardstenen onderdorpels, houten ramen en zinken roeden. De buitengevel is voorzien van een voorzetwand.

De *noord-* en *zuidwand* van de vertrekken zijn blind. Slechts de zuidwand van ruimte J1.04 wordt verlevendigd door een secundaire getoogde doorgang (1948), die in 1976 weer gedicht werd. Aan de andere zijde (ruimte J1.03) is deze halfsteense dichtzetting eveneens zichtbaar.

Afbeelding 93. Zicht op de zuidwand van ruimte J1.04. Deze doorgang in een wand uit de bouwtijd werd vermoedelijk doorgebroken in 1948 en in 1976 weer gedicht. Aan de andere zijde (ruimte J1.03) is deze halfsteense dichtzetting eveneens zichtbaar.

Afbeelding 94. Zicht op de noordwand van ruimte J1.05. Op deze plaats werd reeds voor 1896 een wand aangebracht (zie Afbeelding 148), maar deze werd voor 1910 verwijderd en in 1948 in Vlaams verband met een steen van 21 x 11 x 4,5 cm en een 10-lagenmaat van 57 cm teruggeplaatst. De deuropening rechts werd vermoedelijk tegelijk met de wand aangebracht en in 1976 dichtgezet.

Afbeelding 95. Overzicht van ruimte J1.06 gezien richting het oosten. De halfsteenscheidingswand met de gang werd in 1976 aangebracht.

Kantoor hoofd DAV, humanist en pater (ruimte J1.03, H1.16 en H1.17)

De kantoren bevinden zich aan de zuidzijde van de binnenplaatsvleugel, achter westgevel. Oorspronkelijk maakten deze ruimten deel uit van de meest zuidelijke verblijfszaal - later snijderij - van de binnenplaatsvleugel die bereikbaar was via de traptoren.

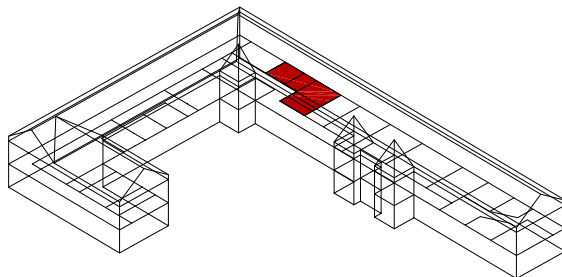
De rechthoekige ruimten bevinden zich achter de eerste vijf vensterassen van de westgevel.

De wanden zijn wit gepleisterd, waarbij de noord- en oostwand bestaan uit een lichte scheidingswanden (1988) voorzien van een lage houten plint. Op de metselwerk zuid- en westwand zijn gecementeerde 13 cm hoge plinten aangebracht. De oorspronkelijke cementvloer is afgedekt met grijs marmoleum en het plafond bestaat uit een verlaagd systeemplafond (1988), waarboven zich troggewelven op stalen binten bevinden. De binten worden ondersteund door een viertal op hardstenen basementen met vellingkanten geplaatste gietijzeren kolommen, voorzien van achthoekige voetplaten en - door het systeemplafond aan het zicht onttrokken - consoles.

De *oostwand* is per ruimte voorzien van een enkele deur met patrijspoot (1988), die toegang geeft tot de achterliggende gang.

In de *westwand* bevinden zich telkens de hoog geplaatste vensters. De vensters zijn voorzien van hardstenen onderdorpels, houten ramen en zinken roeden. De buitengevel is voorzien van een voorzetwand.

De noord- en zuidwand van de vertrekken zijn blind.

Afbeelding 96. Overzicht van ruimte H1.16 gezien richting het zuidwesten. De buitengevel is voorzien van een voorzetwand (1988/1997), hierbij werd de onder- en bovendorpel van het venster aan het zicht onttrokken. Het rookkanaal hoort vermoedelijk bij een oudere kachel van de onderliggende ruimte. Het kanaal werd in 1988 vergroot in verband met de aanleg van een cv-ruimte in de onderliggende ruimte.

Gang (ruimte H1.12)

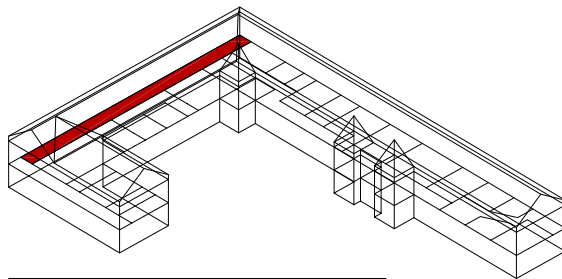
De langwerpige gang bevindt zich aan de zuidzijde van de eerste verdieping van de grachtvleugel. Oorspronkelijk was deze gang onderdeel van drie verblijfsalen, waarvan de twee meest oostelijke bereikbaar waren via een trap die uitkwam op de binnenplaats en de zuidelijke via de traptoren tussen de binnenplaats- en grachtvleugel.

De wanden zijn wit gepleisterd en gedeeltelijk voorzien van een voorzetwand. De oorspronkelijke vloer is voorzien van blauw marmoleum met lage houten plinten. Het plafond wordt gevormd door wit gepleisterde troggewelven op stalen binten in twee richtingen¹.

De *noordwand* betreft de scheidingswand uit 1988. Deze werd ter bescherming aan de onderzijde voorzien van triplex. De wand wordt onderbroken door een doorgang (1988) met een blauwe 'patrijspoortdeur', die aan de onderzijde met een rvs beplating is bekleed.

De *zuidwand* (buitengevel) is geheel blind. Halverwege deze wand bevinden zich sporen van een voormalige binnenwand, verbandhoudende met een in 1988 gesloopt trappenhuis.

De *oostwand* betreft de overgang tussen de bouwdelen D en C en kent een dubbele branddeur (1988). In de buitengevel van bouwdeel D werd een 12-ruits bovenlicht uit glazen bouwstenen aangebracht.

1 Het verschil in de overspanningsrichting van de stalen binten komt voort uit de oorspronkelijke indeling (zie).

Afbeelding 97. Zicht op de overgang tussen de bouwdelen D en C, gezien richting het westen. De gang werd in 1988 gerealiseerd, waarbij een doorbraak werd gemaakt in de gevels van de beide bouwdelen. De lichte scheidingswanden (1988) werden ter bescherming aan de onderzijden voorzien van triplex.

Afbeelding 98. Overzicht van de gang gezien richting het oosten. Ten behoeve van de verbindingsgang (1988) werden de tussenwanden tussen de drie verblijfsruimten doorgebroken.

Afbeelding 99. Detail van sporen van een voormalige binnenwand ter plaatse van de zuidgevel. Op deze plaats bevond zich tot 1988 een trappenhuis, waardoor via een gang op de begane grond vanaf de binnenplaats de twee oostelijke verblijfsruimten bereikbaar waren (zie Afbeelding 135 en Afbeelding 136).

Medische dienst (ruimte H1.02 t/m H1.10 en H1.15)

De medische dienst was gehuisvest op de eerste verdieping van de grachtvleugel. Oorspronkelijk bevonden zich hier drie verblijfszalen, waarvan de twee meest oostelijke bereikbaar waren via een trap die uitkwam op de binnenplaats en de zuidelijke via de traptoren tussen de binnenplaats- en grachtvleugel. De huidige indeling kwam in 1988 tot stand als gevolg van de afsplitsing van de gang langs de zuidgevel.

De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd en voorzien van een meranti plint (1988). De vloeren zijn bekleed met linoleum. Boven de plaatselijk aangebrachte verlaagde systeemplafonds (1988) bevindt zich in alle ruimten een wit gepleisterd troggewelf op stalen binten, haaks op de gevel, en ondersteund door een reeks centraal geplaatste gietijzeren kolommen (1874). De gietijzeren kolommen zijn door middel van vierkante voetplaten bevestigd op hardstenen basementen. In de vloer zijn gietijzeren roosters aangebracht, ten behoeve van de ventilatie van de onderliggende vloerconstructie.

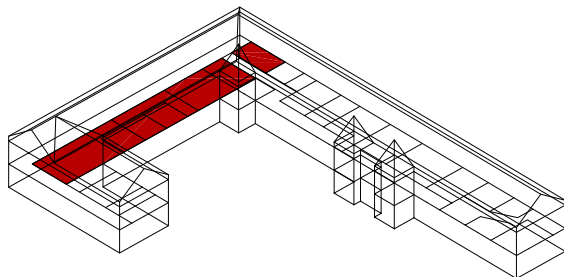
De noordgevel - de buitengevel - is geheel voorzien van voorzetwanden (1988), waardoor het ventilatiesysteem boven de vensters (1874) aan het zicht is onttrokken.

Met uitzondering van de twee gemetselde zwaardere bouwmuren in deze zone betreffen de overige wanden de verschillende binnenwanden, die in deze zone in 1988 werden ingebracht.

De doorgangen in de genoemde oorspronkelijke bouwmuren zijn secundair (vermoedelijk 1948 met deuren uit 1988), aangezien er geen verbindingen tussen de drie oorspronkelijke verblijfszalen aanwezig waren.

Langs de gangwand werd in de huidige vertrekken een koof tegen het plafond aangebracht (1988) ten behoeve van de leidingen van de diverse installaties.

De verhoogde vloer in ruimte H1.09 werd recent door de huidige gebruikers (2006) gerealiseerd.

Afbeelding 100. Overzicht van ruimte H1.03 gezien richting het westen. De buitengevel (noord) is geheel voorzien van voorzetwanden (1988), waardoor het ventilatiesysteem boven de vensters (1874) aan het zicht is onttrokken. De verschillende binnenwanden in deze zone werden in 1988 ingebracht.

Afbeelding 101. Overzicht van ruimte H1.09 gezien richting het oosten. De doorgang in de wand (1874) is secundair (XXb?), de deur zelf werd in 1988 aangebracht. Oorspronkelijk was er geen verbinding tussen deze en de twee oostelijke verblijfszalen. De koof rechts boven werd aangebracht (1988) ten behoeve van de leidingen van de diverse installaties. De verhoogde vloer werd recent door de huidige gebruikers (XXa) gerealiseerd.

Afbeelding 102. Detail van de voet van één van de kolommen in ruimte H1.03. De gietijzeren kolommen zijn door middel van vierkante voetplaten bevestigd op hardstenen basementen. In de vloer zijn gietijzeren roosters aangebracht, ten behoeve van de ventilatie van de onderliggende vloerconstructie.

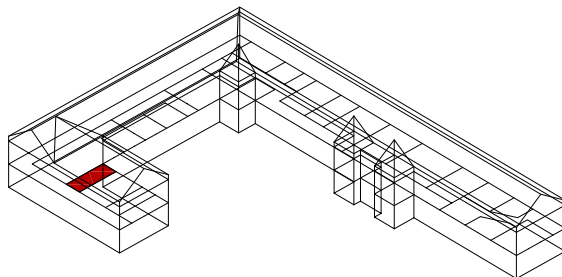
Keuken en consistorie (ruimten H1.01 en F1.28)

Deze ruimten bevinden zich ter plaatse van het voormalige '*plat boven de keuken*' dat rond 1948 werd dichtgezet en overdekt. In 1988 werden de huidige keuken en consistorie gerealiseerd.

De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd en voorzien van een meranti plint (1988). De vloeren zijn bekleed met linoleum. Boven het verlaagde systeemplafond (1988) bevindt zich in beide ruimten een wit gepleisterd troggewelf op stalen binten, haaks op de gevel,

Ruimte H1.01 bezit in de westwand een venster, dat in 1948 nieuw met het optrekken van de gevel werd aangebracht. Eén van de hardstenen onderdorpels van de oudere vensters werd hierbij vermoedelijk herplaatst.

Ruimte F1.28 - de consistorie - is smaller. De huidige ruimte werd van ruimte H1.01 in 1988 afgesplitst, gelijktijdig met de plaatsing van de kerk in de oostelijke uitbouw (bouwdeel E). De toegangsdeur in de oostwand betreft een patrijpoortdeur uit 1988. De westelijke scheidingswand met ruimte H1.01 werd eveneens tijdens de verbouwing in 1988 aangebracht.

Afbeelding 103. Overzicht van ruimte F1.28 gezien richting het oosten. De deur (1988) bevindt zich in de voormalige buitenwand. Deze ruimte werd samen met de achterliggende keuken (H1.01) rond 1948 uitgebouwd. De huidige inrichting en indelingen dateren uit 1988.

Afbeelding 104. Zicht op het venster in de westwand (buitengevel) van ruimte H1.01. Dit venster werd gelijk met dit deel van de gevel aangebracht in 1948 bij het overdekken van het *'plat boven de keuken'*. In tegenstelling tot de andere getraliede vensters van bouwdeel D, bezit dit venster tralies aan de binnenzijde. Mogelijk werd hiervoor gekozen in verband met het aanzicht van de westgevel (bouwdeel E), waar bij geen van de overige vensters tralies werden aangebracht (Afbeelding 24).

Afbeelding 105. Detail van de linker onderhoek van het venster van de voorgaande afbeelding. Het venster bezit dezelfde aftimmerlijsten en detaillering van de stolpramen als de vensters in de naastgelegen ruimten F1.26 en F1.27, die in 1948 werden verlengd. Het venster werd geplaatst op een hardstenen onderdorpel (1948), die waarschijnlijk herbegruipt werd van het venster van de voormalige buitenwand ter plaatse van de huidige gangwand.

Gang (ruimte F1.30)

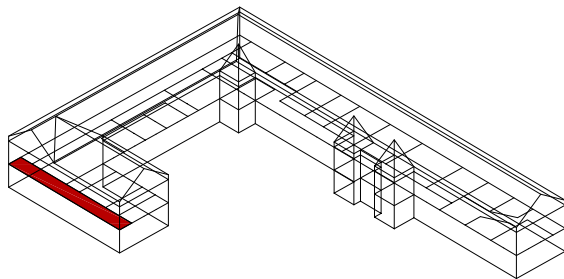
Deze gang bestond oorspronkelijk uit een trap naar de zolder en een portaal. In 1988 werd de trap verwijderd ten behoeve van de nieuwe verbindingsgang.

De gang bestaat uit twee delen, het eerste deel ter plaatse van het trappenhuis is ongeveer 2,5 meter breed en het tweede deel is ongeveer 2 meter breed. De wanden bestaan uit gewit schoonmetselwerk en zijn voorzien van een 13 cm hoge gecementeerde plint met vellingkanten. De vloer is bedekt met blauw marmoleum. Het plafond wordt gevormd door een verlaagd plafond.

In het zuidelijke deel van de gang zijn de sporen van de voormalige trap op de wanden herkenbaar en geel geschilderd. Hier werd in waarschijnlijk in 1988 - of kort daarna - het oorspronkelijke trappenhuis verwijderd ten behoeve van de nieuwe verbindingsgang.

In de oostwand bevinden zich dubbele deuren met een patrijspoot (1988). Deze geven toegang tot de in 1988 gerealiseerde kerk in de oostelijke uitbouw (bouwdeel E).

In de westwand is de meest zuidelijke doorgang oorspronkelijk en werd in 1988 van een patrijspootdeur voorzien. De meer noordelijk gelegen deur in deze wand werd in 1988 ingebroken ter plaatse van een venster in de voormalige (tot 1948) buitenwand.

Afbeelding 106. Overzicht van het zuidelijke deel van de gang. Hier werd in waarschijnlijk in 1988 - of kort daarna - het oorspronkelijke trappenhuis verwijderd ten behoeve van de nieuwe verbindingsgang. Ter plaatse van de vroegere hardstenen treden werd bewust een pleisterlaag aangebracht, zodat de sporen van de trap voor iedereen zichtbaar bleven. De trap verbond de eerste verdieping met de zolder, maar niet met de begane grond.

Afbeelding 107. Overzicht van de gang gezien richting het noorden. De dubbele deuren (1988) geven toegang tot de in 1988 gerealiseerde kerk in de oostelijke uitbouw (bouwdeel E). De voorste doorgang links is oorspronkelijk, de tweede deur werd in 1988 ingebroken ter plaatse van een venster in de voormalige (tot 1948) buitenwand.

Afbeelding 108. Zicht op de doorgang naar de behandelkamer (H1.03). De deur werd in 1988 geplaatst in een oudere doorgang (1874).

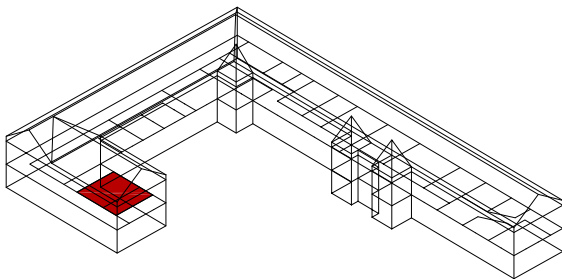
Kantoorruimten (ruimten F1.26 en F1.27)

Deze kantoorruimten bevinden zich boven de keukenvleugel, in het verlengde van bouwdeel E. Oorspronkelijk waren beide ruimte één ruimte, het 'Verblijf voor Israëlieten' (Afbeelding 136), dat in 1948 werd gesplitst in twee kantoorruimten. De huidige scheidingswand dateert uit 1988.

De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd en voorzien van een gecementeerde plint. De vloeren zijn bekleed met laminaat. Boven het verlaagde systeemplafond (1988) bevinden zich in beide ruimten twee wit gepleisterde troggewelven op stalen binten, haaks op de gevel,

Ruimte F1.27 bezit in de westwand een tweetal vensters. Het betreffen oorspronkelijk hoog geplaatste kleine vensters, die in 1948 verlengd werden. De hardstenen onderdorpels van de oudere vensters werden hierbij vermoedelijk herplaatst.

Ruimte F1.26 is smaller. De huidige toegangsdeur in de oostwand betreft een patrijpoortdeur en werd samen met de zuidelijke scheidingswand met ruimte F1.27 tijdens de verbouwing in 1988 aangebracht.

Afbeelding 109. Overzicht van ruimte F1.27 gezien richting het westen. Doordat het gebruik van de bovenverdieping veranderde, besloot men de ruimte te splitsen (1949) en de hoog geplaatste kleine vensters te verlengen (zie Afbeelding 143).

Afbeelding 110. Overzicht van ruimte F1.26 gezien richting het oosten. De huidige toegangsdeur en scheidingswand met ruimte F1.27 werden tijdens de verbouwing in 1988 aangebracht.

Afbeelding 111. Detail van de linker onderhoek van één van de vensters. De hoog geplaatste kleine vensters in de ruimten F1.26 en F1.27 werden verlengd (1949, zie Afbeelding 143), waarbij de huidige kozijnen, lijsten en vensterbanken werden aangebracht. De hardstenen onderdorpel (pijl) werd hierbij vermoedelijk herplaatst.

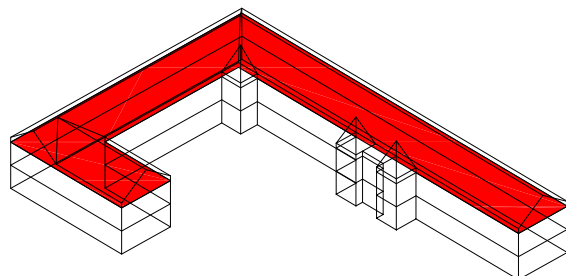
Zolder binnenplaats- en grachtvleugel (ruimten J2.01 t/m J2.06, H2.01 t/m H2.04 en F2.03 t/m F2.05)

De zolder van de binnenplaatsvleugel bestaat uit vier door brandmuren van elkaar gescheiden ruimten onder een zadeldak. De grachtvleugel bezit eveneens vier ruimten en via een doorgang zijn de twee zolderruimten boven de keukenvleugel bereikbaar. De zolders waren van oorspronkelijk bedoeld voor opslag, waarbij ruimte J2.04 ingericht werd met slaapvertrekken voor de bewaarders, bereikbaar via de traptoren links van de poort.

In de cementvloer zijn voegen gekrast, zodat een tegel-patroon ontstaat van 50 x 50 cm. De 96 cm hoge borstwering en brandmuren van de zolderruimten bestaan uit schoon metselwerk in kruisverband met gesneden voegen. De borstweringen worden beëindigd door een rollaag. Hart op hart 98 cm zijn in de borstwering de achterzijden van de hardstenen gootconsoles van 20 x 12 cm zichtbaar.

De ijzeren spanten bestaan uit T-profielen van 6,5 x 6,5 cm met een dikte van 10 mm, verbonden door middel van ijzeren platen met een dikte van 6 mm en vastgenageld door middel van klinknagels. De spanten staan op een hart op hart afstand van ongeveer 2,83 meter. Het dakbeschot met een werkende breedte van 30 cm en een dikte van 2,5 cm is bevestigd op grenen gordingen van 9,5 x 15 cm, die hart op hart 1,4 meter op de spanten zijn aangebracht. Voorts zijn ongeveer een meter van de kapvoet en de nok hoekstalen¹ aan de spanten bevestigd van 3,5 x 3,5 x 0,5 cm. De muurplaat bezit vermoedelijk dezelfde afmetingen als de gordingen en is achter de rollaag geplaatst.

Elk van de drie de ruimten kent - ongeveer in het midden van de ruimte - ter plaatse van de nok en over de breedte van een travee, een gedeelte met dakbeschot dat lichter van kleur is².

De brandmuur tussen de bouwdelen A en D (ruimte J2.01) is ouder dan bouwdeel D (1822). De balustrade van de trap in deze ruimte is vervaardigd uit geslagen ijzer met aangegoten neutjes

1 Vermoedelijk bezitten deze hoekstalen de functie van windverband.

2 Op deze plaatsen bevonden zich tot 1974 dakkapellen op de nok van het zadeldak (zie Afbeelding 96).

stamt uit de bouwtijd van bouwdeel D (1874). Het gepleisterde deel van de borstwering in ruimte J2.02 is vermoedelijk de oostgevel van de voorganger van bouwdeel I. Enkele brandmuren zijn gepleisterd. In de brandmuur tussen de ruimten J2.02 en J2.03 is een dichtgemetselde oorspronkelijke doorgang zichtbaar, alsmede de secundaire doorgang aan de westzijde (1957).

Afbeelding 112. Zicht op de brandmuur tussen de bouwdelen A en D, gezien richting het noorden (ruimte J2.01). Deze muur is ouder dan bouwdeel D en behoort waarschijnlijk tot de pré-Metzelaar-fase (1822). De balustrade uit geslagen ijzer met aangegoten voetjes stamt wel uit de bouwtijd van bouwdeel D (1874) en behoort tot de trap naar de toezichtruimte van de cellenhal van bouwdeel I (ruimte B1.40).

Afbeelding 113. Zicht op de noordwestelijke hoek van ruimte J2.02. Het gepleisterde deel van de borstwering is vermoedelijk de oostgevel van de vooranger van bouwdeel I. Dit gebouw werd pas in 1893 gesloopt ten behoeve van de huidige cellenvleugel.

Afbeelding 114. Zicht op de brandmuur tussen de ruimten J2.03 en J2.04, vanuit ruimte J2.04, gezien richting het noorden. Deze wand is - in tegenstelling tot de andere brandmuren - voorzien van pleisterwerk. Dit hangt samen met de oorspronkelijke functie van dit deel van de zolder, waarbij deze zone bestemd was als slaapruidten voor de bewaarders (zie Afbeelding 137).

Afbeelding 115. Zicht op de brandmuur tussen de ruimten J2.02 en J2.03 vanuit ruimte J2.02, gezien richting het zuiden. In 1957 werd de oorspronkelijke opening in het midden dichtgezet en werd een deur meer naar rechts aangebracht ten behoeve van het doorvoeren van de rookgasafvoer van de nieuwe cv-installatie. In het dakbeschoot is juist voor de wand een lichtere zone zichtbaar (zie ook Afbeelding 116).

Afbeelding 116. Zicht op het lichter gekleurde dakbeschoot ter plaatse van de nok. In elk van de grote zolderruimten bevond zicht tot 1974 een dakkapel op de nok van het zadeldak (vergelijk met Afbeelding 120).

Afbeelding 117. Overzicht van ruimte F2.07 gezien richting het noorden. Achter de doorgang bevinden zich de boven de keukenvleugel gelegen zolderruimten. Oorspronkelijk was deze ruimte bereikbaar via een hardstenen trap vanaf de verdieping, maar deze werd in 1988 verwijderd (zie Afbeelding 106). De sporen hiervan zijn nog zichtbaar in de vloer aan de zuidzijde van de ruimte en op de wanden van de onderliggende gang.

Afbeelding 118. Zicht op het oorspronkelijke rookkanaal (links) en het rookkanaal (rechts) dat rond 1975 werd aangebracht bij het vernieuwen van de onderliggende voorzieningen (zie Afbeelding 119).

Afbeelding 119. Zicht op de zuidgevel van de grachtvleugel tussen 1970 en 1974. De dakkapellen op de nok waren hier nog aanwezig, evenals het oorspronkelijke rookkanaal ten noorden van de nok (zie ook Afbeelding 118), dat in 1975 werd vervangen door een kanaal ten zuiden van de nok. Foto: Collectie beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA059

Afbeelding 120. Aanzicht van één van de dakkapellen (lantaarns) zoals deze tot 1974 aanwezig waren op de nok van de bouwdelen D en E. De plaatsen tekenen zich af in de vorm van lichter dakbeschot (zie Afbeelding 116). Foto: Collectie beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA057.

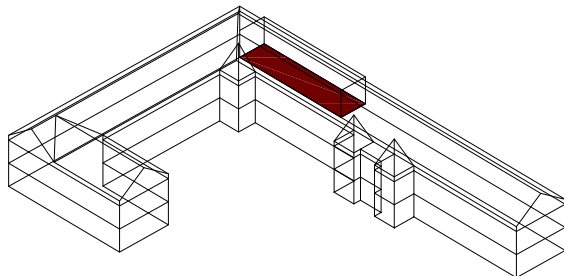
Strafcellenuitbouw (ruimte I0.01 t/m I0.08)

De strafcellenuitbouw (1874) is op de begane grond gesitueerd tussen het huidige bouwdeel C en de binnenplaatsvleugel van bouwdeel D. Oorspronkelijk waren aan de gang tien strafcellen gelegen. In 1949 zijn een aantal cellen samengevoegd en is de luchtplaats gerealiseerd. Het interieur van de samengevoegde cellen is later aangepast (1997).

De metselwerk wanden van de *gang* (I0.01) zijn wit gepleisterd en voorzien van een gespikkelde tegelplint uit tegels van 15 x 15 cm. In de cementvloer zijn voegen gekrast, zodat een tegelpatroon ontstaat van 50 x 50 cm. In het wit gepleisterde plafond bevinden zich ronde gaten (diameter 9 cm) en is het daklicht voorzien van traliewerk. Aan de *noordzijde* van de gang bevindt zich een cementtrap, waarvan de stootborden van de treden voorzien zijn van een rode kleur. Tevens wordt de *noordzijde van de gang* afgesloten middels een stalen hekwerk.

De noordwand van de *gang* I0.01 bezit een houten met staalplaat beklede deur naar de verbindinggang tussen de bouwdeelen C en D. De *oostwand* kent zes toegangen tot de cellen en ondersteunende ruimten. De toegangsdeuren van de ruimten I0.02 en I0.04 bestaan uit stalen deuren voorzien van zichtluikjes. De celdeuren van de ruimten I0.03 en I0.05 bestaan uit dubbele stalen deuren, waarbij de buitenste deuren aan de gangzijde op een zichtluikje na geheel gesloten zijn, terwijl de binnendeuren van glaspanelen voorzien zijn. De oorspronkelijke opgeklampte houten celdeuren (1874) van de ruimten I0.06 en I0.07 zijn voorzien van kijkgaten, rechthoekige opdeksloten en schuifsloten. De *zuidwand* bezit een met staalplaatbektele deur naar de luchtplaats.

De wanden van *ruimte* I0.02 zijn voorzien van een grijze tegellambris uit tegels van 10 x 15 cm en een vloer in grijs gespikkelde tegels van 15 x 15 cm.

Tegen de *noordwand* bevindt zich een radiator. Vier stalen kasten zijn geplaatst tegen de *oostwand*. De *zuidwand* is voorzien van een wastafel en een uitstortbak. De doorgang naar de gang bevindt zich in de *westwand*. Tevens is de ruimte voorzien van diverse installaties.

De samengevoegde *isoleercellen* (I0.03 en I0.05) kennen beide twee daklichten uit glazen bouwstenen (1951). In het midden van het plafond bevindt zich een balk die erop duidt dat de ruimte oorspronkelijk uit twee cellen bestond. De vloeren zijn voorzien van een blauwe epoxygietvloer (1997) met een blauw geschilderde plint. De wit gepleisterde wanden zijn voorzien van ronde hoeken. De closetten bevatten vaste wc-brillen.

De *wasruimte* I0.04 kent een cementvloer met ingekraste voegen, zodat een tegelpatroon ontstaat van 50 x 50 cm. De wanden zijn wit gepleisterd en voorzien van een gespikkelde tegelplint uit tegels van 15 x 15 cm. Tegen de *noordwand* is een radiator geplaatst (XXc). Tevens is in de ruimte een ventilatiebuis aanwezig en een stoppenkastje.

De oorspronkelijke *strafcellen* (I0.06 en I0.07) zijn voorzien van een cementvloer met een ingekrast tegelpatroon van 50 x 50 cm. De wanden zijn voorzien van een gespikkelde tegelplint met tegels van 15 x 15 cm. Tegen de *oostwand* van de cellen bevindt zich een betonplaat die mogelijk een bed was. In de *westwand* bevindt zich de doorgang naar de gang met erboven een getoogd tweelicht voorzien van 10-ruits ramen. Tussen de witgesausde tussenstijlen bevindt zich een kleine ventilatieopening voorzien van stalen tralies. In ruimte I0.07 zijn de ramen dichtgezet en gepleisterd. Rechts naast de doorgang steken twee stalen pinnen uit de vloer die mogelijk duiden op de plaats van een vroeger closet.

De wanden van de *luchtplaats* I0.08 zijn voorzien van een cementpleisterlaag.

Afbeelding 121. Overzicht van de gang naar de isoleercellen gezien richting het zuiden. Op de voorgrond het stalen hekwerk (XXc) dat de gang aan de noordzijde afsluit.

Afbeelding 122. Aan de noordzijde van de gang bevindt zich een betonnen trap (XXb), waarvan de stootborden van de treden voorzien zijn van een rode kleur.

Afbeelding 123. De wanden van de *ruimte 10.02* zijn voorzien van een tegel-lambris. Tegen de *oostwand* zijn vier stalen locker-kasten geplaatst. De *zuidwand* is voorzien van een wastafel en een uitstortgootsteen. De doorgang naar de gang bevindt zich in de *westwand*. Tevens is de ruimte voorzien van diverse installaties.

Afbeelding 124. Links de oorspronkelijke opgeklampte houten celdeur (1874) van de ruimten 10.06 en 10.07. De deur is voorzien van een kijkgat, een rechthoekig opdek- en een schuifslot. Rechts de celdeur van de ruimten 10.03 en 10.05 die bestaat uit een dubbele stalen deur (1948), waarbij de buitenste deur aan de gangzijde op een zichtluikje na geheel gesloten is, terwijl de binnendeur van glaspanelen is voorzien.

Afbeelding 125. Overzicht van cel 10.06 gezien richting het westen. Boven de doorgang bevindt zich een getoogd tweelicht voorzien van 10-ruits ramen. Tussen de witgesausde tussenstijlen bevindt zich een kleine ventilatieopening voorzien van stalen tralies. In ruimte 10.07 zijn de ramen dichtgezet en gepleisterd. Rechts naast de doorgang steken twee stalen pinnen uit de vloer (pijl) wat mogelijk duidt op de plaats van een vroeger closet.

Afbeelding 126. Zicht in één van de twee samengevoegde isoleercellen, gezien naar het zuidwesten. In de ronde hoek bevindt zich een closet voorzien van een vaste wc-bril. In het midden van het plafond bevindt zich een balk die erop duidt dat de ruimte oorspronkelijk uit twee cellen bestond. De vloeren zijn voorzien van een blauwe epoxy gietvloer (1997) met een blauw geschilderde plint.

MONUMENTWAARDE VAN HET GEBOUW

Een bouwhistorisch onderzoek is een middel om te komen tot een gefundeerde waardering van het pand. Deze waardering wordt meestal uitgedrukt aan de hand van de volgende indeling in categorieën:

Categorie 1: hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk

Categorie 2: positieve monumentwaarde, behoud wenselijk

Categorie 3: indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk

Stedenbouwkundige situering : categorie 1 en 2

De situering van de vleugels aan de zuid- en westzijde van de tweede binnenplaats is beeldbepalend voor de bebouwing op het Blokhuisterrein (categorie 1).

De zuidvleugel is beeldondersteunend voor de bebouwing aan de Stadsgracht (categorie 2).

Bouwmassa : categorie 1

De waardering van de bouwmassa is in dit geval hoger dan die van de reeds genoemde stedenbouwkundige waardering. Hierbij bezitten vrijwel alle 19de-eeuwse gebouwen een hoge monumentwaarde (categorie 1).

Constructie : categorie 1

De waardering van de constructie komt in grote lijnen overeen met de genoemde waardering van de bouwmassa's. De hoofdvleugels bezitten een monumentale constructie (categorie 1). Hier zijn met name de vloerconstructies en de ondersteuning daarvan in de vorm van gietijzeren kolommen, alsmede de ijzeren geklonken kapspanten waardevolle elementen.

Exterieur : categorie 1, 2 en 3

De waardering van het exterieur komt exact overeen met de reeds besproken bouwmassa en constructie. Behalve de ouderdom van de vleugel uit 1875 wordt de grondslag voor deze hoge waardering mede gevormd door de kwalitatief goede en zorgvuldige detaillering van de diverse onderdelen, waaronder het metselwerk met geknipte voegen en accenten in Udelfanger zandsteen, de vensteropeningen met ontlastingsbogen en uitkragende gootlijst (categorie 1). De paar bescheiden gevelwijzigingen in de oost en noordgevels aan de binnenplaats zijn omstreeks 1949 is met zorg uitgevoerd in de lijn van de reeds

bestaande vensters en deuren (categorie 2).

De bouwdelen van ná 1975 zijn zuiver utilitair van aard en bezitten vanwege hun geringe ouderdom geen monumentwaarde (categorie 3) net als het in 1997 aangebrachte pleisterwerk ter plaatse van de gesloopte bijkeuken op de binnenplaats.

Interieur : categorie 1, 2 en 3

Het bouwdeel bezit ruimten in deze drie categorieën.

De traptorens (J0.05, J0.06 en H0.15) bezitten nog de oorspronkelijke indeling en veelal ook de daarbij behorende oorspronkelijke detaillering en afwerking (1874, categorie 1). Hieronder vallen de cementvloeren met tegelpatroon in de traptoren en de zolders en de hardstenen treden en bordessen van de trappenhuizen.

De bij de trappenhuizen behorende toiletten H0.16 en H1.14 zijn nog gedeeltelijk behouden en werden in de jaren '50 van de 20ste eeuw deels gemoderniseerd en vertegenwoordigen een positieve monumentwaarde (categorie 2). Dit geldt eveneens voor de omstreeks 1948 gerealiseerde toiletruimten in ruimte J1.08, waarbij de toegangen zijn uitgevoerd als paneeldeur met klein bovenraam en aftimmerlatten met een hol profiel (categorie 2).

De overige ruimten van dit bouwdeel bezitten een indifferente monumentwaarde (categorie 3). Het betreft hier onder andere de recente indelingen van de begane grond en eerste verdieping, de vloer- en plafonduafwerkingen (1988) en de koelcellen en sanitaire groep naast de keuken in het oostelijk deel van de grachtvleugel (F0.27 t/m F0.43).

AANBEVELINGEN VOOR NADER ONDERZOEK

Het bouwdeel werd reeds als onderdeel van de bouwhistorische verkenning van het bureau Baac uit 2008 onderzocht. Desondanks kunnen een drietal aanbevelingen voor nader onderzoek worden genoemd, die bij een eventuele toekomstige functie-wijziging en daarmee gepaard gaande verbouwing van het complex nuttig danwel noodzakelijk zijn.

Kleuronderzoek

Voor zover bekend heeft er tot op heden nog geen systematisch kleuronderzoek in het gebouw plaatsgevonden. Tijdens het veldwerk is gebleken dat er verspreid door het gebouw nog oudere afwerkklagen zich bevinden. Voorbeelden zijn de trap, de kozijnen, deuren en enkele balklagen. Deze zouden onderzocht kunnen worden, zodat meer bekend wordt over de eerdere afwerkingen van het interieur.

Archeologisch onderzoek

Indien sloop- en/of graafwerkzaamheden op het terrein plaatsvinden, dient men rekening te houden met een archeologisch onderzoek.

Archivalisch onderzoek

In het kader van deze rapportage werd slechts beperkt archiefonderzoek verricht. Dit beperkte zich tot het archief van bouw- en woningtoezicht van de gemeente Leeuwarden, het archief van het Historisch Centrum Leeuwarden, het archief van het Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum 'Tresoar' te Leeuwarden en het Nationaal Archief te 's-Gravenhage. Mogelijk kunnen middels aanvullend archiefonderzoek de in het bestek uit 1874 genoemde detailtekeningen alsnog achterhaald worden.

AANBEVELINGEN VOOR RESTAURATIE EN HERGEBRUIK

In aansluiting op het voorgaande zijn aanbevelingen te geven voor een toekomstige restauratie of verbouwing van het bouwdeel. Deze aanbevelingen zijn er op gericht om de in het bouwdeel aanwezige – deels verborgen – kwaliteiten te versterken, dan wel terug te laten komen. De aanbevelingen staan derhalve geheel los van de mogelijkheden of beperkingen die een eventuele toekomstige verbouwing qua programma en budget biedt.

Exterieur

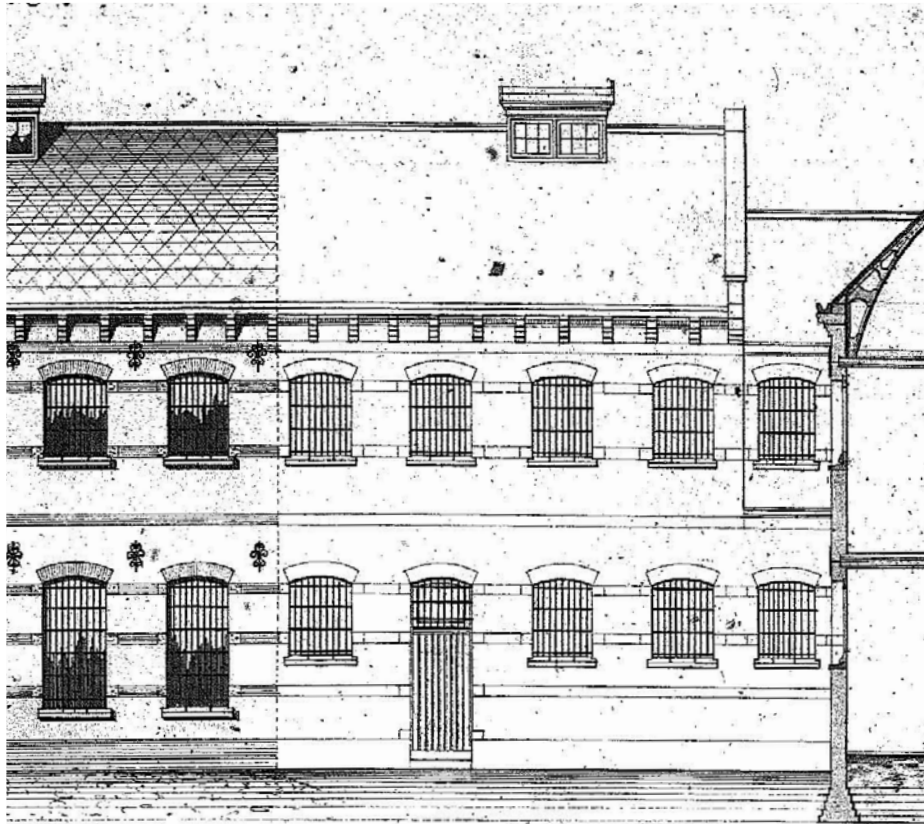
Het exterieur van het bouwdeel is in grote lijnen nog gaaf. De in 1988 aangebrachte vlakken met auberginekleurig pleisterwerk op de west- en noordwand ter plaatse van de vroegere bijkeuken tegen de keukengevel doen afbreuk aan de gevelarchitectuur, waarbij het herstellen van de vensters of blindnissen in deze gevel aanbeveling verdient. De keukenramen uit glazen bouwstenen zouden bij voorkeur door meer passende - i.e. meer op de oorspronkelijke vensterindeling en detaillering geënte - vensters vervangen kunnen worden.

Wanneer de wens ontstaat de zolderverdieping te gebruiken, kan ten behoeve van de daglichttoetreding worden overwogen de vier lantaarns op de nok te herstellen.

De overige aanpassingen aan het exterieur zijn minder ingrijpend geweest. De latere deuren en vensterwijzigingen in de binnenplaatsgevels van de binnenplaatsvleugel en grachtvleugel zouden desgewenst weer ongedaan gemaakt kunnen worden, ten gunste van een meer zuiver herstel van de gevelindeling van architect Metzelaar uit 1874. Het herstel van de oorspronkelijke dakbedekking zou - indien voor een dergelijke aanpak van het bouwdeel of complex gekozen zou worden - eveneens overwogen kunnen worden, aangezien Metzelaar bij alle bouwdelen met zadel- en schilddaken de blauw geglazuurde vlakke Friese pannen toepaste in combinatie met loden afdekkingen van de hoekkepers en nok.

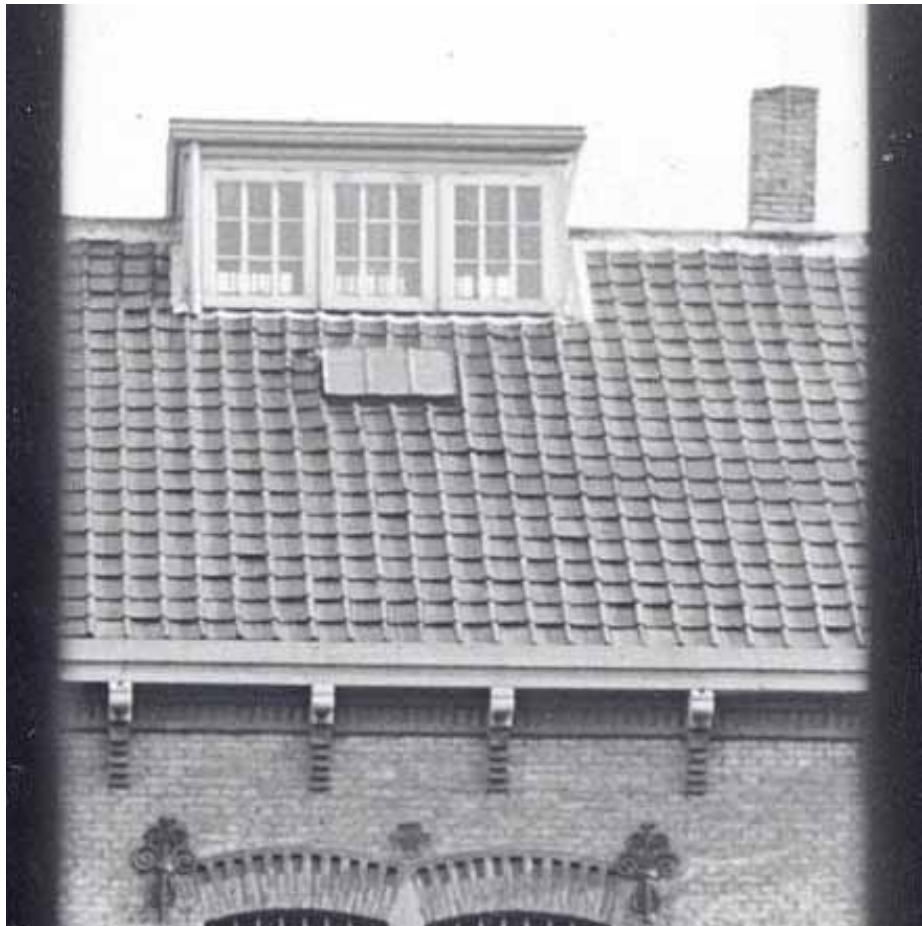
Afbeelding 127. Aanzicht van één van de dakkapellen (lantaarns) zoals deze tot 1974 aanwezig waren op de nok van bouwdeel E. De plaatsen tekenen zich af in de vorm van lichter dakbeschot. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA057.

Afbeelding 128. Detail van de bestektekening van bouwdeel E met de oorspronkelijke gevelindeling van de keukenvleugel van bouwdeel D.

Afbeelding 129. De westgevel van de keukenvleugel is ter hoogte van de begane grond voorzien van een aubergine gesausde pleisterlaag (1997) op de plaats van de voormalige keukenaanbouw. Boven deze pleisterlaag zijn nog vier segmentbogen in rode baksteen zichtbaar. Herstel van de oorspronkelijke vensterindeling is aanbevelenswaardig.

Afbeelding 130. Zicht op het westelijke dakvlak van de binnenplaatsvleugel in 1948. Het herstel van de oorspronkelijke dakbedekking zou - indien voor een dergelijke aanpak van het bouwdeel of complex gekozen zou worden - eveneens overwogen kunnen worden, aangezien Metzelaar bij alle bouwdeelen met zadel- en schilddaken de blauw geglazuurde vlakke Friese pannen toepaste in combinatie met loden afdekkingen van de hoekkepers en nok. Foto: Collectie beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA033.

Afbeelding 131. Zicht op de tweede binnenplaats gezien richting het westen in 1948. Door het wijzigen van de ideeën over het luchten van de gevangenen - wat voorheen in luchtkooien plaatsvond - werd de tweede binnenplaats in gebruik genomen als sport- en wandelplaats. Foto: Collectie beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA036.

Interieur

Het interieur van beide vleugels werd diverse malen aangepast. Met name tijdens de laatste ingrijpende verbouwingen van 1988 en 1997 werden de - vrij sobere - interieurs qua omvang, indeling en afwerking telkens slechter herkenbaar. De voor het complex karakteristieke troggewelven op stalen binten en dito onderslagbalken met gietijzeren kolommen werden veelal door verlaagde systeemplafonds aan het zicht onttrokken. De gang op de eerste verdieping door de grachtvleugel heeft met name de verhoudingen van een drietal verblijfsruimten gewijzigd tot 'pijpenladen', waarbij slechts licht van één zijde in de ruimten mogelijk werd.

Het gebouw is in beginsel zijn de vleugels van bouwdeel D reeds van origine vrij elementair van afwerkkniveau. Onder voorwaarde van het handhaven van de bestaande bouw- en binnenmuren, alsmede de constructie uit de periode 1875-1894, kan de binnenindeling afhankelijk van de functie aangepast worden. De binnenwanden en wijzingen van de verbouwingen uit 1976, 1988 en 1997 vertegenwoordigen geen monumentwaarden en kunnen probleemloos aangepast of verwijderd worden.

Desalniettemin zou het herstel van de oorspronkelijke inwendige structuur (binnenwanden), in samenhang met de draagconstructie de ruimtelijke kwaliteit van het bouwdeel zeker ten goede komen. In combinatie met het herstel van het trappenhuis in de keukenvleugel en het gebruik van de bestaande andere drie traptorens en het trappenhuis in bouwdeel I zouden de vertrekken op de eerste verdieping directer vanaf de binnenplaats ontsloten kunnen worden, waardoor de gang op de eerste verdieping in de grachtvleugel en delen van de gangen in de binnenplaatsvleugel verwijderd zouden kunnen worden, ten gunste van het herstel van de oorspronkelijke indeling in een zevental verblijfsruimten.

De ingrepen van de verbouwingen uit de periode 1948-1950 zijn eveneens karakteristiek voor het gevangeniscomplex en zijn behoudenswaardig. Ahankeijk van de functie van bouwdeel D kan hier het behoud van deze onderdelen nagestreefd worden.

Enkele details in de bestaande traptorens verdienen een nauwgezet herstel. Het herstellen en repareren van het tegelpatroon van de cementvloer in de traptoren en zolder verdient aanbeveling. De vloer komt op verschillende plaatsen in complex voor en is karakteristiek voor de Blokhuispoort. Ook de toiletten in de zuidwestelijke hoek van de binnenplaats verdienen herstel (ruimten H0.16 en H1.14).

Afbeelding 132. Zicht in ruimte H1.09. De ruimtelijke kwaliteit van de vertrekken kan sterk winnen door verwijdering van de verlaagde plafonds, opdat de troggewelven weer zichtbaar worden. Tevens zou overwogen kunnen worden de vertrekken weer verticaal via de diverse trappenhuisen te ontsluiten, zodat de gang - rechts op de foto - verwijderd kan worden. De ruimten zouden daarbij weer hun oorspronkelijke verhoudingen terugkrijgen én via beide buitengevels voldoende daglichttoetreding krijgen.

Afbeelding 133. De cementvloer van de begane grond is voorzien van ingekaste voegen op een raster van 50 x 50 cm. De vloer is gescheurd en diverse malen gerepareerd.

Afbeelding 134. Zicht in het portaal voor het toilet H1.14. De ruimte is één van de weinige in het bouwdeel, waar de paneeldeuren nog behouden zijn.

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN EN LITERATUUR

Archieven

Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum 'Tresoar' te Leeuwarden

Gemeente Leeuwarden, Archief Bouw- en Woningtoezicht.

Historisch Centrum Leeuwarden, Archief Bouw- en Woningtoezicht.

Nationaal Archief te 's-Gravenhage, archief Ministerie van Justitie.

Nationaal Archief te 's-Gravenhage, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv. nr. 789, 791, 792, 793, 1783 en 1790.

Beeldbank Leeuwarden: <http://hcl.pictura-dp.nl/>

Website Stichting Blokhuispoort: <http://www.blokhuispoort.nl/>

Literatuur

B.A.T.J. Dukers, *De plaats van de strafgevangenis aan de Noordsingel in Rotterdam binnen de ontwikkeling van gevangenissen in Nederland en West-Europa*, in : *De Penitiaire Inrichting en het voormalige Gerechtsgebouw en archiefgebouw aan de Noordsingel te Rotterdam*, Rapport II, Rijksgebouwen-dienst Directie Vastgoed Den Haag / Bureau Bouwwerk Holten Utrecht 2008.

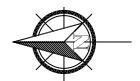
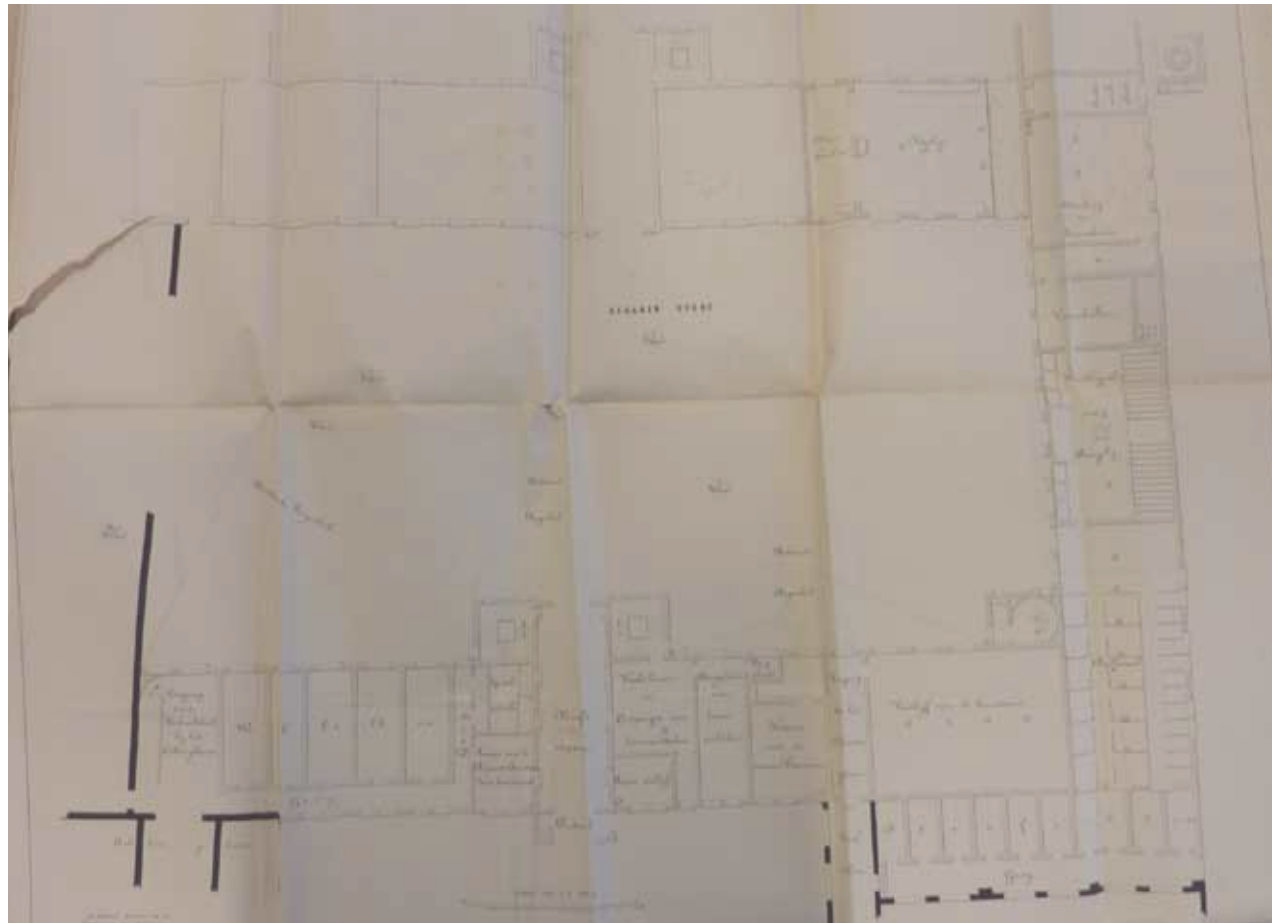
Ros Floor, *J.F. Metzelaar (1818-1897) en W.C. Metzelaar (1848-1918), Bouwmeesters voor Justitie*, Rotterdam 2009.

J. Kamphuis, E.D. Orsel en K. Emmens, *Justitiële Inrichtingen "Oostereiland" Hoofd I te Hoorn, Bouwhistorische aantekening*, Rijksgebouwendienst Bureau Rijksbouwmeester, 's-Gravenhage 1998.

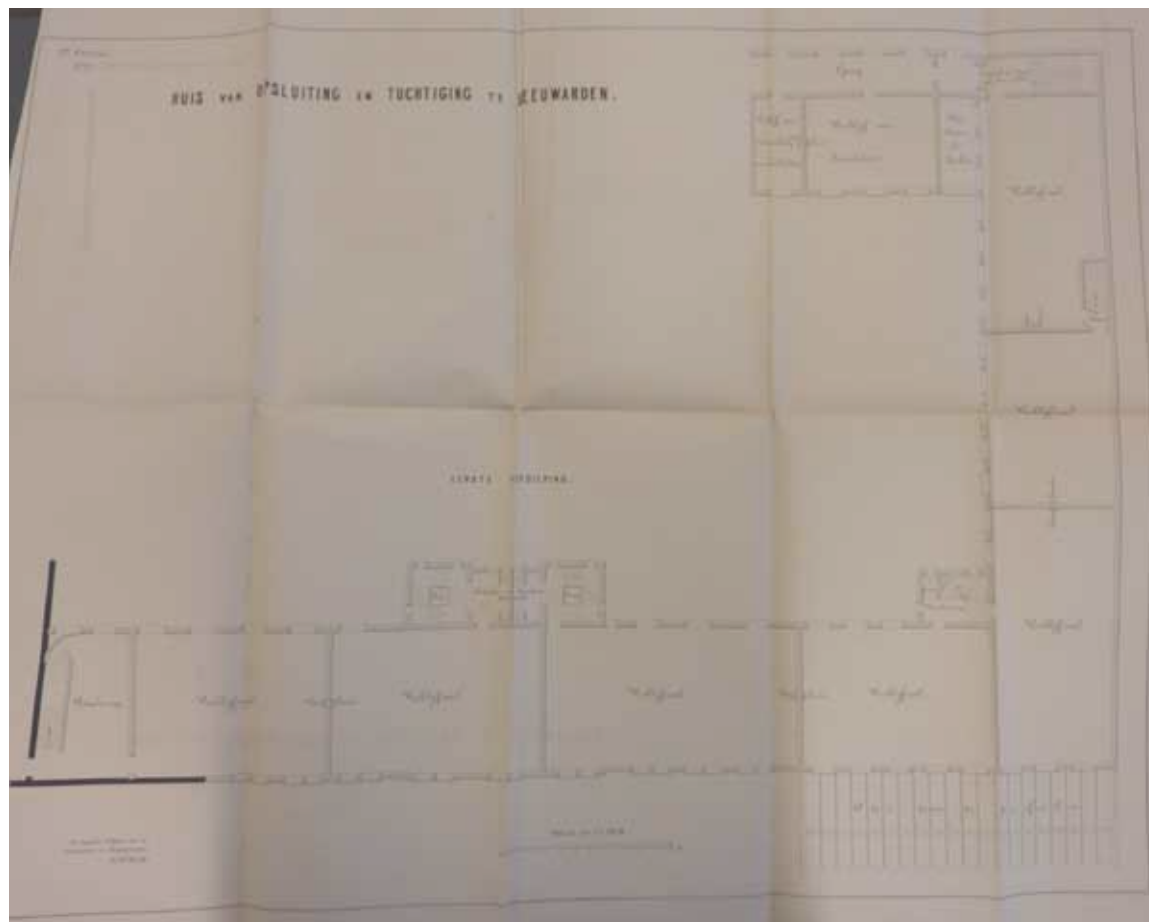
Dr. Ph. Kooperberg, *'Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden'*, Den Haag 1888.

J.M.J. Willems, M.C. van Dam, Leeuwarden Blokhuispoort, *Bouwhistorische verkenning met waardestelling*, BAAC, 's-Hertogenbosch 2008.

BOUWTEKENINGEN

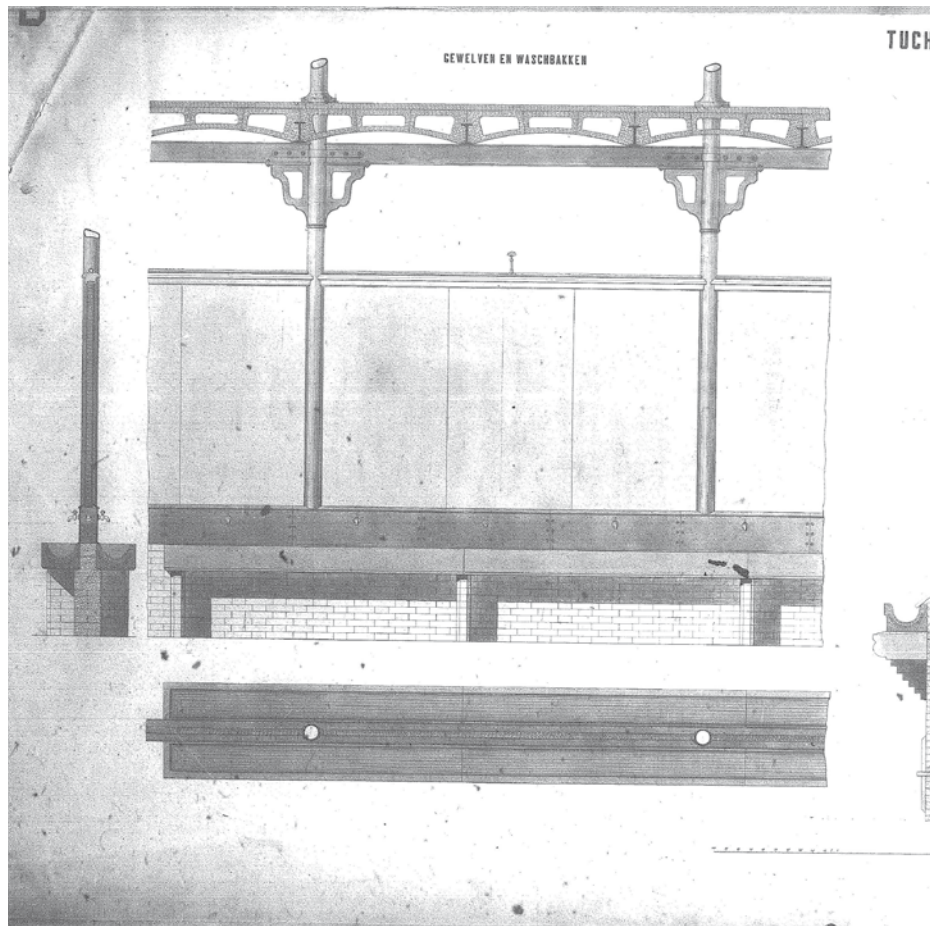
Afbeelding 135. Plattegrond van de begane grond van bouwdeel D. Op de tekening is de oorspronkelijke indeling uit 1872 van het bouwdeel weergegeven. In de binnenplaatsvleugel waren hier een vijftal werkcellen, portierskamer, verblijf voor de huisdienst en diverse nevenruimten van de poort. In de grachtvleugel waren het badhuis, het washuis, de linnenkamer en de machinekamer ondergebracht. In de keukenvleugel was de keuken gesitueerd. Bestektekening J.F. Metzelaar, 1872. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 717.

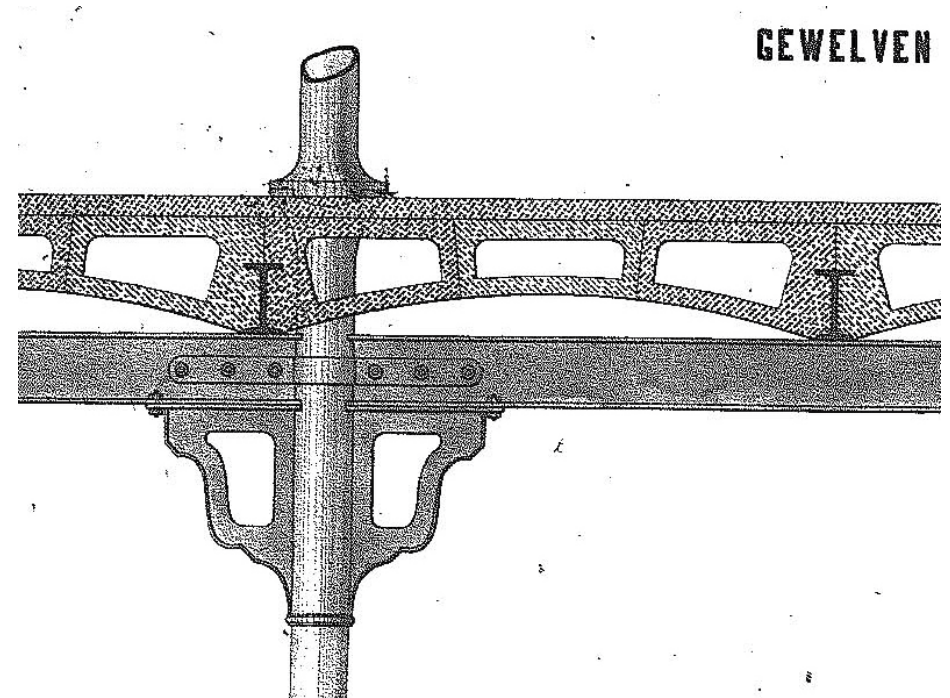
Afbeelding 136. Plattegrond van de eerste verdieping van bouwdeel D. Op de tekening is de oorspronkelijke indeling uit 1872 van het bouwdeel weergegeven. In de binnenplaatsvleugel waren hier een viertal verblijfslokalen aanwezig en in de grachtvleugel waren nog drie verblijfslokalen ondergebracht. In de keukenvleugel was de een verblijf voor de wachten boven de keuken gesitueerd. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 717.

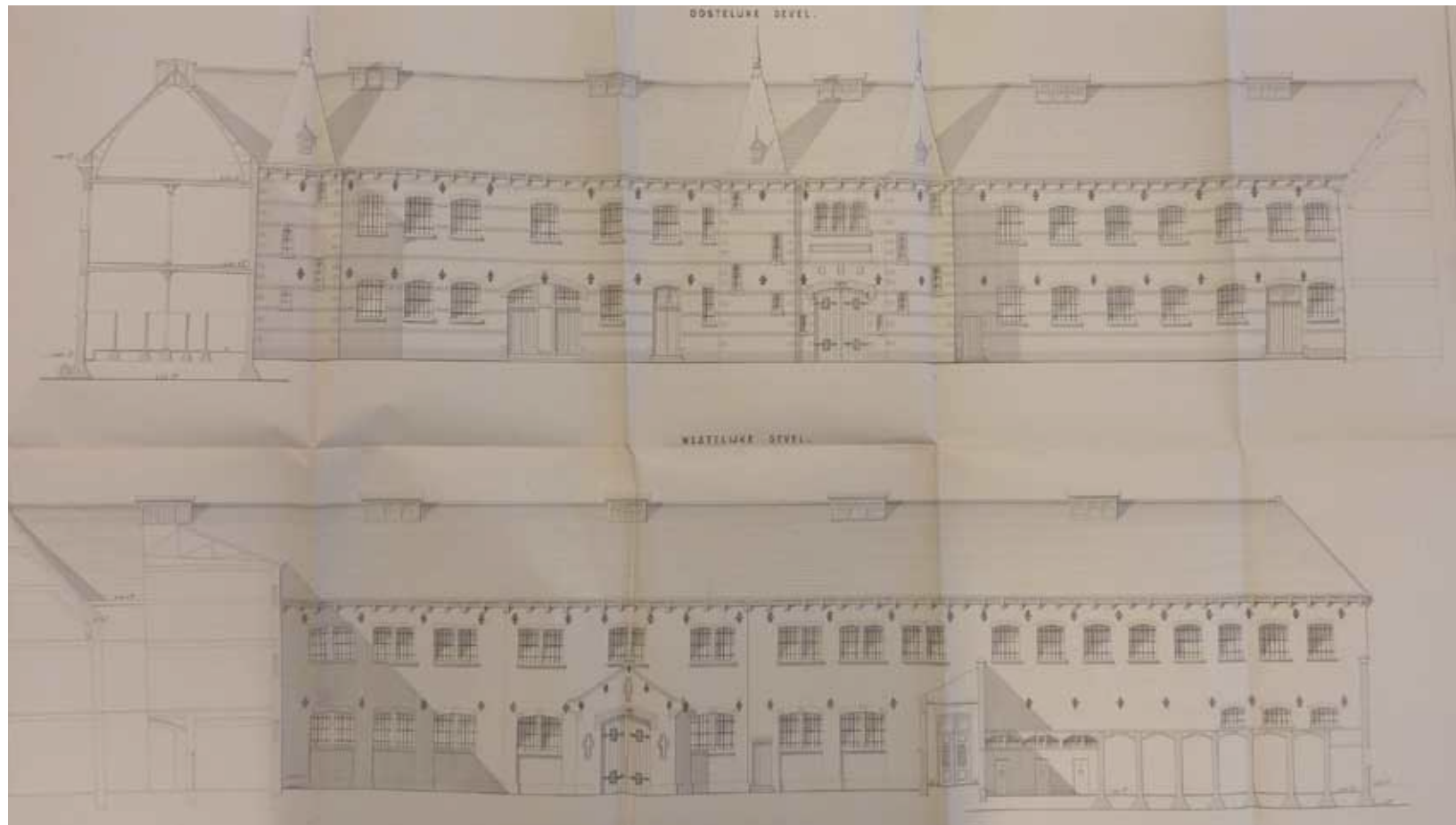
Afbeelding 137. Fragment van de bouwtekening van bouwdeel D, door J.F. Metzelaar, 1872. De afbeelding geeft de doorsnede van de kapconstructie en daklicht in de nok weer. Deze tekening behoorde bij de werkzaamheden voor het tweede perceel van de verbouwing van het *'Huis van Opsluiting en Tuchtiging te Leeuwarden'*. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 717.

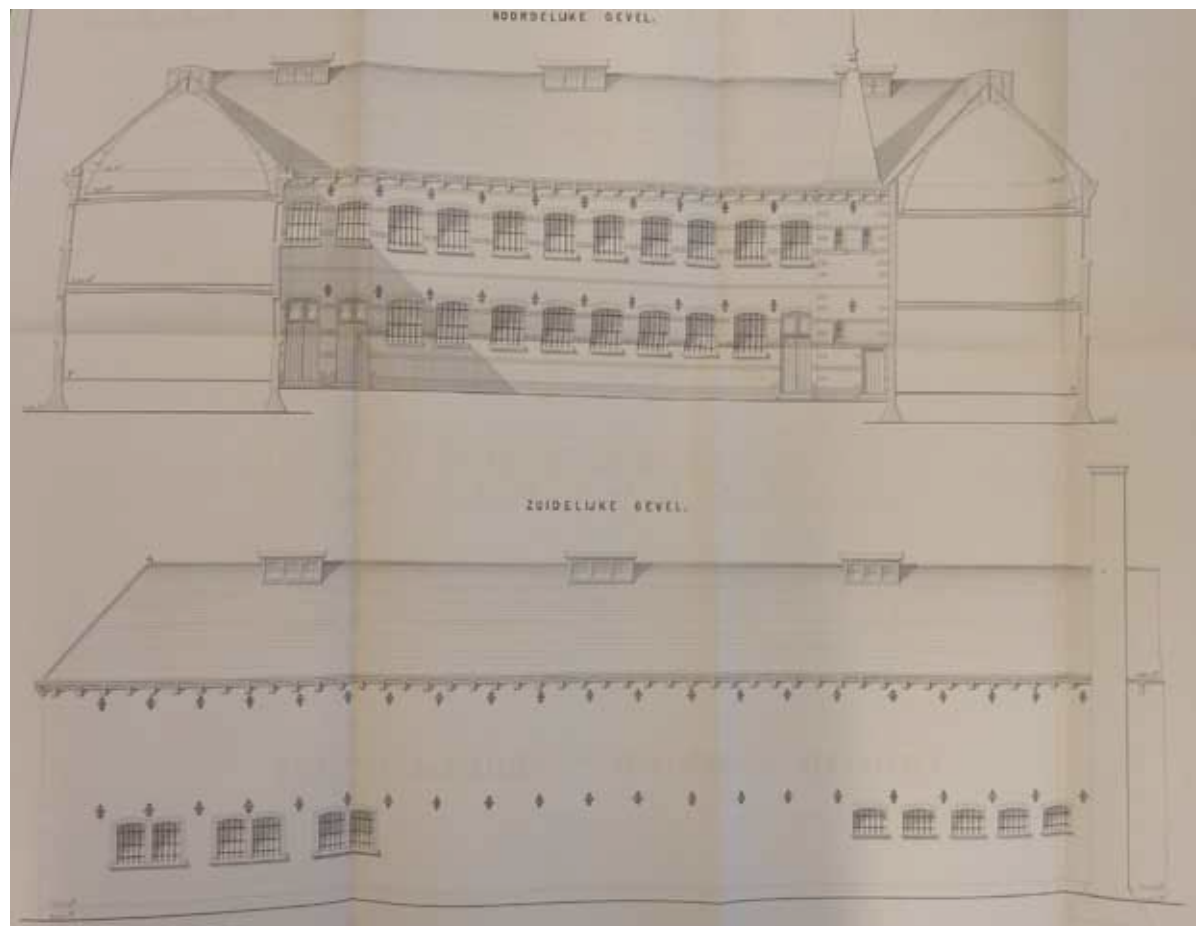
Afbeelding 138. Detailtekening van de 'gewelven en waschbakken' van bouwdeel C, door J.F. Metzelaar, 1885. Op deze tekening zijn de portlandcement wulfels zichtbaar, zoals deze ook tussen de ijzeren binten werden toegepast in bouwdeel D. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.49

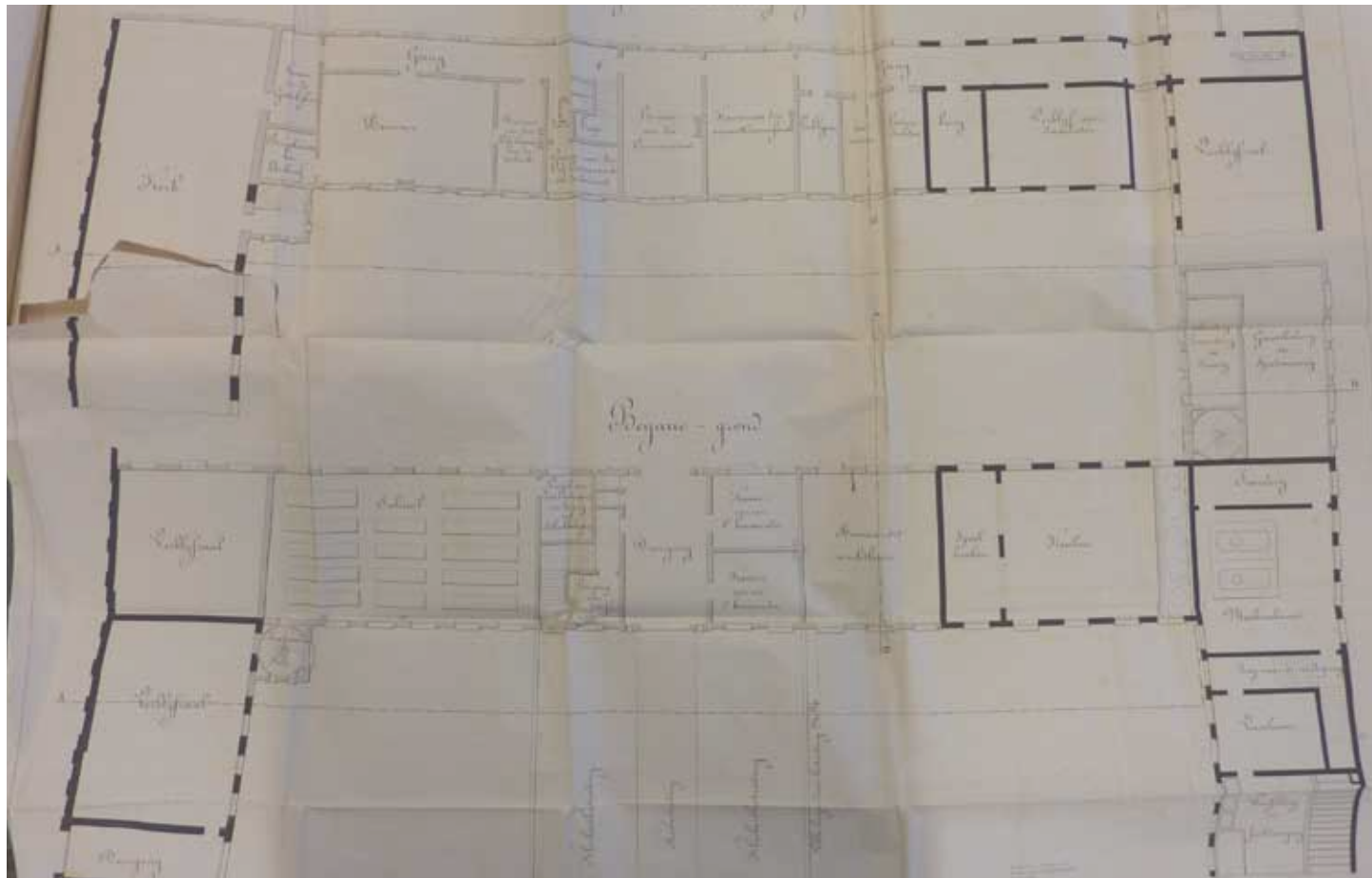
Afbeelding 139. Detail van voorgaande afbeelding waarop zichtbaar is dat de gewelven bestaan uit drie losse holle wulfels. In bouwdeel D werden echter geen onderslagbalken toegepast en ook de consoles van de gietijzeren kolommen werden eenvoudiger uitgevoerd. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.49

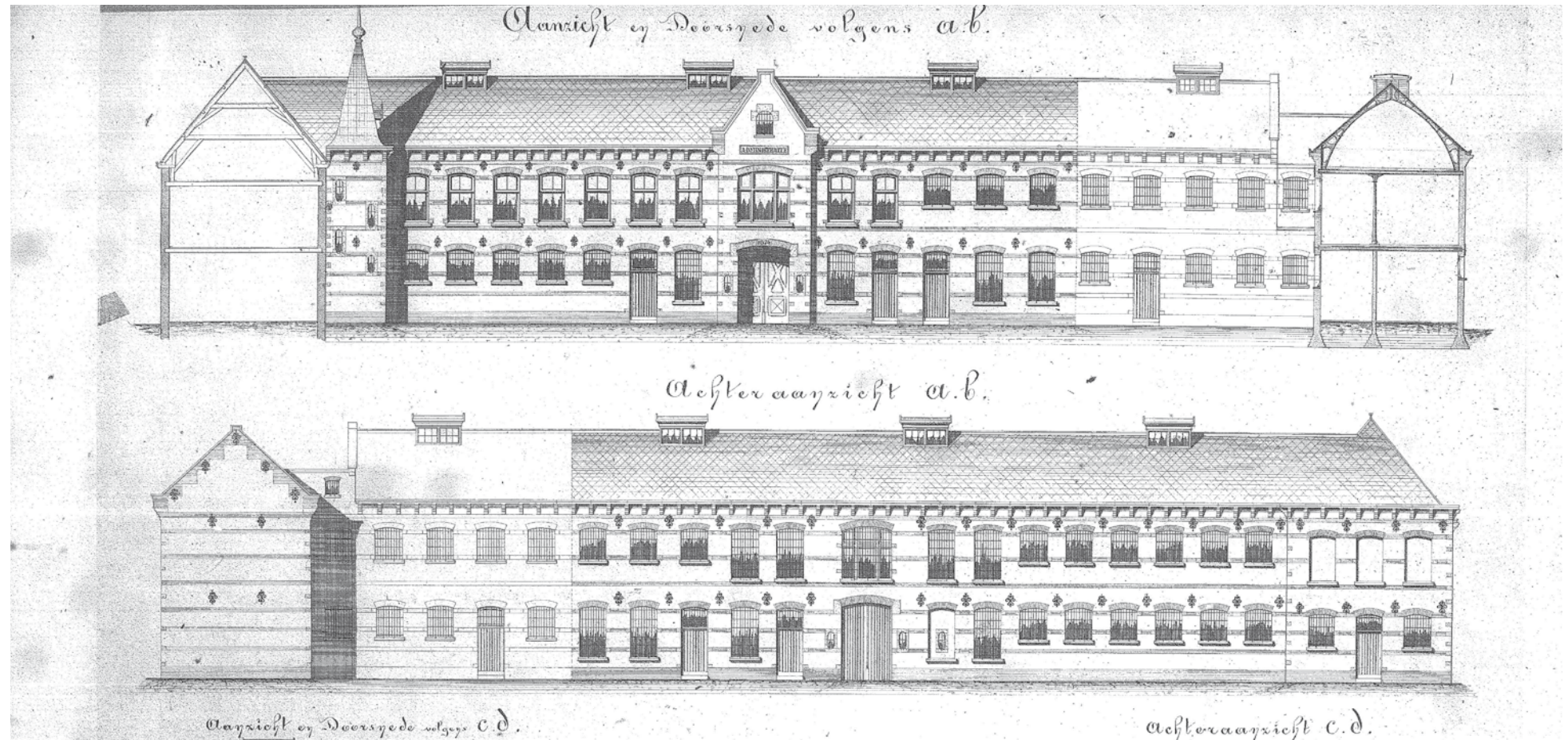
Afbeelding 140. Gevels van de binneplaatsvleugel. Bestektekening J.F. Metzelaar, 1872. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 717.

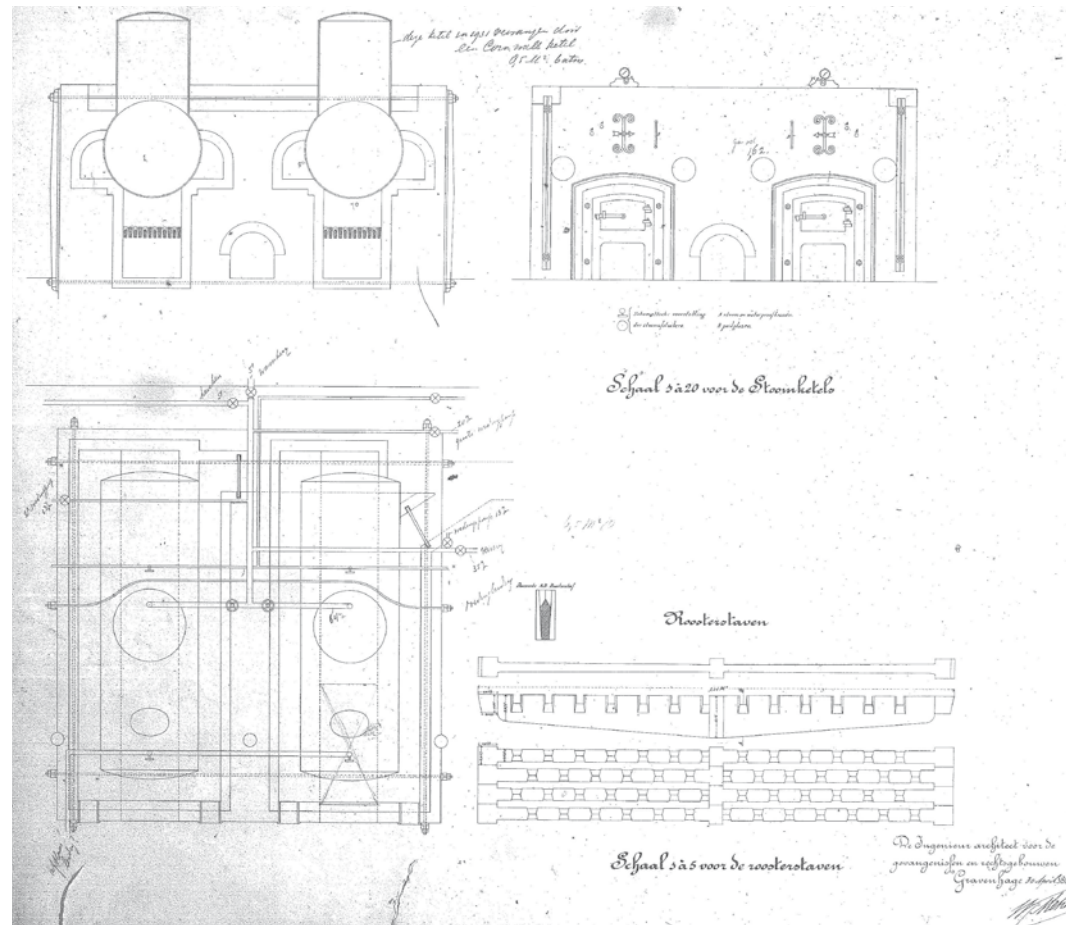
Afbeelding 141. Gevels van de grachtvleugel. Bestektekening J.F. Metzelaar, 1872. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 717.

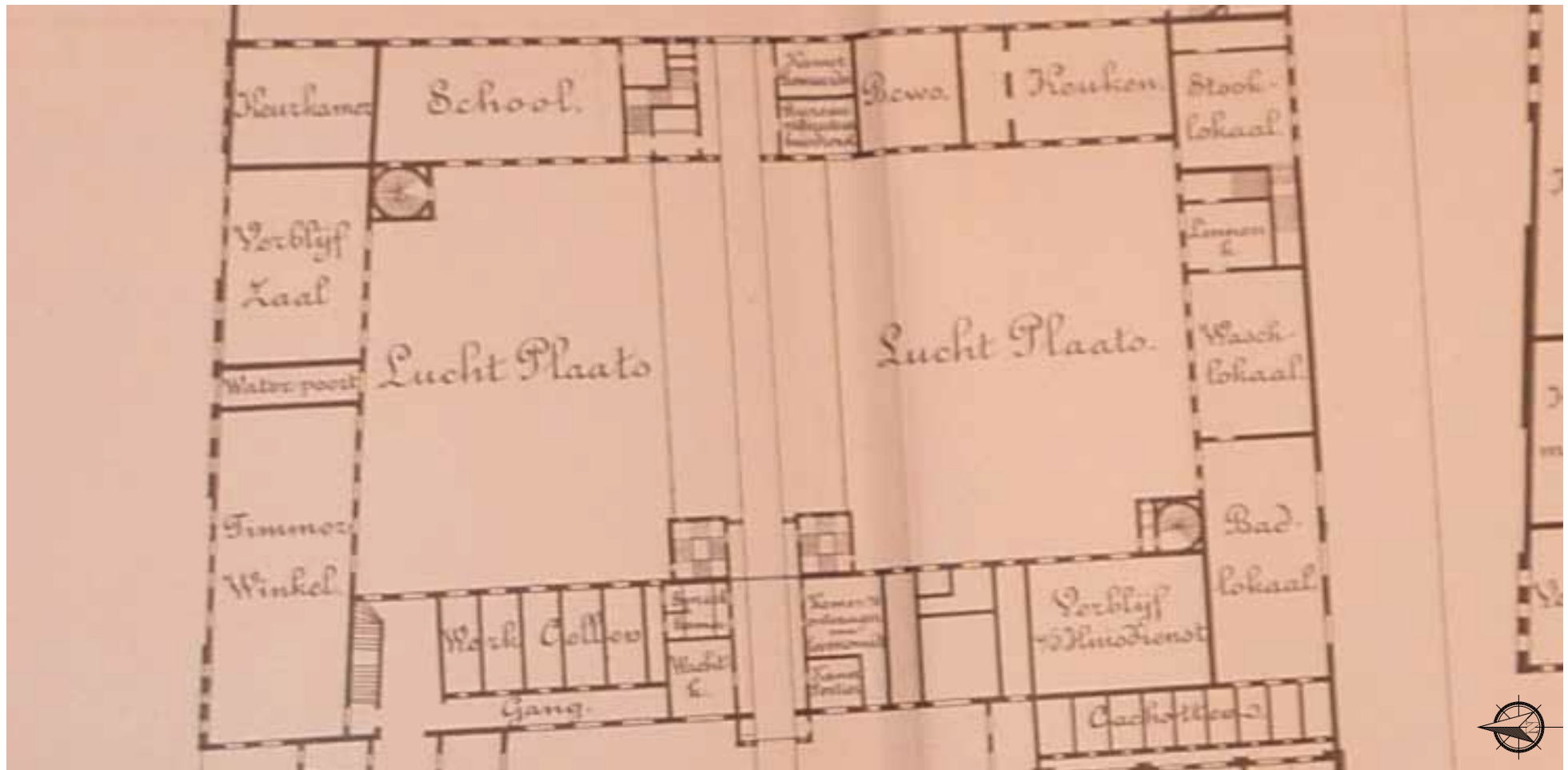
Afbeelding 142. Bouwtekening van de plattegronden van bouwdeel E met daarop de begane grond en eerste verdieping, door J.F. Metzelaar, 1874. Deze tekening behoorde bij de werkzaamheden voor het derde perceel van de verbouwing van het 'Huis van Opsluiting en Tuchtiging te Leeuwarden'. De bestaande gedeelten zijn in zwart weergegeven. Uit vergelijking tussen deze plattegronden en de bestektekeningen uit 1872 blijkt dat de plattegronden exact volgens het bestek uitgevoerd zijn. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 717.

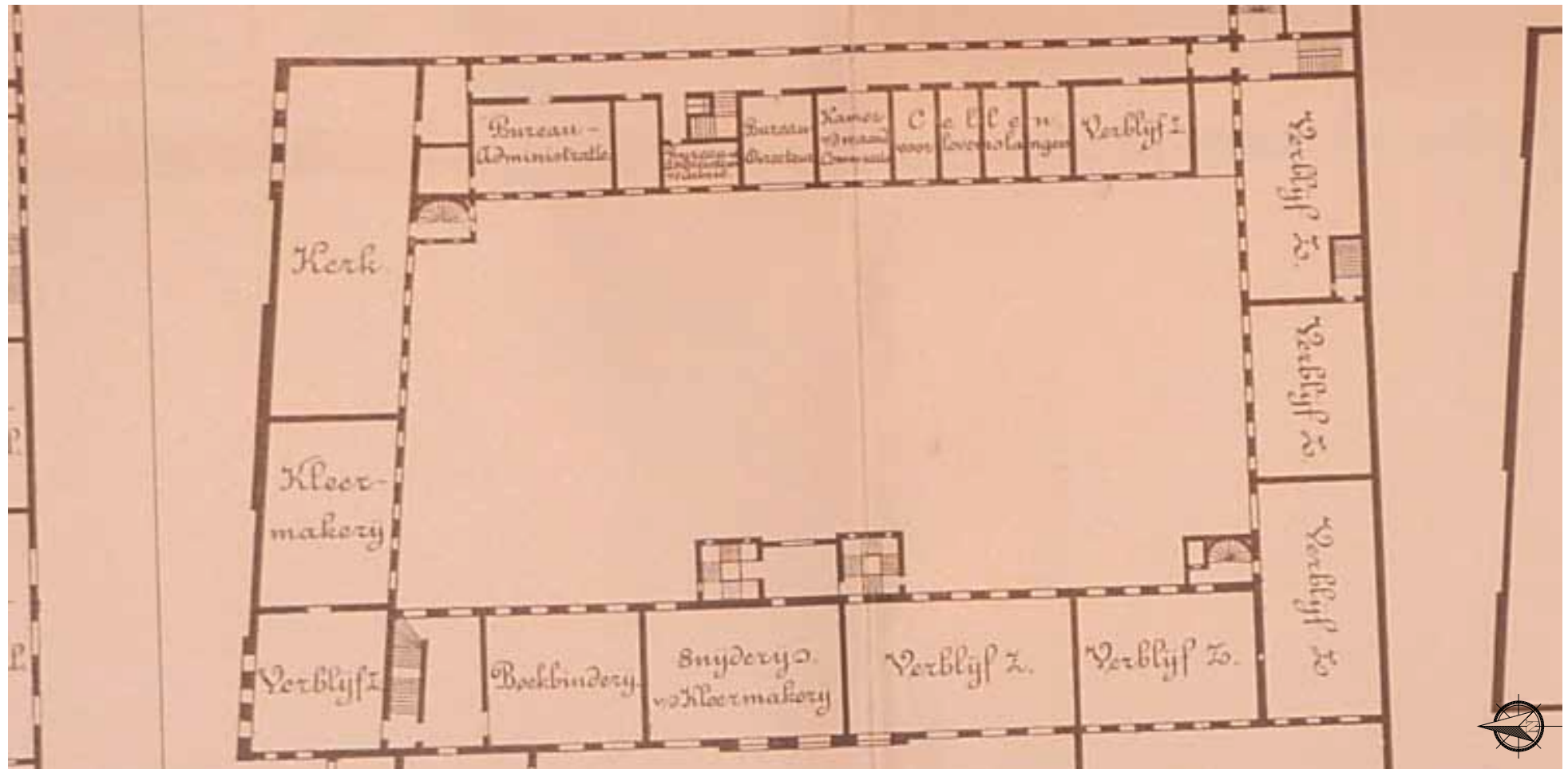
Afbeelding 143. Bovenste helft van de bouwtekening van de gevels en doorsneden van bouwdeel E, door J.F. Metzelaar, 1874. Op deze tekening is de oorspronkelijke gevelindeling te zien van de oost- en westgevel van de keukenvleugel van bouwdeel D. Deze tekening behoorde bij de werkzaamheden voor het derde perceel van de verbouwing van het 'Huis van Opsluiting en Tuchtiging te Leeuwarden'. Tijdens deze verbouwing werd de opening tussen de bouwdelen A en D gedicht en werd er een uitbreiding richting het oosten gerealiseerd. De reeds bestaande gedeelten zijn lichter weergegeven (bouwdeel D). Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.4

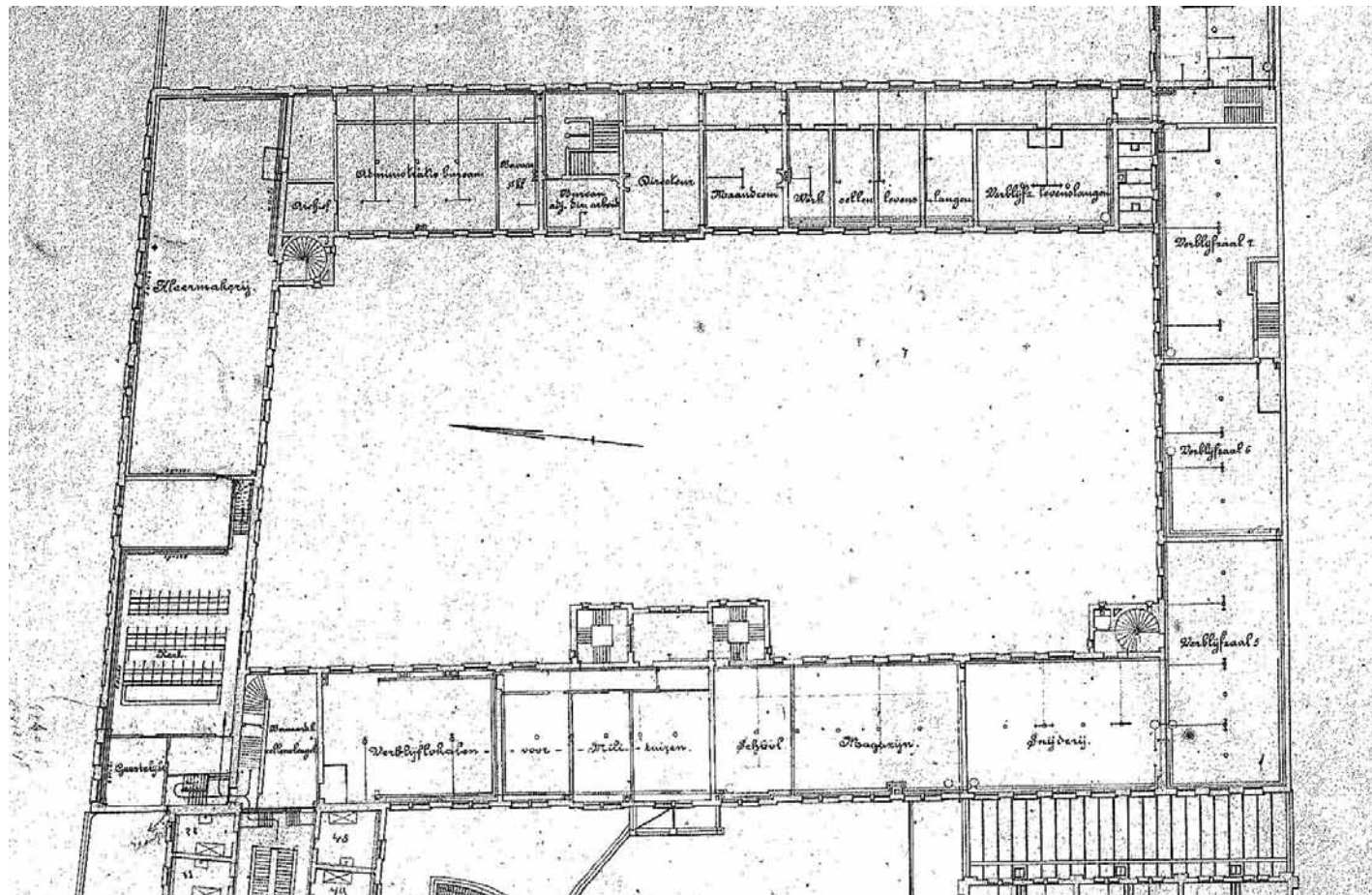
Afbeelding 144. Tekening van de stoomketels, J.F. Metzelaar 30 april 1885. Blijkens de notities op deze tekening werd één van de twee ketels in 1931 vervangen door een 'Cornwall' ketel. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 793.1

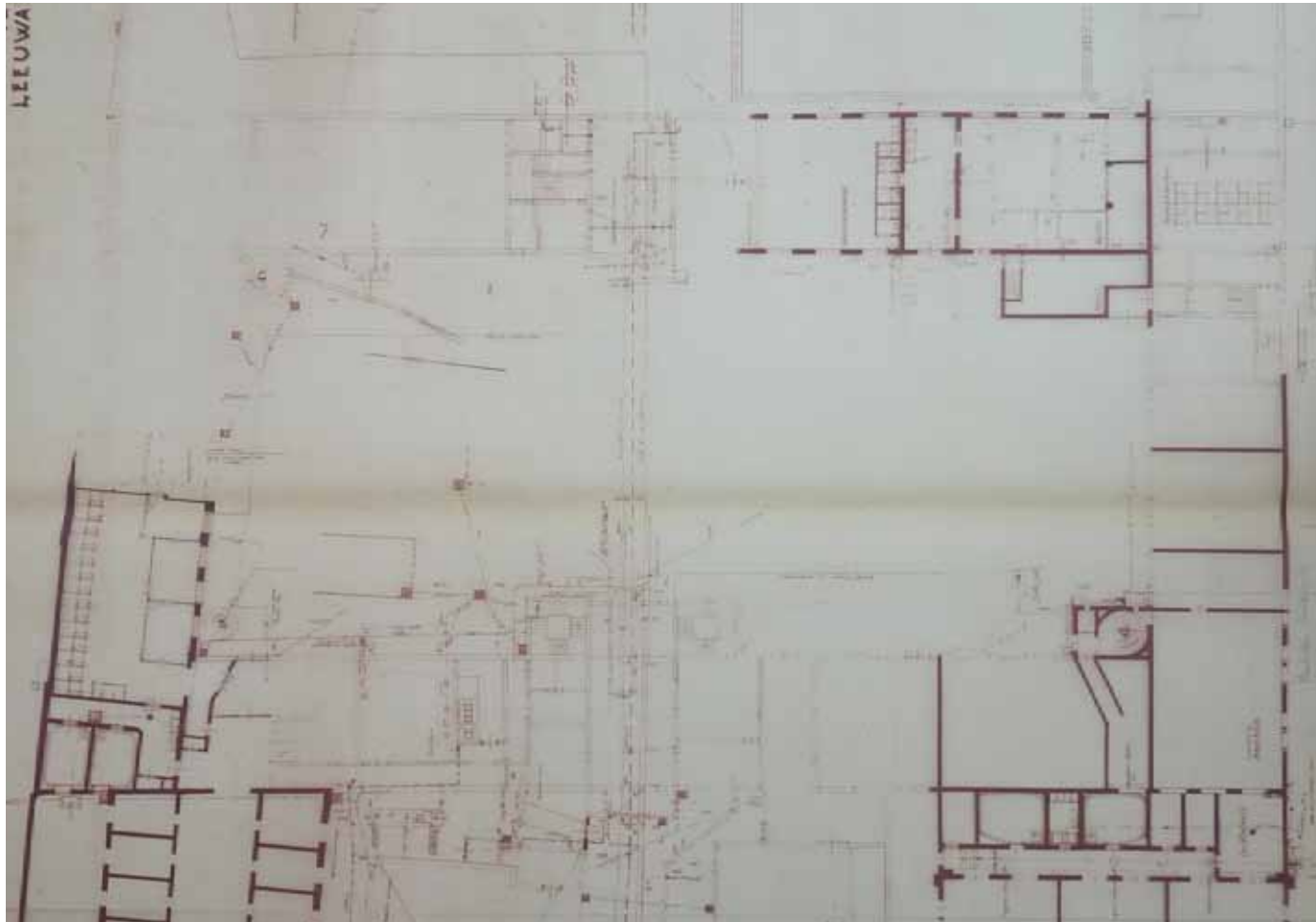
Afbeelding 145. Fragment van de tekening van de plattegrond van de 'Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden', met daarop de begane grond van bouwdeel D. In vergelijking met de bestektekeningen uit 1872 is de indeling van de vleugels van bouwdeel D nog ongewijzigd. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, uit Dr. Ph. Kooperberg, 'Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden', Den Haag 1888.

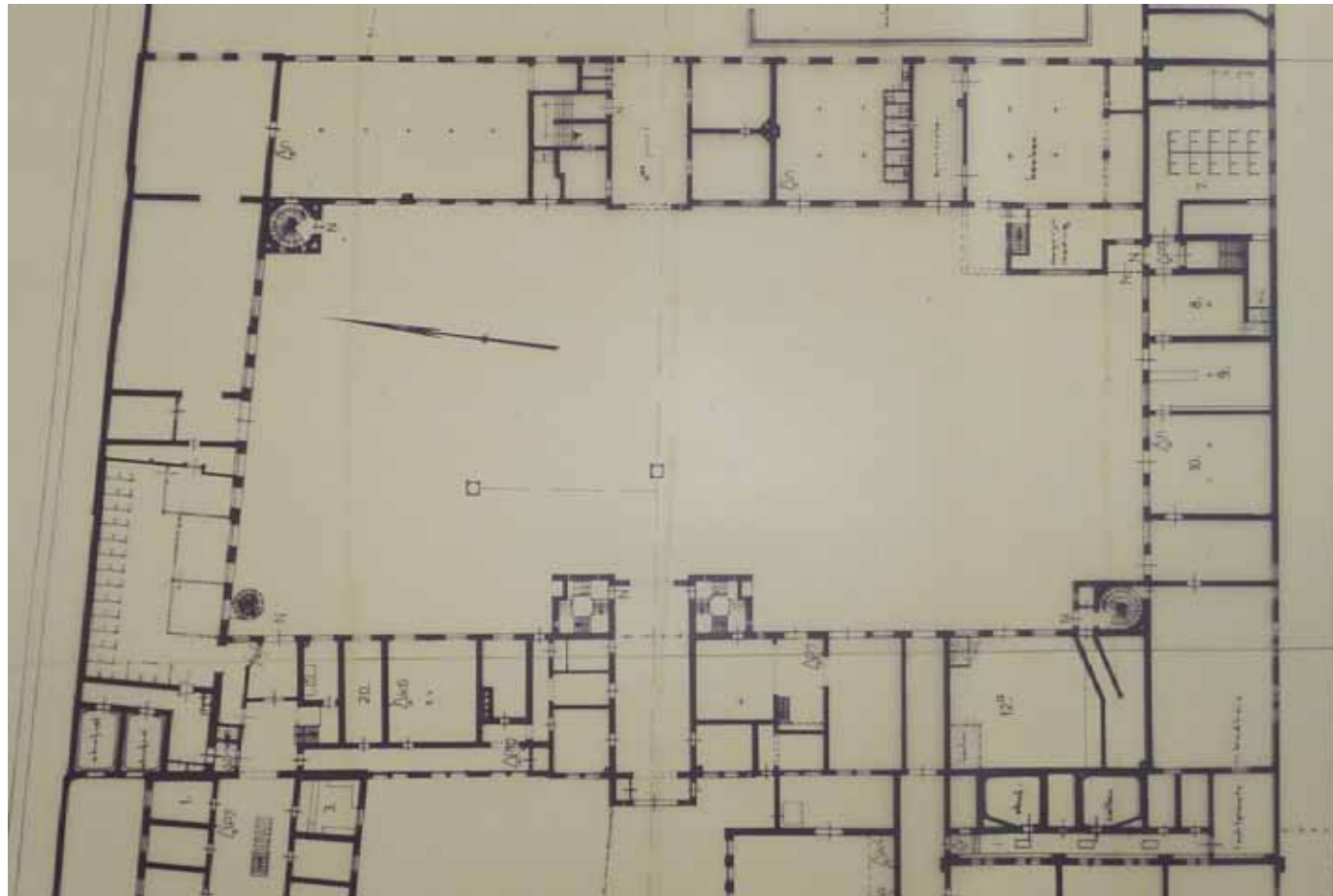
Afbeelding 146. Fragment van de tekening van de plattegrond van de 'Bijzondere Strafgewangenis te Leeuwarden', met daarop de eerste verdieping van bouwdeel D. In vergelijking met de bestektekeningen uit 1872 is de indeling van de vleugels van bouwdeel D nog intact, doch zijn wel enkele functies gewijzigd. De twee verblijfszalen aan de noordzijde van de binnenplaatsvleugel waren in gebruik als boekbinderij en snijderij van de kleermakerij. Verder werd het verblijf van de wachten boven de keuken als normale verblijfzaal gebruikt. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, uit Dr. Ph. Kooperberg, 'Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden', Den Haag 1888.

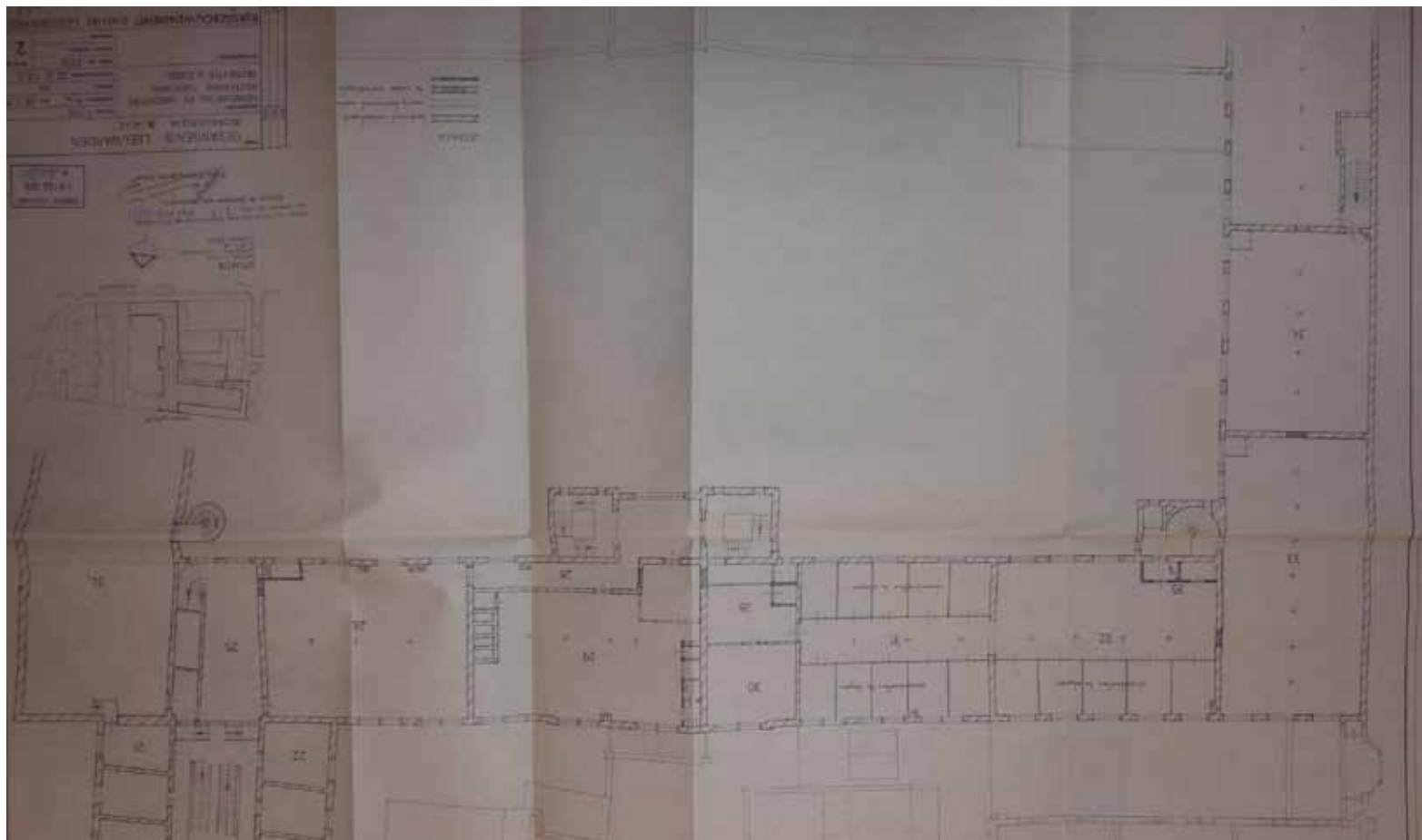
Afbeelding 148. Detail van de overzichttekening van het complex met de eerste verdieping van bouwdeel D, 1 mei 1894. De indeling is ten opzichte van de oorspronkelijke toestand met name in de binnenplaatsvleugel gewijzigd, waarbij de oude boekbinderij en snijderij in kleinere verblijfslokale voor de militairen en een schoollokaal werden opgedeeld. De snijderij en een bijbehorend magazijn werden in de twee zuidelijke verblijfszalen opnieuw ingericht. Aan de oostzijde werd de verblijfszaal boven de keuken bestemd tot verblijfszaal voor 'levenslangen'. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.15.

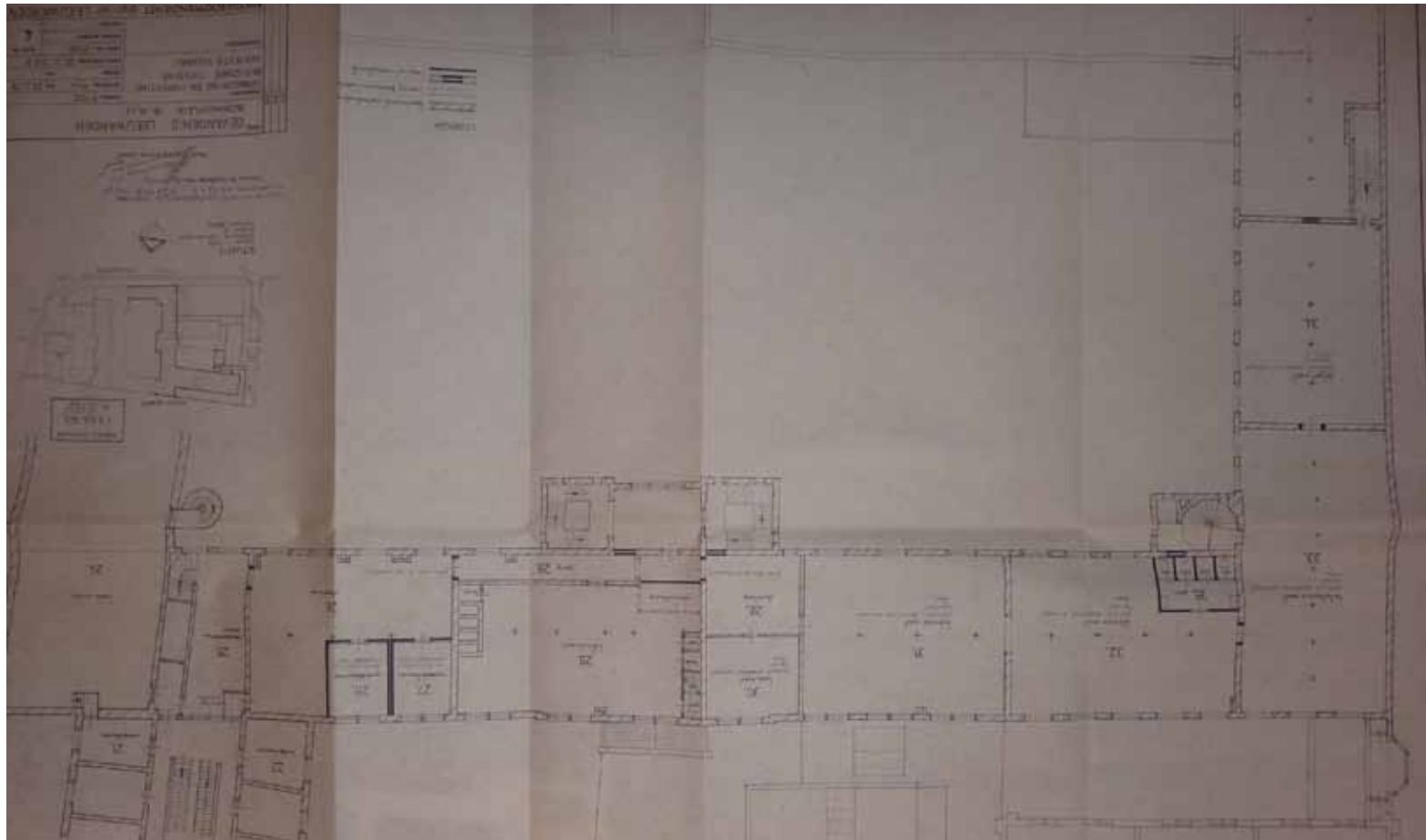
Afbeelding 149. Fragment van de revisietekening van de nieuwe toestand van de begane grond van bouwdeel D, door de Rijksgebouwendienst, directie Groningen, Friesland en Drenthe, januari 1973. Op deze tekening wordt de keukenaanbouw aan de westzijde van de keukenvleugel weergegeven, die vermoedelijk rond 1965 werd gerealiseerd, getuige de vormgeving en detaillering. Mogelijk is deze reeds in 1957 gebouwd. Tekening uit archief architectenbureau irs. Vegter.

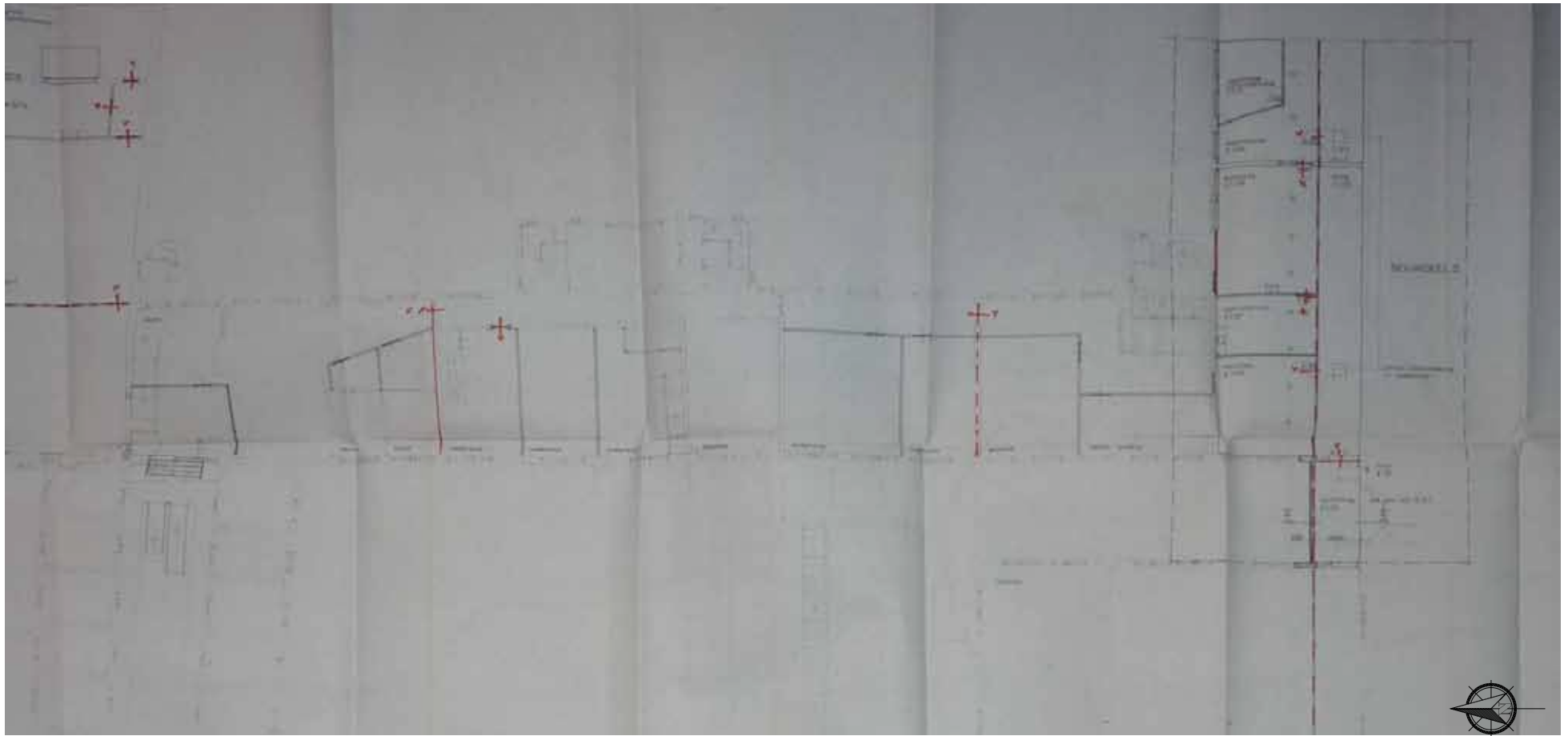
Afbeelding 150. Fragment van de revisietekening van de nieuwe toestand van de begane grond van bouwdeel D, door de Rijksgebouwendienst, directie Groningen, Friesland en Drenthe, december 1976. In vergelijking met de situatie uit 1973 is de plattegrond nauwelijks veranderd. Tekening uit archief architectenbureau irs. Vegter.

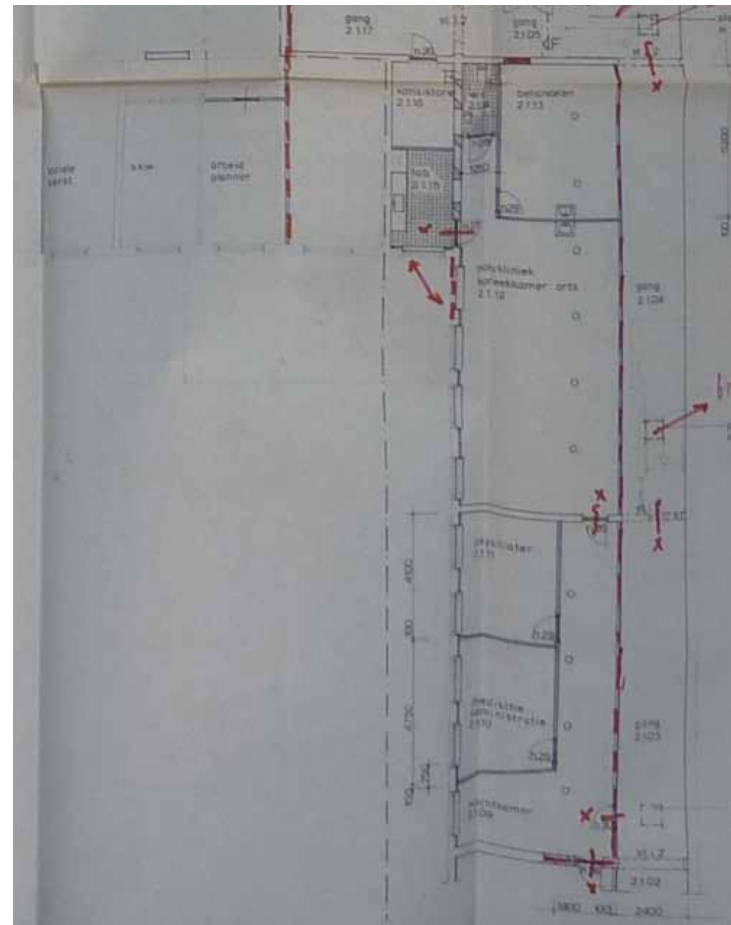
Afbeelding 151. Bouwtekening van de bestaande situatie van de verdieping van de binnenplaatsvleugel van bouwdeel D, behorende bij de bouwaanvraag voor verbouwing en inrichting van de recreatievleugel, door de Rijksgebouwendienst, district Leeuwarden, 26 januari 1976. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, archief gemeentesecretarie Leeuwarden 1982-1990, inv.nr: 7680.

Afbeelding 152. Bouwtekening van de gewijzigde situatie van de verdieping van de binnenplaatsvleugel van bouwdeel D, behorende bij de bouwaanvraag voor verbouwing en inrichting van de recreatievleugel, door de Rijksgebouwendienst, district Leeuwarden, 26 januari 1976. Op deze verdieping werden aan de noordzijde twee kantoortjes gerealiseerd en werd aan de zuidzijde een sanitaire groep aangebracht. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, archief gemeentesecretarie Leeuwarden 1982-1990, inv.nr: 7680.

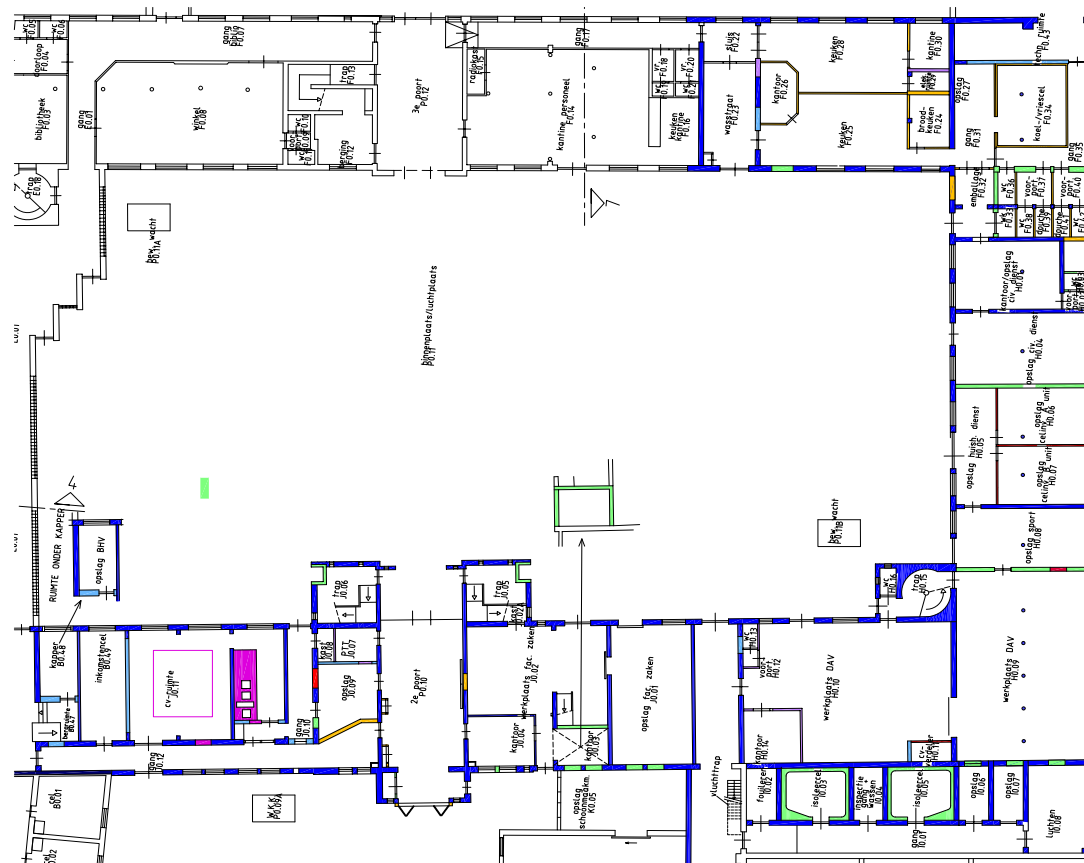

Afbeelding 153. Fragment van de bouwtekening van de nieuwe toestand van de eerste verdieping van de binnenplaatsvleugel - de westvleugel - van bouwdeel D, door architectenbureau irs Vegter b.i., juni 1988. In 1988 werd het complex gerenoveerd, waarbij diverse veiligheidsvoorzieningen aangebracht werden. Deze vleugel werd in drie brandcompartiment en opgedeeld. De twee scheidingswanden met zelfsluitende deuren zijn rood gestippeld weergegeven. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, archief gemeentesecretarie Leeuwarden 1982-1990, inv.nr: 7680.

Afbeelding 154. Fragment van de bouwtekening van de nieuwe toestand van de eerste verdieping van de grachtvleugel - de zuidvleugel - van bouwdeel D, door architectenbureau irs Vegter b.i., juni 1988. In 1988 werd het complex gerenoveerd, waarbij diverse veiligheidsvoorzieningen aangebracht werden. De nieuwe gang van bouwdeel C naar de cellen vleugel bouwdeel F is als brandcompartiment rood gestippeld weergegeven. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, archief gemeentesecretarie Leeuwarden 1982-1990, inv.nr: 7680.

PLATTEGRONDEN MET BOUWFASEN

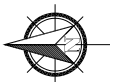

Plattegrond van de huidige situatie van de begane grond met daarop de bouwfases.

- XIXa
- 1874/1875
- 1894
- 1948 - 1951
- 1957
- 1965
- 1976
- 1988
- 1997

Plattegrond van de huidige situatie van de tweede verdieping met daarop de bouwfases.

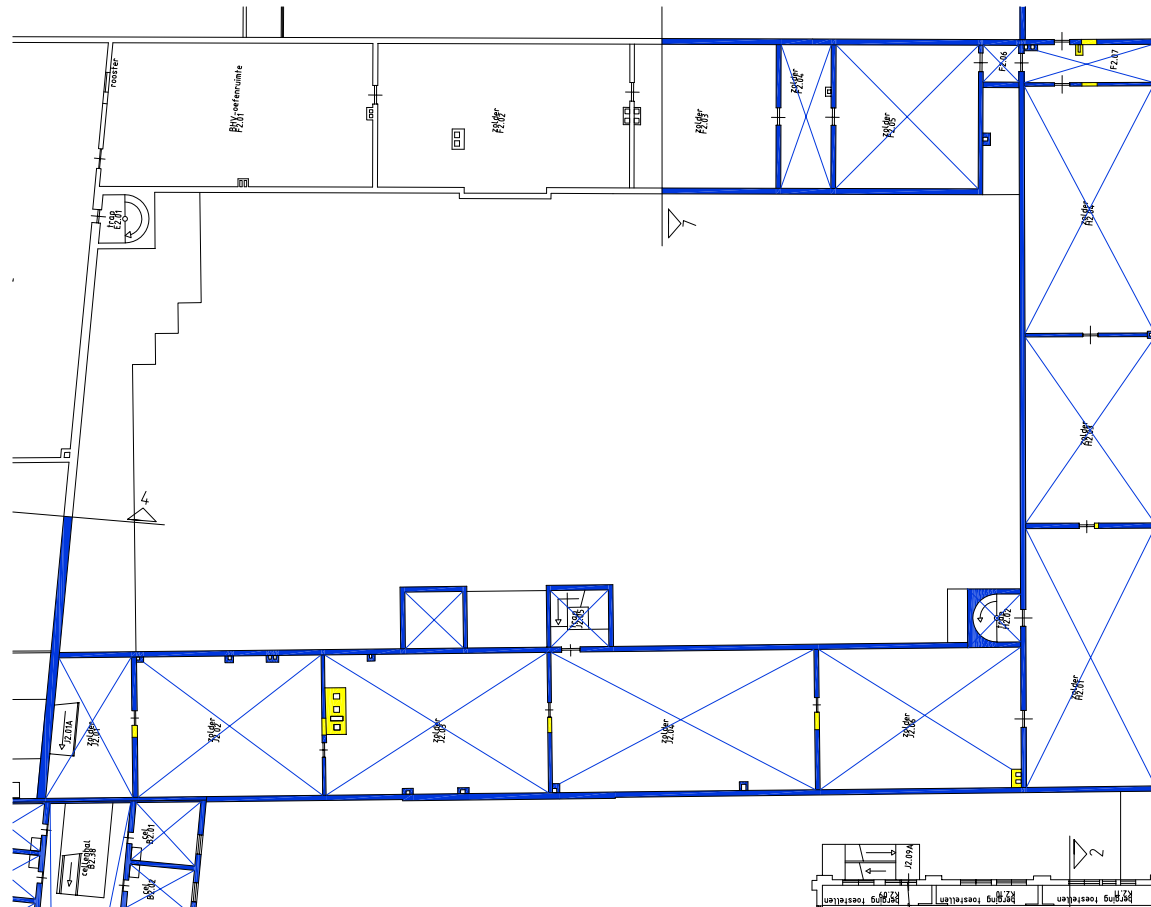
- XIXa
- 1874/1875
- 1894
- 1948 - 1951
- 1957
- 1965
- 1976
- 1988
- 1997

PLATTEGRONDEN MET MONUMENTWAARDEN

Plattegrond van de huidige situatie van de eerste verdieping met daarop de waardering.

Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk	Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk

Plattegrond van de huidige situatie van de tweede verdieping met daarop de waardering.

Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk	Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk